

І. О. ЗІНЧЕНКО
В. Б. ХАРЧЕНКО

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

**Загальна та Особлива частини
у питаннях і відповідях**

Науково-практичний посібник



Київ
«Атіка»
2013

УДК 343.2/.7
ББК 67.3
3-63

Рецензенти:

О. М. Литвинов — доктор юридичних наук, професор

В. І. Тютюгін — кандидат юридичних наук, професор

Автори:

І. О. Зінченко — кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 2
Національного університету
«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

В. Б. Харченко — доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
факультету права та масових комунікацій
Харківського національного університету внутрішніх справ

Зінченко І. О., Харченко В. Б.

3-63 Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини у питаннях і відповідях: науково-практичний посібник / І. О. Зінченко, В. Б. Харченко. — К.: Атіка, 2013. — 240 с.

ISBN 978-966-326-469-1

У посібнику, з урахуванням останніх змін, що були внесені до Кримінального кодексу України станом на 31 серпня 2013 року, розглядаються питання і відповіді, які входять у програму навчальної дисципліни «Кримінальне право України» і вносяться на семестрові заліки та іспити, а також державну атестацію (державний іспит) з цієї дисципліни. Перелік літератури для самостійної підготовки, що наданий у посібнику, сприятиме більш ґрунтовній підготовці до наведених форм контролю знань.

Рекомендовано студентам, слухачам, курсантам вищих навчальних закладів II — IV рівнів акредитації денної та заочної форм навчання, які здійснюють підготовку за напрямком «Право» спеціальностями «Правознавство» та «Правоохоронна діяльність». Посібник також може бути корисним абітурієнтам юридичних вищих навчальних закладів і юридичних факультетів, науковим і практичним працівникам.

УДК 343.2/.7
ББК 67.3

ЗМІСТ

Передмова	9
Питання та відповіді	11
1. Поняття, принципи, функції та система кримінального права України	11
2. Поняття кримінальної відповідальності та її підстави. Форми реалізації кримінальної відповідальності	12
3. Поняття закону про кримінальну відповідальність: його ознаки та значення	13
4. Структура Кримінального кодексу України. Загальна та Особлива частини КК, їх єдність і взаємозв'язок. Структура та види кримінально-правових норм	15
5. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі	17
6. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі	18
7. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України	20
8. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених за межами України громадянами України або особами без громадянства, які постійно проживають в Україні	21
9. Зміст універсального і реального принципів. Особливості відповідальності іноземців і осіб, що вчинили злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України	21
10. Види визначень поняття злочину в кримінальному праві	23
11. Поняття та ознаки злочину за кримінальним правом України. Відмінність злочину від інших правопорушень	23
12. Малозначне діяння: поняття, ознаки та відмінність від злочину	25
13. Класифікація злочинів та її значення	26
14. Склад злочину, його поняття, елементи і значення. Кваліфікація злочинів	27
15. Види складів злочину	29
16. Поняття об'єкта злочину, його види, місце у структурі складу злочину та значення. Предмет злочину	31
17. Поняття, ознаки та значення об'єктивної сторони злочину	33
18. Поняття, види та ознаки діяння. Умови кримінальної відповідальності за злочинну бездіяльність	33

19. Непереборна сила, непереборний фізичний примус, психічний примус і їх вплив на кримінальну відповідальність 35
20. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види, кримінально-правове значення. Злочини з матеріальним та формальним складами 36
21. Причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками, його види 37
22. Факультативні ознаки об'єктивної сторони злочину та їх значення. 38
23. Поняття та ознаки суб'єкта злочину, його види 39
24. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. 40
25. Поняття неосудності та її критерії. Правові наслідки визнання особи неосудною 41
26. Спеціальний суб'єкт злочину, його ознаки та значення 42
27. Обмежена осудність: поняття, критерії, кримінально-правове значення 43
28. Поняття, ознаки та значення суб'єктивної сторони злочину.
Поняття вини у кримінальному праві 43
29. Умисел та його види.
Відмежування прямого умислу від непрямого 45
30. Спеціальні види умислу у кримінальному праві 46
31. Необережність та її види. Відмежування злочинної самовпевненості від непрямого умислу та злочинної недбалості від казусу (випадку) 47
32. Змішана (подвійна, складна) форма вини, її поняття та значення. 49
33. Факультативні ознаки суб'єктивної сторони злочину,
їх кримінально-правове значення. 50
34. Фактична помилка: поняття, види та значення для кваліфікації. 51
35. Юридична помилка: поняття, види та значення для кваліфікації 53
36. Поняття і види стадій вчинення злочину. Закінчений та незакінчений злочин. Визначення моменту закінчення злочину. 54
37. Готування до злочину: поняття, ознаки, види, відмежування від виявлення умислу та від замаху на злочин. Відповідальність за готування до злочину. . . 55
38. Замах на злочин: ознаки, види та відмежування від готування до злочину та від закінченого злочину. Відповідальність за замах на злочин 57
39. Добровільна відмова при незакінченому злочині, її ознаки та значення.
Відмінність добровільної відмови від дійового каяття 59
40. Поняття співучасті у злочині, її об'єктивні та суб'єктивні ознаки.
Значення інституту співучасті у злочині 61
41. Види співучасників та їх визначення у КК України 63
42. Форми співучасті за кримінальним правом. 66
43. Кримінальна відповідальність співучасників 68
44. Екссес виконавця, його поняття та види 69
45. Невдале підбурювання або пособництво 69
46. Добровільна відмова співучасників 70

47. Поняття та види причетності до злочину. Відмежування причетності до злочину від співучасті.	71
48. Триваючий, продовжуваний та складений злочини як види одиначного ускладненого злочину	72
49. Поняття множинності злочинів: її соціальна та кримінально-права характеристика	74
50. Повторність злочинів: поняття, ознаки та види	75
51. Сукупність злочинів: поняття, ознаки та види	76
52. Рецидив злочинів: поняття, ознаки, види та значення	77
53. Обставини, що виключають злочинність діяння: загальна характеристика, види, значення	78
54. Необхідна оборона: підстави, ознаки та значення	79
55. Перевищення меж необхідної оборони.	81
56. Уявна оборона: її види та значення. Відповідальність при уявній обороні	82
57. Затримання особи, що вчинила злочин: поняття, ознаки та значення.	83
58. Крайня необхідність: поняття, ознаки та значення	85
59. Виконання наказу або розпорядження як обставина, що виключає злочинність діяння	87
60. Діяння, пов'язане з ризиком.	88
61. Звільнення від кримінальної відповідальності: поняття, підстави, види та правові наслідки	89
62. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.	91
63. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.	92
64. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.	92
65. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.	93
66. Поняття та ознаки покарання за кримінальним правом	94
67. Мета покарання, її види та їх визначення у КК України.	95
68. Поняття, ознаки та значення системи покарань за кримінальним правом України. Класифікація видів покарань	96
69. Штраф як вид покарання та особливості його застосування	98
70. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	99
71. Громадські та виправні роботи	100
72. Арешт, обмеження волі та їх відмежування від позбавлення волі на певний строк	101
73. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.	102
74. Позбавлення волі на певний строк.	103
75. Довічне позбавлення волі	103

76. Принципи і загальні засади призначення покарання, їх значення	104
77. Обставини, які пом'якшують покарання: їх кримінально-правове значення. . .	105
78. Обставини, які обтяжують покарання, їх кримінально-правове значення. . .	106
79. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті	108
80. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.	108
81. Призначення покарання за наявністю обставин, що пом'якшують покарання.	110
82. Призначення покарання за сукупністю злочинів.	110
83. Призначення покарання за сукупністю вироків.	112
84. Звільнення від покарання та його відбування. Поняття, види, правові наслідки	113
85. Звільнення від відбування покарання з випробуванням: його підстави, умови та правові наслідки.	114
86. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку	116
87. Звільнення від покарання на підставі актів про амністію та помилування . .	118
88. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання: поняття, підстави та правові наслідки	119
89. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким. Її відмінність від умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання.	120
90. Судимість: її поняття та правові наслідки	122
91. Погашення та зняття судимості: поняття, умови, наслідки	123
92. Примусові заходи медичного характеру: поняття, види, порядок застосування.	125
93. Особливості призначення неповнолітнім окремих видів покарань	126
94. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.	127
95. Державна зрада (ст. 111 КК України)	128
96. Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України) .	129
97. Поняття, ознаки та види вбивств	130
98. Умисне вбивство за обтяжуючих обставин (ч. 2 ст. 115 КК України)	132
99. Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України)	139
100. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України). .	140
101. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК України)	142
102. Доведення до самогубства (ст. 120 КК України)	143

- 103.** Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України). Відмежування тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства і вбивства через необережність 145
- 104.** Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України) 150
- 105.** Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України): його види та відмінність від побойів і мордування 151
- 106.** Залишення в небезпеці (ст. 135 КК України). Відмежування залишення в небезпеці від ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України) 152
- 107.** Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України) . . 154
- 108.** Захоплення заручників (ст. 147 КК України) 156
- 109.** Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК України) 157
- 110.** Згвалтування (ст. 152 КК України) 159
- 111.** Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) 161
- 112.** Крадіжка (ст. 185 КК України). Відмежування крадіжки від грабежу. 163
- 113.** Грабіж (ст. 186 КК України). Відмежування насильницького грабежу від розбою 165
- 114.** Розбій (ст. 187 КК України). Відмежування розбою від бандитизму та вимагання. 168
- 115.** Вимагання (ст. 189 КК України). Відмежування вимагання від розбою та насильницького грабежу 172
- 116.** Шахрайство (ст. 190 КК України). Відмінність шахрайства від крадіжки 174
- 117.** Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) 176
- 118.** Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України). Відмежування цього злочину від шахрайства (ст. 190 КК України) 179
- 119.** Умисне знищення або пошкодження чужого майна (ст. 194 КК України) 181
- 120.** Контрабанда (ст. 201 КК України) 183
- 121.** Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України) 185
- 122.** Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України) 187
- 123.** Фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України) 190
- 124.** Протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК України) 192
- 125.** Шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України) 193
- 126.** Створення злочинної організації (ст. 255 КК України) 195
- 127.** Бандитизм (ст. 257 КК України) 196
- 128.** Терористичний акт (ст. 258 КК України) 198

129. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України)	199
130. Порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України).	201
131. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України)	203
132. Незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України).	204
133. Хуліганство (ст. 296 КК України).	206
134. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України)	208
135. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК)	210
136. Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України)	213
137. Розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України). Відмежування цього злочину від втрати документів, що містять державну таємницю (ст. 329 КК України)	214
138. Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України)	216
139. Перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України)	218
140. Службове підроблення (ст. 366 КК України)	221
141. Службова недбалість (ст. 367 КК України)	222
142. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України).	224
143. Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України)	226
144. Завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України)	228
145. Постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України)	230
146. Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК України)	232
Література для самостійної підготовки	233
З курсу «Кримінальне право України»:	233
З окремих тем курсу «Кримінальне право України»:	234

ПЕРЕДМОВА

Кримінальне право України є однією з основних навчальних дисциплін підготовки фахівців на юридичних факультетах та в юридичних вищих навчальних закладах усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів та форм навчання за спеціальностями «Правознавство» та «Правоохоронна діяльність». Саме кримінальне право України як наука вивчає такі соціальні явища, як злочин і покарання, розкриває їх соціальний зміст, юридичні ознаки, з'ясовує підстави кримінальної відповідальності, пізнає проблеми складу злочину, попередньої злочинної діяльності, співучасті у злочині, досліджує поняття покарання, його зміст та цілі, підстави і порядок його призначення.

У посібнику, який пропонується, продовжена і знайшла подальший розвиток традиція, закладена в аналогічних виданнях з підготовки до державних іспитів (державної атестації). Автори поставили собі за мету створення компактного, зручного у користуванні посібника. Як і раніше, в ньому висвітлені найбільш важливі питання навчальної дисципліни «Кримінальне право України», а сам матеріал представлений стисло та лаконічно. Зміст посібника в цілому відповідає переліку питань для самостійної підготовки до семестрових форм контролю знань та до державного (випускного) іспиту (державної атестації) з цього навчального предмета, хоча саме через свою компактність не може претендувати на роль збірника, що включає вичерпну інформацію з усіх питань, що вивчаються наукою кримінального права України. Обсяг наданих у посібнику відповідей визначається в першу чергу нормативним і доктринальним обсягом змісту відповідних питань та їх значенням для засвоєння навчального матеріалу. Деякі положення викладені стисло, деякі — в узагальненому вигляді, що, як нам представляється, найбільш відповідає цілям, наведеним вище.

З метою максимального вирішення поставленого завдання, автори прагнули уникати складних конструкцій, і в той же час зайвих спрощень і вульгаризації. Це видання повинне розглядатися перш за все як допоміжне для підготовки студента, слухача, курсанта до складання семестрового контролю знань та державної атестації з навчальної дисципліни «Кримінальне право України». Посібник у жодному випадку не може дати всеосяжних і глибоких знань, тому, готуючись до форм контролю знань, не слід обмежуватися тільки його вивченням.

Зміст посібника визначається стандартним колом питань, які традиційно включаються до екзаменаційних білетів з цієї навчальної дисципліни. Оскільки деякі питання Загальної і Особливої частин кримінального права в різноманітній учбовій і доктринальній літературі, що видана в Україні останнім часом, висвітлені по-різному, автори орієнтуються на підручники та літературу з окремих тем курсу, наведених наприкінці посібника. Ці видання, на думку авторів, є якнайповнішими та такими, що базуються на принципах чинного закону про кримінальну відповідальність, останніх досягненнях науки кримінального права України, постановках та рішеннях Верховного Суду України.

Пропоноване видання може використовуватися різними категоріями осіб, які бажають отримати знання з відповідних питань. Для тих, хто навчається за денною формою, посібник може слугувати допоміжним модусом під час підготовки до різних форм контролю з метою закріплення знань, отриманих при проведенні інших форм організації навчання. Студентам заочної та дистанційної форм навчання цей посібник може виявитися корисним для систематизації та закріплення знань, отриманих внаслідок виконання індивідуальних завдань та самостійної роботи з оволодіння навчальним матеріалом. Абітурієнтам видання може стати у нагоді для підготовки до вступних випробувань чи співбесід під час вступу у вищі навчальні заклади юридичного профілю II — IV рівнів акредитації.

У посібнику враховані останні зміни кримінального законодавства України станом на 31 серпня 2013 року.

ПИТАННЯ ТА ВІДПОВІДІ

1. Поняття, принципи, функції та система кримінального права України

Кримінальне право — це самостійна галузь права, якій притаманні як загальні риси, властиві всім галузям права, так і особливі (специфічні) ознаки, властиві тільки їй, а саме:

- 1) кримінальне право є **системою** (сукупністю) юридичних норм (правил поведінки), встановлених у суспільстві;
- 2) норми кримінального права встановлюються **тільки вищим органом законодавчої влади** (Верховною Радою України) і отримують своє закріплення в кримінальних законах. Закон є єдиним джерелом кримінального права;
- 3) норми кримінального права визначають підстави і принципи кримінальної відповідальності, встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є **злочинами і які покарання** підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили;
- 4) предметом кримінального права є **відносини, що виникають у зв'язку зі вчиненням злочину**, а методом правового регулювання, відповідно, є застосування покарання за злочин.

Таким чином, **кримінальне право як галузь права** — це система (сукупність) юридичних норм, а по суті, кримінальних законів, які прийняті Верховною Радою України, визначають підстави і принципи кримінальної відповідальності, а також встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили.

Завдання кримінального права виражаються у його **функціях**. Основна функція кримінального права — **охоронна**. Вона забезпечує захист (охорону) суспільних відносин, які регулюються іншими галузями права. Ця функція закріплена у ст. 1 КК України, де вказується, що Кримінальний кодекс має своїм завданням правове забезпечення охорони найбільш важливих соціальних цінностей: прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Наступна функція кримінального права — **регулятивна**. Вона виявляється у впливі на поведінку людей з метою запобігання вчинення злочинів, а також

регулювання окремих видів правомірної поведінки, наприклад, необхідної оборони.

Слід підкреслити, що кримінальне право є не простою сукупністю юридичних норм, а цілісною системою, в якій всі норми знаходяться в тісному взаємозв'язку і не можуть суперечити одна одній. Всі норми кримінального права розділені на дві частини: Загальну та Особливу.

У **Загальній частині** кримінального права зосереджені загальні, найбільш принципові норми, що визначають підстави кримінальної відповідальності, а також встановлюють найважливіші інститути (наприклад, злочину; вини; співучасті у злочині; стадій; обставин, що виключають злочинність діяння; покарання; судимості тощо). Норми Загальної частини застосовуються до всіх злочинів. Вони закріплені у статтях Загальної частини КК України, які об'єднані в п'ятнадцять розділів.

Особлива частина кримінального права містить норми, що описують ознаки конкретних злочинів, а також видів і розмірів покарань, які можуть бути призначені за їх вчинення. Ці норми закріплені у статтях Особливої частини КК України і об'єднані у двадцять розділів, виходячи з ознак родових об'єктів відповідних злочинів.

Загальна й Особлива частина — це дві взаємопов'язані, взаємообумовлені і взаємодіючі підсистеми. Їх норми знаходяться в нерозривній єдності, об'єднані спільністю завдань кримінального права, можуть існувати і застосовуватися тільки спільно й утворюють у своїй сукупності єдине кримінальне право. Норми Особливої частини ґрунтуються на нормах частини Загальної, яка у свою чергу узагальнює ознаки, властиві всім злочинам, що передбачені в Особливій частині.

2. Поняття кримінальної відповідальності та її підстави. Форми реалізації кримінальної відповідальності

Кримінальна відповідальність — це вид юридичної відповідальності, яка пов'язана з особливим видом правопорушення — злочинном.

Ознаки кримінальної відповідальності наступні:

- 1) настає тільки за вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить склад злочину, передбачений у КК;
- 2) притягнення до кримінальної відповідальності здійснюється спеціальними державними органами виконавчої влади і судом;
- 3) пов'язана з державним примусом, який виражається в осуді злочинця і вчиненого ним діяння обвинувальним вироком суду;
- 4) передбачає застосування до винної особи обмежень особистого, майнового або іншого характеру, вид і міра яких визначаються у санкції статті Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинене діяння;

5) зазнавання винним визначених йому вироком суду обмежень завжди має вимушений, а не добровільний характер.

З урахуванням зазначених ознак, **кримінальна відповідальність** — це вимушене зазнавання особою, яка скоїла злочин, державного осуду у виді обмежень особистого, майнового й іншого характеру, які передбачені у Кримінальному кодексі і здійснюються спеціальними органами виконавчої влади держави.

Єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений в Кримінальному кодексі (ч. 1 ст. 2 КК). Виходячи з аналізу ст. 2 КК України, можна зазначити наступне:

- 1) кримінальна відповідальність настає тільки за вчинення суспільно небезпечного діяння, тобто за конкретний вольовий акт зовнішньої поведінки людини, а не за його думки, переконання або настрої;
- 2) кримінальна відповідальність настає лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого у КК як злочин;
- 3) кримінальній відповідальності і покаранню підлягає тільки особа, яком винна у вчиненні злочину;
- 4) вина особи має бути доведена в законному порядку і встановлена обвинувальним вироком суду.

У межах єдиної підстави кримінальної відповідальності виділяють її фактичну і юридичну сторони. **Фактична сторона** — це вчинення особою в реальній дійсності суспільно небезпечного діяння, а **юридична** — передбаченість цього діяння в КК як складу злочину. При встановленні повної відповідності вказаних сторін матиме місце підстава кримінальної відповідальності.

Кримінальна відповідальність може бути **реалізована** у трьох основних формах: 1) засудження особи обвинувальним вироком суду без призначення їй покарання (ч. 4 ст. 74 КК); 2) засудження особи з призначенням їй конкретного виду та розміру покарання, від реального відбування якого особа звільняється (ч. 1 ст. 75 КК); 3) відбування особою покарання, призначеного вироком суду.

У другому і третьому випадках обов'язковим правовим наслідком призначеного покарання є судимість особи. З моменту погашення або зняття судимості кримінальна відповідальність є повністю реалізованою.

3. Поняття закону про кримінальну відповідальність: його ознаки та значення

Кримінальне законодавство України складається з законів про кримінальну відповідальність, які являють собою єдину нормативну систему — Кримінальний кодекс України. Закон про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Поняття «кримінальний закон» і «закон про кримінальну відповідальність» є тотожними, тому можна сказати, що КК — це система кримінальних законів.

Кримінальні закони мають відносну самостійність, але можуть застосовуватися тільки у взаємозв'язку з іншими законами про кримінальну відповідальність. Відповідно до ч. 2 ст. 3 КК закони про кримінальну відповідальність, прийняті після набрання чинності КК, включаються до нього після набрання ними чинності.

Окремі кримінальні закони, як і КК у цілому, приймаються вищим органом законодавчої влади — Верховною Радою України. Під законом про кримінальну відповідальність слід розуміти як один кримінально-правовий припис, оформлений у вигляді однієї норми або статті КК, так і декілька приписів, прийнятих окремим законодавчим актом. Під законом про кримінальну відповідальність також слід розуміти і весь Кримінальний кодекс України у цілому, де всі норми певним чином кодифіковані.

У статтях КК сформульовано підстави кримінальної відповідальності, визначено, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання можуть застосовуватися до осіб, які їх вчинили.

Разом із виконанням основної свого завдання — охорони основ національної безпеки України, особи, власності, суспільства і держави від злочинних посягань (*охоронна функція*) — норми закону про кримінальну відповідальність виконують і завдання з регулювання відносин, які пов'язані зі злочином і покаранням, і тим самим здійснюють *регулятивну функцію*. Крім того, закон про кримінальну відповідальність самим фактом свого існування чинить великий запобіжний вплив. Існування кримінального закону має певний попереджувальний (превентивний) вплив на осіб, здатних вчинити злочин (*превентивна функція*).

Відповідно до ч. 3 ст. 3 КК злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК. Отже, вироки, рішення й ухвали судів, а також роз'яснення Пленуму Верховного Суду України не є джерелами кримінального права. Вони обов'язкові лише щодо конкретної кримінальної справи або розкривають зміст конкретної кримінально-правової норми і практики її застосування.

Таким чином, закон про кримінальну відповідальність як правовий акт має певні *специфічні риси*, що відрізняють його від інших законів, а саме:

- 1) завжди є письмовим правовим актом;
- 2) ґрунтується на Конституції України, загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права;
- 3) приймається Верховною Радою України;
- 4) має вищу юридичну силу;
- 5) містить кримінально-правові норми, що встановлюють підстави і принципи кримінальної відповідальності;

- 6) визначає, які діяння є злочинами, і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили;
- 7) визначає умови звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, а також інші кримінально-правові наслідки вчиненого злочину.

Отже, **закон про кримінальну відповідальність** — це письмовий нормативно-правовий акт, який приймається Верховною Радою України, ґрунтується на Конституції України, загально визначених принципах і нормах міжнародного права, має вищу юридичну силу і містить кримінально-правові норми, які встановлюють підстави і принципи кримінальної відповідальності, визначають, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили, а також формулюють інші кримінально-правові наслідки вчинення злочину.

4. Структура Кримінального кодексу України. Загальна та Особлива частини КК, їх єдність і взаємозв'язок. Структура та види кримінально-правових норм

Закони про кримінальну відповідальність систематизовані та поділяються на Загальну й Особливу частини.

Загальна частина КК містить юридичні норми (статті), в яких встановлюються принципи і загальні положення кримінального права, а також визначаються основні інститути кримінального права (злочин, його види і стадії, суб'єкт злочину, вина і її форми, співучасть у злочині, покарання та його мета тощо). Ці норми застосовуються до всіх злочинів.

Особлива частина КК містить статті, що передбачають, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Загальна й Особлива частина КК — це дві тісно пов'язані, взаємообумовлені і взаємодіючі підсистеми. Взаємозв'язок Загальної й Особливої частин КК, їх нерозривна системна єдність полягає в тому, що застосування статей Особливої частини не можливе без використання положень, закріплених в статтях Загальної частини КК, а норми Загальної частини без положень частини Особливої втрачають будь-який сенс.

Загальна й Особлива частини КК поділяються на **розділи**. Загальна частина складається з 15 розділів, а Особлива — з 20 розділів.

Розділи Загальної та Особливої частин у свою чергу складаються зі **статей**. Статті КК пронумеровані арабськими цифрами і мають заголовки, що відповідає змісту кримінально-правової норми. Доповнення КК тією або іншою новою статтею, а також виключення статті з КК не змінює порядку нумерації статей.

Більшість статей Загальної та Особливої частин КК поділяються на **частини**, кожна з яких є окремим абзацом, має цифрове позначення і починається з великої літери (наприклад, ст. 17 КК має дві частини — 1 і 2).

У низці випадків окремі статті або частини статей поділяються на **пункти**, які мають цифрове позначення і круглу закриту дужку. Так, частина 1 ст. 89 КК має дев'ять пунктів, позначених 1), 2), 3) і так далі. Частина 2 ст. 115 КК включає чотирнадцять таких пунктів. Іноді частини статті або пункти поділяються на **підпункти**, які виділені з початку рядка і позначені літерою і круглою закритою дужкою. Так, пункт 1 частини 1 статті 72 КК включає підпункти а), б), в) і г).

Абсолютна більшість статей Особливої частини КК складається з двох структурних елементів — диспозиції і санкції.

Диспозицією називається частина статті Особливої частини, в якій вказані (описані) ознаки конкретного злочинного діяння. За технікою побудови і способами описування ознак злочину розрізняють наступні види диспозицій: *просту, описову, бланкетну, відсилочну*.

Проста диспозиція лише називає злочинне діяння, не розкриваючи його ознак, наприклад: «Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна» (ч. 1 ст. 278 КК).

Описова диспозиція вказує на найбільш характерні ознаки злочину, наприклад: «Таємне викрадання чужого майна (крадіжка)» (ч. 1 ст. 185 КК).

Бланкетна диспозиція для визначення ознак злочину відсилає до законів або нормативних актів інших галузей права (що не є кримінальними законами), наприклад: «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами» (ч. 1 ст. 286 КК).

Відсилочна диспозиція також не описує ознаки злочинного діяння, а для їх визначення відсилає до іншої статті або частини статті КК, де йдеться про відповідний злочин, наприклад: у пункті 13 частини 2 статті 115 КК йдеться про «умисне вбивство, вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116—118 цього Кодексу».

Найчастіше в КК зустрічаються юридичні норми, диспозиції яких мають **змішаний (комбінований) характер**. Наприклад, проста диспозиція з елементами описової, бланкетна з елементами відсилочної тощо.

Санкцією називається частина статті Особливої частини, яка визначає вид і розмір покарання за злочин, вказаний у диспозиції. Вид і розмір покарання, що містяться в санкції статті, свідчать про ступінь тяжкості вчиненого злочину. У КК виділяють два види санкцій: відносно-визначені й альтернативні.

Відносно-визначена санкція передбачає один вид покарання і визначає його межі. Розрізняють два види відносно-визначених санкцій:

а) у яких вказаний мінімум і максимум покарання (... на строк «від» і «до»);

б) у яких вказаний лише максимум покарання (...на строк «до»). Нижчою межею санкції тут є мінімальний строк, встановлений для даного виду покарання у статтях Загальної частини КК.

Альтернативна санкція містить вказівку на можливість застосування одного із декількох зазначених в ній видів основних покарань, наприклад: «карається обмеженням волі на строк..., або позбавленням волі на той же строк»). Залежно від особливостей побудови в альтернативній санкції можуть бути вказані:

а) абсолютно-визначений і відносно-визначений види покарання («карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі» — ч. 2 ст. 115 КК);

б) два або більше відносно-визначених видів покарання («карається громадськими роботами на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років» — ст. 124 КК).

Відносно-визначені й альтернативні санкції можуть містити вказівку на можливість застосування до одного з основних покарань додаткового покарання.

5. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі

Принципи чинності закону про кримінальну відповідальність у часі закріплені в ст. 4 КК України. Відповідно до її приписів злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння. Чинним визнається закон, який уже набрав сили.

Після ухвалення Верховною Радою України кримінального закону (дата ухвалення обов'язково супроводжує офіційний текст закону), він підписується Головою Верховної Ради України і направляється Президенту України для підписання й оприлюднення.

Відповідно до ст. 94 Конституції України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону Президент підписує його, приймає до виконання і офіційно оприлюднює або повертає закон зі своїми мотивованими пропозиціями і зауваженнями на повторний розгляд у Верховну Раду України. Якщо при повторному розгляді закон знову буде прийнятий Верховною Радою України не менше як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати і офіційно оприлюднити протягом десяти днів.

Оприлюднення закону про кримінальну відповідальність полягає в доведенні до відома громадян, державних та інших органів повного і точного тексту закону державною мовою шляхом його опублікування в офіційному друкованому виданні. Такими виданнями, відповідно до Указу Президента України від 10 червня 1997 року «Про порядок офіційного оприлюднення нормативно-пра-

вових актів та набрання ними чинності», в Україні є «Офіційний вісник України», «Відомості Верховної Ради України», «Офіційний вісник Президента України», газети «Урядовий кур'єр» і «Голос України». Закон повинен бути оприлюднений протягом **десяти днів** після його підписання Президентом України.

Кримінальний закон може бути оприлюднений через телебачення, радіо або в інших виданнях, але такі публікації мають інформаційний характер і не можуть бути використані для офіційного застосування.

Відповідно до ч. 1 ст. 4 КК України кримінальний закон **набирає чинності** через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Таким чином, набуття чинності закону через десять днів з дня його офіційного оприлюднення є *загальним правилом*. При цьому слід пам'ятати, якщо в праві говорять про строки, головне питання — це з якого часу цей строк починає спливати. Відлік строків у праві завжди однаковий: перебіг будь-якого строку починається з нуля годин наступної доби.

Проте можливий і *інший порядок* набуття законом чинності, який визначається самим законом:

- а)* у законі вказана дата, з якої цей закон набирає чинності;
- б)* у законі зазначено, що він набуває чинності з дня його опублікування в офіційному виданні;
- в)* з дня набуття чинності іншим законом.

Кримінальний закон **припиняє свою дію** (втрачає чинність) внаслідок наявності однієї з наступних обставин:

- а)* скасування або зміни іншим законом, коли в тексті нового закону є пряма вказівка на це (ч. 1 розділу I Прикінцевих та перехідних положень КК України 2001 року вказує, що з набуття ним чинності припиняє діяти Кримінальний кодекс Української РСР від 28 грудня 1960 року);
- б)* заміни закону повністю або частково новим законом без будь-якої вказівки про це у новому законі;
- в)* закінчення строку дії, на який закон був прийнятий;
- г)* припинення існування тих умов, на які він був розрахований (так звані закони тимчасової дії).

6. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі

Відповідно до положень ч. 2 ст. 4 КК злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння. Таким чином, закон про кримінальну відповідальність за загальним правилом не має зворотної сили, тобто підлягає застосуванню кримінальний закон часу вчинен-

ня злочину. Часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбачених законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності.

Проте ч. 1 ст. 5 КК визначає виключення з цього загального правила і встановлює, що закон, який скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотню дію в часі (зворотну силу), тобто поширюється на осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.

Таким чином, **зворотна сила закону** — це розповсюдження дії нового кримінального закону на діяння, вчинені до набуття таким законом чинності.

Умови, за яких новий закон має зворотну силу, наступні:

- 1) скасування злочинності діяння, тобто коли діяння за раніше чинним законом вважалося злочином, а за новим законом було декриміналізоване (визнається незлочинним);
- 2) пом'якшення кримінальної відповідальності, тобто коли діяння за новим законом також визнається злочином, але за нього пом'якшене покарання або передбачаються більш сприятливі інші кримінально-правові наслідки вчинення злочину.

У теорії кримінального права вироблені деякі правила, що дозволяють порівнювати між собою «новий» і «старий» кримінальні закони за ступенем їх суворості. Наприклад, **більш м'яким** новий закон буде вважатися у випадках, якщо він:

- 1) передбачає більш м'який вид основного покарання порівняно з законом часу вчинення злочину;
- 2) мінімальна межа основного покарання в «новому» законі нижча, ніж мінімум цього ж виду покарання у законі, що діяв раніше (при рівності максимальних меж);
- 3) максимальна межа основного покарання в «новому» законі нижча, ніж максимум цього ж виду покарання у законі, що діяв раніше (при рівності мінімальних меж);
- 4) при одночасному зниженні мінімуму покарання та підвищенні його максимуму більш м'яким законом вважається той, в якому мінімум покарання менший. При цьому максимальне покарання за конкретний злочин не може бути призначене вище, ніж максимум «старого», раніше чинного закону;
- 5) «новий» закон виключає додаткове покарання, яке було передбачене у «старому» законі;
- 6) у «новому» законі збережено додаткове покарання, яке мало місце в «старому» законі, проте воно передбачене як факультативне, тоді як в раніше чинному законі це додаткове покарання було обов'язковим;
- 7) санкція «нового» закону сформульована як альтернативна, тоді як в «старому» законі вона була відносно-визначеною.

Якщо «новий» кримінальний закон має комбінований характер, тобто частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково її посилює або іншим чином погіршує становище особи, то відповідно до ч. 3. ст. 5 КК він має зворотну дію в часі тільки в тій частині, яка пом'якшує відповідальність.

Принцип зворотної сили може розповсюджуватися на статті як Загальної, так і Особливої частини закону про кримінальну відповідальність

Частина 2 ст. 5 КК має протилежний зміст. Відповідно до її приписів закон, що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, *не має зворотної дії* (зворотної сили) в часі.

7. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України

Зміст і сутність територіального принципу чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі впливає із суверенітету держави, влада якої розповсюджується на всю її територію.

Відповідно до ч. 1 ст. 6 КК України, цей принцип визначає, що всі особи, які вчинили злочин на території України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України.

Злочин визнається вчиненим на території України: якщо його було *почато, продовжено, закінчено* або *припинено* на території України, а також, якщо виконавець злочину або хоча б один із співучасників *діяв на території України*.

Поняття «територія України» визначається Законом України «Про державний кордон» від 4 листопада 1991 року. Відповідно до вказаного Закону поняттям **територія України** охоплюються:

- а)** суходіл, море, річки, озера та інші водойми, надра землі в межах державного кордону, а також повітряний простір над суходолом і водним простором, у тому числі й над територіальним морем;
- б)** військові кораблі, приписані до портів на території України, що перебувають під прапором України, де б вони не знаходилися;
- в)** невійськові судна, приписані до портів на території України, що перебувають під прапором України у відкритому морі;
- г)** іноземні невійськові судна, що перебувають у територіальних водах або портах України;
- д)** військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на її території, під розпізнавальним знаком України, де б вони не знаходилися;
- е)** невійськові повітряні судна України, приписані до аеропортів на її території, під розпізнавальним знаком України, які перебувають у відкритому повітряному просторі.

Крім цього, виділяються також об'єкти, які *не є територією України*, але на які за певних умов **розповсюджується юрисдикція і сфера застосування кримінального законодавства України**. До них належать:

- а) континентальний шельф;
- б) виключна (морська) економічна зона;
- в) підводні телеграфні кабелі та трубопроводи;
- г) наукова станція, розташована в Антарктиді;
- д) запущені в космос об'єкти.

Відповідно до ч. 4 ст. 6 КК питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які не підсудні з кримінальних справ судам України, в разі вчинення ними злочинів на території України вирішується дипломатичним шляхом.

8. Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених за межами України громадянами України або особами без громадянства, які постійно проживають в Україні

Принцип громадянства чинності кримінального закону в просторі закріплений в ст. 7 КК. Відповідно до її приписів громадяни України та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні й вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК України, якщо інше не передбачене міжнародними договорами України.

Злочинність і караність діяння, вчиненого за межами України громадянами України, а також особами без громадянства, які постійно проживають в Україні, визначається кримінальним законодавством України, незалежно від того, чи визнається таке діяння злочином у тій державі, де воно було вчинене.

Частина 2 ст. 7 КК України визначає: якщо громадяни України й особи без громадянства, які постійно проживають на території України, за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини. Ця норма є закріпленням положення ст. 61 Конституції України, відповідно до якого ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

9. Зміст універсального і реального принципів. Особливості відповідальності іноземців і осіб, що вчинили злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України

Стаття 8 КК України визначає зміст *універсального (космополітичного) принципу* чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі.

Згідно з цим принципом іноземці й особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні, у разі вчинення ними злочинів за її межами, підлягають відповідальності згідно з законом про кримінальну відповідальність України, якщо це передбачено міжнародними договорами.

Проголосивши принцип верховенства міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, над внутрішнім законодавством, Україна здійснює послідовне включення до КК нових статей щодо протидії окремим злочинам, вчинення яких на території однієї держави здатне заподіяти шкоду інтересам інших держав, зокрема Україні.

Виходячи зі змісту цього принципу, за відсутності зазначених угод або договорів, а також за їх наявності, але без ратифікації Верховною Радою України, іноземні громадяни й особи без громадянства, які постійно не проживають на території України і вчинили злочини за її межами, не можуть притягатися до кримінальної відповідальності за КК України.

У ст. 8 КК України також визначений *реальний принцип* чинності закону про кримінальну відповідальність. Він полягає в тому, що іноземці й особи без громадянства, які не проживають постійно в Україні та вчинили за її межами тяжкий або особливо тяжкий злочин проти прав і свобод громадян України або інтересів України, підлягають кримінальній відповідальності за КК України.

Цей принцип ґрунтується на загальновизнаних нормах і принципах міжнародного права, відповідно до яких кожна держава має право на захист прав і свобод своїх громадян, державних інтересів від суспільно небезпечних посягань. Реальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність **застосовується за наявності таких умов:**

- а)* злочин вчиняється за межами України;
- б)* злочин є тяжким або особливо тяжким;
- в)* злочин посягає на права і свободи громадян України або інтереси України;
- г)* відповідальність за цей злочин не передбачена міжнародними договорами України;
- д)* злочин вчиняється іноземцем або особою без громадянства, яка не проживає постійно в Україні.

За відсутністю хоча б однієї з зазначених умов відповідальність особи, яка вчинила злочин, або повністю виключається (наприклад, вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості), або особа притягується до кримінальної відповідальності за КК України, але згідно з іншими принципами чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі.

Фактичне застосування даного принципу можливе тільки за умови, що особа за вчинений злочин не була засуджена за кримінальним законом іншої держави і притягується до кримінальної відповідальності на території України.

10. Види визначень поняття злочину в кримінальному праві

Злочин — це одна з фундаментальних категорій кримінального права, тому визначення його поняття в теорії і в законодавстві завжди мало велике значення. Історії кримінального права відомі різні види визначень поняття злочину залежно від пріоритету його соціальних або юридичних ознак.

1. **Формальне (нормативне) визначення поняття злочину.** Відповідно до нього злочином визнається діяння, за яке згідно з законом передбачено кримінальне покарання (інакше заборонене законом під страхом покарання). У цьому визначенні відображені юридичні (формальні) ознаки злочину, але його сутність і соціальна природа не розкриті.
2. **Матеріальне визначення поняття злочину** вказує на соціальну суть злочину: злочином визнається діяння, що заподіює шкоду (збиток) певним соціальним цінностям (суспільним відносинам). У ньому відсутня вказівка на заборону такого діяння законом і відображена лише ознака небезпеки, «шкідливості» діяння для суспільства (або держави).
3. **Формально-матеріальне визначення поняття злочину** полягає у визнанні злочином діяння, передбаченого законом і такого, що заподіює шкоду, тобто суспільно небезпечного діяння. Таке визначення злочину поєднує у собі соціальну і юридичну характеристику злочину, його формальні (протиправність, караність) і матеріальні (суспільна небезпечність) ознаки. Формально-матеріальне визначення поняття злочину дозволяє з'ясувати не тільки те, які діяння закон визнає злочинами, але і дає відповідь на питання: чому те або інше діяння передбачається у КК, тобто таке визначення найповніше відображає природу злочину. Саме формально-матеріальне визначення злочину закріплене в чинному КК України (ст. 11 КК).

11. Поняття та ознаки злочину за кримінальним правом України. Відмінність злочину від інших правопорушень

Згідно з ч. 1 ст. 11 КК України, **злочином визнається передбачене Кримінальним кодексом України суспільне небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.**

Таким чином, закон про кримінальну відповідальність дає формально-матеріальне визначення поняття злочину й вказує, що окрім обов'язкової передбаченості діяння у КК (формальна ознака), це діяння повинне бути і суспільно небезпечним (матеріальна ознака), тобто заподіювати шкоду благам, цінностям, правам і свободам, що охороняється кримінальним законом, а також вчинитися за наявності вини.

За кримінальним правом злочином визнається тільки діяння, тобто дія або бездіяльність особи у вигляді певної поведінки, вчинку. Думки, переко-

нання, ідеї, погляди тощо, не втілені в діяння, не є злочином, отже, за них особа не може притягатися до кримінальної відповідальності.

Злочин, як і будь-яке інше складне діяння, характеризується наявністю обов'язкових ознак, до яких, відповідно до ч. 1 ст. 11 КК, відносяться: *суспільна небезпечність, протиправність, винність і караність*.

Суспільна небезпечність як матеріальна ознака злочину — це властивість (здатність) діяння заподіювати істотну шкоду правоохоронюваним відносинам (інтересам) або здатність ставити ці відносини під реальну загрозу спричинення шкоди. Суспільна небезпечність визначається цінністю блага, на яке посягає злочин, тяжкістю наслідків, що настали, способом діяння, формою вини, мотивами скоєного тощо.

Закон виділяє такі поняття, як характер і ступінь суспільної небезпечності. Ці категорії визначають тяжкість злочину, відрізняють один злочин від іншого, а також відмежовують злочини від інших правопорушень.

Протиправність як формальна (нормативна) ознака злочину означає, що дане діяння прямо передбачене у кримінальному законі. Протиправність є юридичним вираженням суспільній безпеки, так би мовити її юридичною (правовою) оцінкою. Ознака протиправності є вираженням принципу законності в кримінальному праві: кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене у КК як злочин. Кримінальний закон дає вичерпний перелік злочинів. Немає злочину без вказівки про те в законі.

Саме ознака протиправності виключає застосування у кримінальному праві аналогії, тобто притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, прямо не передбачене у КК. Дане положення закріплене в ч. 4 ст. 3 КК: «застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонене».

Винність особи. Із приписів ч. 2 ст. 2 КК України випливає, що кримінальній відповідальності та покаранню підлягає лише винна особа, тобто така, яка з умислом або з необережності вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене в КК. У цій ознаці злочину відображений найважливіший принцип кримінального права — *суб'єктивне ставлення*, тобто настання кримінальної відповідальності тільки за наявності вини. Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Таким чином, діяння може бути суспільно небезпечним і протиправним, але якщо немає вини — це не є злочином.

Караність діяння не означає, що за кожен злочин обов'язково повинно призначатися покарання. Ця ознака передбачає встановлення в законі за вчинення кожного злочину кримінально-правової санкції, яка дає можливість застосовувати в необхідних випадках (але не завжди) покарання. Караність, за

своєю суттю, впливає із суспільної небезпечності та протиправності діяння: діяння каране тому, що суспільно небезпечне та передбачене в КК як злочин.

З урахуванням вищевикладеного, підкреслюючи єдність ознак, можна визначити **злочин** як *суспільно небезпечне, протиправне, винне і каране діяння (дію або бездіяльність)*. Кожна з названих ознак є обов'язковою для поняття злочину. Відсутність хоч би однієї ознаки злочин виключає.

Основна відмінність злочину від інших правопорушень полягає в різному ступені та характері суспільної небезпечності, які визначаються різними обставинами: значущістю і цінністю об'єкта посягання; характером і тяжкістю наслідків, що настали; способом діяння; формою і ступенем вини, мотивами і метою, а також іншими об'єктивними і суб'єктивними ознаками злочину. Відмінність злочину від інших правопорушень полягає також у наявності ознаки кримінальної протиправності (злочин завжди передбачений у КК), а також в юридичних наслідках (притягненні до кримінальної відповідальності, призначенні покарання, судимості тощо).

12. Малозначне діяння: поняття, ознаки та відмінність від злочину

Частина 2 ст. 11 КК України визначає, що не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Для застосування ч. 2 ст. 11 КК необхідні такі умови:

1. **Формальна протиправність**, тобто формальна наявність у вчиненому діянні об'єктивних і суб'єктивних ознак будь-якого злочину, передбаченого у відповідній статті Особливої частини КК. Якщо вчинена дія або бездіяльність особи не передбачена в Особливій частині КК, положення ч. 2 ст. 11 КК не можуть бути застосовані.
2. **Малозначність** — діяння в конкретному випадку його вчинення не було суспільно небезпечним, тобто фактично не заподіяло істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству або державі (об'єкту, що охороняється законом): іншими словами, істотна шкода повинна бути повністю відсутньою або бути очевидно незначною (нікчемною).
3. **Відсутність у особи умислу завдання істотної шкоди**. Обов'язковою суб'єктивною умовою застосування ч. 2 ст. 11 КК є потенційна неможливість спричинення вчиненим діянням істотної шкоди правоохоронюваним відносинам, тобто дія або бездіяльність не тільки не заподіяли, але й не могли заподіяти істотної шкоди фізичній або юридичній особі, суспільству або державі, оскільки умисел особи був спрямований на спричинення саме

малозначної шкоди. Тому, якщо особа бажала заподіяти істотну шкоду, але цього не відбулося з причин, що від неї не залежали, ч. 2 ст. 11 КК застосувати не можна. У таких випадках матиме місце замах на злочин, а не малозначне діяння.

Тільки за наявності сукупності трьох зазначених умов можливе застосування положень ч. 2 ст. 11 КК, а дія (бездіяльність) особи має розглядатися як малозначне діяння.

Значення ч. 2 ст. 11 КК для поняття злочину в тому, що вона конкретизує таку його ознаку, як суспільна небезпечність, підкреслюючи тим самим матеріальну сутність злочину. Крім того, вона ліквідує розрив між суспільною небезпечністю і протиправністю, адже «формальна» протиправність без суспільної небезпечності виключає злочин.

13. Класифікація злочинів та її значення

Класифікація злочинів — це розподіл всіх злочинів на групи за певним критерієм, який обрано підставою даної класифікації. У кримінальному праві існують різноманітні класифікації злочинів. Їх можна здійснювати залежно від різних критеріїв: об'єкта посягання, форми вини, суб'єкта злочину тощо.

У Загальній частині КК передбачена і застосовується класифікація злочинів залежно від ступеня їх тяжкості. В основу законодавчої класифікації покладено з одного боку **матеріальний критерій**, що відображає внутрішню соціальну сутність злочинів — ступінь їх небезпеки для суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, а з іншої — **формальний критерій**, тобто певний вид і розмір покарання, який відповідає тяжкості злочинів конкретної категорії.

Стаття 12 КК України визначає **чотири категорії злочинів**, розподіляючи їх за зростаючим ступенем тяжкості: **а) невеликої тяжкості; б) середньої тяжкості; в) тяжкі; г) особливо тяжкі.**

Злочини невеликої тяжкості зазвичай не заподіють істотної шкоди об'єкту і не спричиняють тяжких наслідків. Частина 2 ст. 12 КК відносить до даної категорії злочинів діяння, за вчинення яких закон передбачає покарання у виді *позбавлення волі* на строк **не більше двох років** або інший, більш м'якший вид покарання (обмеження волі, арешт, виправні роботи, штраф тощо), *за винятком* основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі НМДГ. Віднесення злочину до цієї категорії може служити підставою для звільнення особи, яка вперше його вчинила, від кримінальної відповідальності і покарання.

Злочином середньої тяжкості визнається діяння, за вчинення якого закон передбачає покарання у виді *позбавлення волі* на строк **не більше п'яти років** або основного покарання у виді *штрафу* в розмірі **не більше десяти тисяч** НМДГ.

Тяжкими злочинами визнаються діяння, за вчинення яких закон передбачає покарання у виді *позбавлення волі* на строк **не більше десяти років** або основного покарання у виді *штрафу* в розмірі **не більше двадцяти п'яти тисяч** НМДГ. У низці випадків віднесення діяння до категорії тяжких злочинів впливає на кваліфікацію злочину.

Особливо тяжкими злочинами визнаються діяння, за вчинення яких закон передбачає покарання у виді *позбавлення волі* на строк **понад десять років** або **довічне позбавлення волі** або основне покарання у виді *штрафу* у розмірі **понад двадцяти п'яти тисяч** НМДГ.

При цьому ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачено од-ночасно основне покарання у виді штрафу і позбавлення волі, визначається *виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі*, передбаченого за від-повідний злочин.

Така класифікація злочинів передбачає певні кримінально-правові наслід-ки для особи, яка вчинила конкретне діяння, яке належить до тієї або іншої категорії злочинів. Наприклад, готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності, а застосування довічного поз-бавлення волі можливе тільки при вчиненні особливо тяжких злочинів, санк-ція яких передбачає даний вид покарання. Тяжкість злочину враховується при визначенні судом виду покарання, застосуванні умовно-дострокового звільнення, обчисленні строків давності притягнення до кримінальної від-повідальності, давності виконання обвинувального вироку, погашенні суди-мості тощо. Класифікація злочинів за ступенем їх тяжкості відображається також у нормах Особливої частини КК, наприклад, в багатьох статтях вчи-нення тяжкого або особливо тяжкого злочину виступає як обов'язкова або кваліфікуюча ознака складу злочину.

14. Склад злочину, його поняття, елементи і значення. Кваліфікація злочинів

Закон про кримінальну відповідальність не містить визначення складу зло-чину. Таке визначення надається наукою кримінального права, виходячи із загальних положень кримінального права і теоретичного узагальнення ознак конкретних складів злочинів, передбачених Особливою частиною КК України.

Склад злочину — це сукупність встановлених в законі про кримінальну відповідальність об'єктивних і суб'єктивних ознак, що визначають вчинене суспільне небезпечне діяння як злочин.

Аналіз цього визначення дозволяє розкрити **сутність складу злочину**:

- 1) склад злочину становить сукупність ознак, що мають юридичне значення;
- 2) ознаки складу є системою, тобто вони взаємопов'язані, інтегровані, взае-мообумовлені;

- 3) система ознак встановлена в законі, при цьому перелік складів злочинів у кримінальному законі є вичерпним;
- 4) всі ознаки складу характеризують діяння як злочин.

Значення складу злочину визначається тими функціями, які він виконує. Загальне поняття складу злочину створюється в Загальній частині кримінального права і є теоретичною основою для розкриття змісту ознак окремих складів злочинів, передбачених Особливою частиною КК. Склади конкретних злочинів встановлюють підстави кримінальної відповідальності та передбачають можливість застосування до винного кримінального покарання. Вони забезпечують правильну кваліфікацію злочинів і одноманітне застосування закону про кримінальну відповідальність. Відмінності у складах злочинів дозволяють розмежовувати схожі злочини, а також відмежовувати злочини від інших правопорушень.

Склад злочину завжди конкретний. Він є законодавчою моделлю кваліфікації злочину.

У кожному складі злочину виділяють його елементи. *Елемент складу злочину* — це однорідна група юридичних ознак, що характеризують злочин з будь-якою із сторін. Елементами складу злочину є: *об'єкт*; *об'єктивна сторона*; *суб'єкт*; *суб'єктивна сторона*. У своїй єдності ці елементи й утворюють склад злочину.

Об'єкт злочину — це те, на що посягає злочин, те, чому він заподіює шкоду. Як об'єкт зазвичай розглядаються суспільні відносини, блага, цінності, права і свободи людини, що охороняються законом про кримінальну відповідальність.

Об'єктивна сторона злочину — це зовнішня сторона злочину, те, в чому злочин виявляється у зовнішньому світі: діяння (дія або бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки, які настали, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, спосіб, обставини вчинення злочину тощо.

Суб'єкт злочину — це особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння та наділена ознаками, вказаними в законі: відповідно до ч. 1 ст. 18 КК — це фізична, осудна особа, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Суб'єктивна сторона злочину — це внутрішня сторона злочину, тобто ті психічні процеси, які відбуваються у свідомості особи, яка вчиняє злочин. Ознаками суб'єктивної сторони є: *вина*; *мотив* і *мета* вчинення злочину.

Вказані чотири елементи є обов'язковими для кожного складу злочину. Відсутність (не встановлення) хоч б одного елементу виключає склад злочину як підставу кримінальної відповідальності.

Окрім елементів складу злочину, в науці кримінального права виділяють також ознаки складу злочину. Кожен елемент складу має певну сукупність таких ознак. Всі ознаки складу злочину поділяються на дві групи: *об'єктивні*

ознаки складу злочину (що відносяться до об'єкта й об'єктивної сторони) і *суб'єктивні ознаки* складу злочину (що відносяться до суб'єкта і суб'єктивної сторони).

Крім того, залежно від ролі (значення) для складу злочину ознаки поділяються на обов'язкові та факультативні. **Обов'язкові ознаки** є необхідними для будь-якого складу злочину. **Факультативні ознаки** це ті ознаки, що є необхідними не для всіх складів, а лише для тих, де вони прямо вказані в диспозиції статті закону про кримінальну відповідальність. Вони характеризують склади окремих злочинів і не мають загальнообов'язкового характеру.

Наявність (або відсутність) конкретних ознак складу злочину служить інструментом для визначення, який саме злочин вчинений даною особою в конкретній ситуації, тобто для кваліфікації злочину. **Кваліфікація злочину** — це точне встановлення відповідності ознак вчиненого винним суспільно небезпечного діяння ознакам складу конкретного злочину, передбаченого в Особливій частині КК.

Кваліфікація здійснюється шляхом співставлення юридично значущих об'єктивних і суб'єктивних ознак, які входять до складу окремого злочину, з ознаками фактично вчиненого діяння. Кваліфікація злочинів повинна бути **обґрунтованою** (заснованою на реальних фактичних обставинах вчиненого діяння), **точною** (мати вказівку не тільки на певну статтю Особливої частини КК, але й на конкретну її частину або пункт, в якому даний злочин описаний з максимальною деталізацією), **повною** (містити посилання на всі статті, які передбачають особливості вчинених злочинів, наприклад, готування або замах на злочин, співучасть у злочині, сукупність злочинів тощо).

Неправильна кваліфікація злочину веде до порушень прав, свобод і законних інтересів громадян, перешкоджає нормальному здійсненню правосуддя, підриває авторитет спеціальних уповноважених органів і держави в цілому, може призвести до притягнення невинної особи до кримінальної відповідальності, або призначення винній особі покарання, яке не ґрунтується на законі.

15. Види складів злочину

Для встановлення істотних ознак конкретних злочинів, відмежування їх один від одного та точної кваліфікації виділяють окремі види складів злочину залежно від їх суспільної небезпечності, структури й особливостей законодавчої конструкції.

За ступенем суспільної небезпечності виділяють такі види складів злочину: *простий, кваліфікований, особливо кваліфікований, привілейований*.

Простий склад злочину — це склад, що передбачає основні ознаки злочину і не містить обтяжуючих або пом'якшуючих обставин (ч. 1 ст. 115, ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 296 КК тощо).

Кваліфікований склад злочину містить обтяжуючі обставини, які істотно підвищують суспільну небезпечність вчиненого діяння, впливають на кваліфікацію і посилюють покарання (ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 185, ч. 3 ст. 296 КК тощо).

Особливо кваліфікований склад злочину містить обтяжуючі обставини, які додають злочину особливої суспільної небезпечності та істотно посилюють відповідальність особи, яка його вчинила (частини 3, 4 і 5 ст. 185, ч. 4 ст. 296 КК тощо).

Привілейований склад злочину містить пом'якшуючі обставини, наявність яких знижує суспільну небезпечність і зменшує караність даного злочину (ст. 116, ст. 118, ст. 123 КК тощо).

За способом описування в законі ознак складу злочину виділяють: *простий* і *складний* склад злочину.

Простий склад злочину — це склад злочину, який містить у собі ознаки одного суспільно небезпечного діяння, що посягає на один об'єкт (ч. 1 ст. 115, ч. 1 ст. 185, ст. 125 КК).

Складний склад злочину — це склад, законодавча конструкція якого ускладнена будь-якими додатковими ознаками, наприклад, злочин:

- 1) посягає на два або більше об'єкта (ст. 112, ч. 2 ст. 186 КК);
- 2) вчиняється двома або більше обов'язковими діями (ст. 187 КК);
- 3) вчиняється двома або більше альтернативними діями (ст. 110, ч. 2 ст. 109 КК);
- 4) передбачає настання двох або більше альтернативних наслідків (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 204 КК);
- 5) вчиняється зі змішаною виною (ч. 2 ст. 121, ст. 286 КК).

За особливостями моменту закінчення злочину виділяють: *злочини з формальним складом*; *злочини з матеріальним складом*; *злочини з усіченим складом*.

Злочини з формальним складом не включають суспільно небезпечні наслідки в число обов'язкових ознак об'єктивної сторони і вважаються закінченими з моменту вчинення самого суспільно небезпечного діяння (наприклад, ст. 189 КК).

Злочини з матеріальним складом у якості обов'язкової ознаки об'єктивної сторони, крім суспільно небезпечного діяння, передбачають суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між вчиненим діянням і наслідками, що настали. Ці злочини вважаються закінченими з моменту настання передбачених в законі суспільно небезпечних наслідків (наприклад, статті 115 і 185 КК).

У злочинах з усіченим складом момент закінчення злочину переноситься законом на стадію готування або замаху на злочин. Наприклад, розбій (ст. 187 КК) вважається закінченим з моменту нападу з метою заволодіння чужим майном, а бандитизм (ст. 257 КК) — з моменту організації озброєної банди.

16. Поняття об'єкта злочину, його види, місце у структурі складу злочину та значення. Предмет злочину

Об'єктом злочину визнаються охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини, на які посягає злочин і яким він заподіює шкоду або створює реальну загрозу спричинення шкоди.

Об'єкт, будучи одним із обов'язкових елементів складу злочину, дозволяє визначити соціальну сутність злочину, визначити його суспільно небезпечні наслідки, правильно кваліфікувати діяння і відмежувати його від суміжних злочинів. Його покладено в основу побудови системи Особливої частини КК України і кваліфікації злочину.

У науці кримінального права всі об'єкти (суспільні відносини) певним чином класифіковані. Найпоширенішою є класифікація об'єктів «**за вертикаллю**», в якій виділяють *загальний, родовий і безпосередній об'єкти*. Ця класифікація відповідає потребам практики, є логічною за своєю побудовою, оскільки вона заснована на співвідношенні філософських категорій «загальне», «особливе», «одиничне».

Загальний об'єкт злочину — це сукупність всіх суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону. Зміст загального об'єкта визначений в ч. 1 ст. 1 КК, де вказано, що кримінальним законом від злочинних посягань охороняються права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок і громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України, мир і безпека людства. На кожен конкретний момент цей об'єкт є стабільним, але як тільки змінюється закон (відбувається криміналізація або декриміналізація), загальний об'єкт змінює свій обсяг, стає вужчим або, навпаки, ширшим.

Родовий (груповий) об'єкт злочину — це певна група однорідних суспільних відносин, на які посягає певна група однорідних злочинів. Родовий об'єкт є частиною загального об'єкта. За ознакою родового об'єкта побудована система Особливої частини КК України, тобто здійснюється поділ Особливої частини КК на розділи. Враховується родовий об'єкт і при ухваленні нових кримінальних законів: при включенні у КК нових статей, вони поміщуються в той розділ, в якому встановлюється відповідальність за злочини, що мають такий самий родовий об'єкт.

Безпосередній об'єкт злочину — це конкретні суспільні відносини, яким заподіюється шкода або створюється загроза спричинення шкоди при скоєнні конкретного злочину. Безпосередній об'єкт є частиною родового об'єкта. Як правило, один злочин має один безпосередній об'єкт. Проте буває так, що один злочин заподіює шкоду декільком суспільним відносинам. У цих випадках застосовується класифікація безпосередніх об'єктів злочину «**за горизонталлю**», коли на рівні безпосереднього об'єкта виділяють основний і додатковий об'єкт.

Основний безпосередній об'єкт — це суспільні відносини, які є частиною родового об'єкта, і саме на спричинення яким шкоди спрямований злочин. Цей об'єкт визначає суспільну небезпечність вчиненого злочину, його місце в системі Особливої частини КК та кваліфікацію.

Додатковий безпосередній об'єкт — це суспільні відносини, яким разом з основним об'єктом заподіюється шкода або створюється загроза спричинення шкоди (наприклад, здоров'я потерпілого при здійсненні насильницького грабежу).

Додатковий безпосередній об'єкт, у свою чергу, може бути двох видів: обов'язковий і факультативний.

Додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт — це такий об'єкт, якому у всіх випадках вчинення даного злочину заподіюється шкода. Наприклад, у складі розбою основним безпосереднім об'єктом виступають відносини власності, а додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом — здоров'я людини.

Додатковий факультативний безпосередній об'єкт — це такий об'єкт, якому при вчиненні даного злочину шкода заподіюється не завжди (не у всіх випадках). Наприклад, відносини власності або здоров'я громадян при хуліганстві. Цим злочином вказаним відносинам може бути завдана шкода або ні.

Від об'єкта злочину слід відрізнити **предмет злочину**, тобто речі матеріального світу, з певними властивостями котрих закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність в діях особи ознак конкретного складу злочину. Предмет — це факультативна ознака складу злочину, він є не у всіх злочинах. Злочини, які мають предмет злочину, є так званими «предметними» злочинами.

Законодавець різним чином описує предмет злочину в диспозиціях статей Особливої частини КК, наприклад, шляхом вказівки на родові властивості предмета (неправомірна вигода — статті 368, 368-2, 368-3, 368-4 КК) або видові властивості (чуже майно — ч. 1 ст. 185 КК), або шляхом вказівки на конкретні предмети злочину (паспорт — ч. 3 ст. 357 КК).

Предмет злочину має істотне значення для кваліфікації. Якщо предмет вказаний в диспозиції статті Особливої частини КК або прямо (однозначно) впливає із її змісту, то він повинен бути обов'язково встановлений. В цьому випадку відсутність (не встановлення) предмета виключає наявність складу даного злочину.

Предмет злочину завжди розглядається разом з об'єктом. Саме об'єкт і предмет в сукупності утворюють самостійний елемент складу злочину. Проте це не співпадаючі поняття. Об'єкт — це завжди суспільні відносини. Він є обов'язковою ознакою будь-якого складу злочину. Предмет злочину — це річ матеріального світу, факультативна ознака складу злочину.

17. Поняття, ознаки та значення об'єктивної сторони злочину

Об'єктивна сторона злочину — це сукупність передбачених кримінальним законом ознак, що характеризують зовнішню (об'єктивну) сторону злочину.

Всі ознаки об'єктивної сторони злочину залежно від особливостей їх опису в диспозиціях статей Особливої частини КК можна поділити на *обов'язкові* і *факультативні*.

До *обов'язкових ознак* належать *діяння* у формі дії або бездіяльності. Без діяння, тобто конкретного акту поведінки людини, не може бути вчинений жодний злочин. Діяння завжди безпосередньо зазначається в диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно випливає з її змісту. Тому встановлення ознак діяння (дії або бездіяльності) є обов'язковим в кожній кримінальній справі.

Факультативними ознаками об'єктивної сторони є: *суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок* між діянням і суспільно небезпечними наслідками, *місце, час, спосіб, обстановка, засоби та знаряддя* вчинення злочину. Ці ознаки характеризують об'єктивну сторону не всіх, а лише окремих злочинів, тому не у кожному випадку зазначаються в законі. Звідси і їх назва — факультативні. Проте, якщо суспільно небезпечні наслідки, час, спосіб, обстановка або засоби скоєння злочину прямо вказані в диспозиції статті Особливої частини КК, вони переходять до розряду обов'язкових ознак, і їх встановлення для об'єктивної сторони конкретного складу злочину є обов'язковим.

Значення об'єктивної сторони складу злочину. Об'єктивна сторона:

- 1) є обов'язковим елементом складу злочину і входить до підстави кримінальної відповідальності;
- 2) визначає суспільну небезпечність вчиненого злочину;
- 3) необхідна для правильної кваліфікації злочину;
- 4) слугує для розмежування злочинів, а також для відмежування злочинних діянь від незлочинних;
- 5) дозволяє суду правильно визначити ступінь тяжкості злочину і призначити покарання.

18. Поняття, види та ознаки діяння. Умови кримінальної відповідальності за злочинну бездіяльність

У теорії кримінального права і в законі термін «діяння» використовується у широкому і у вузькому розумінні. У широкому розумінні термін діяння застосовують як синонім злочину, а у вузькому — під діянням розуміють обов'язкову ознаку об'єктивної сторони злочину, тобто конкретну дію або бездіяльність, вчинену людиною. Діяння є обов'язковою ознакою об'єктивної

сторони всіх без винятку злочинів. Воно може виражатися в двох формах — дії або бездіяльності.

Всяке діяння характеризується сукупністю ознак. Воно: **а)** є суспільно небезпечним; **б)** є протиправним; **в)** має конкретний характер; **г)** є усвідомленим; **д)** вольовим актом поведінки людини.

Суспільна небезпечність як ознака діяння полягає в тому, що воно заподіює істотну шкоду об'єкту кримінально-правової охорони або створює реальну загрозу спричинення такої шкоди.

Протиправність як ознака діяння полягає в тому, що дане діяння (дія або бездіяльність) передбачене в диспозиції однієї зі статей Особливої частини КК, тобто є забороненим кримінальним законом під загрозою покарання.

Конкретний характер діяння означає, що воно є актом поведінки людини, що здійснюється в певній обстановці, певному місці і в певний час, і завжди виражається в конкретній дії або бездіяльності особи.

Усвідомленість як ознака діяння припускає, що діяння завжди є наслідком пізнавальної діяльності людини, віддзеркаленням в її свідомості об'єктивної реальності. Тому не є діянням в кримінально-правовому значенні неконтрольовані свідомістю рухи тіла людини, навіть якщо вони заподіяли істотну шкоду правоохоронюваним інтересам.

Волимість як ознака діяння означає, що при його вчиненні обов'язково повинна виявлятися воля особи, тобто особа за власною волею обирає той варіант поведінки, який виявляється злочинним.

Першою і найбільш поширеною формою діяння є **дія**.

Дія — це активна, усвідомлена, вольова, суспільно небезпечна і протиправна поведінка суб'єкта. Дію слід відрізнити від випадкових, неконтрольованих свідомістю рухів тіла, навіть якщо вони за своїм характером були об'єктивно суспільно небезпечними та заподіяли істотну шкоду (наприклад, рефлекторні рухи тіла). Дія за своєю структурою може бути простою або складною. В більшості випадків дії є складними, тобто такими, що включають сукупність вольових рухів тіла. У низці складів злочину дія визначається сукупністю або системою поведінкових актів («вилучення», «виготовлення», «діяльність»). За характером впливу на об'єкт злочину дія може бути фізичною, тобто пов'язаною із застосуванням фізичної сили, та інформаційною — виражатися в словесній (вербальній) формі (наприклад, загроза) або конклюдентних (мімічні жести) діях.

Бездіяльність — це суспільно небезпечна, протиправна, свідомісна і вольова пасивна форма поведінки особи, яка полягає у не вчиненні нею конкретних дій, які вона повинна була і могла вчинити в даних конкретних умовах. Для кримінальної відповідальності за бездіяльність необхідно встановити **дві обов'язкові умови**: **1)** наявність у особи обов'язку діяти в даній конкретній обстановці; **2)** наявність у особи *реальної можливості* активно діяти і запобігти настанню суспільно небезпечних наслідків.

Обов'язок особи діяти (об'єктивний критерій) може впливати з різних підстав: із закону або іншого нормативного акту, з професійних або службових повноважень, із трудового або цивільного договору, з рішення суду, із родинних відносин, із попередньої поведінки особи, якщо вона своїми діями створила небезпеку для іншої особи тощо. *Можливість особи діяти (суб'єктивний критерій)* визначається, виходячи з обставин кожного конкретного акту бездіяльності, шляхом встановлення реальної можливості суб'єкта активно діяти і запобігти тим самим настанню суспільно небезпечних наслідків.

19. Непереборна сила, непереборний фізичний примус, психічний примус і їх вплив на кримінальну відповідальність

Дія і бездіяльність особи — це вольові вчинки людини. Проте є низка обставин, які здатні пригнічувати волю або повністю її позбавляти. У таких випадках вчиненому діянню (дія або бездіяльність) втрачає свій кримінально-правовий характер, а це означає, що об'єктивна сторона злочину також буде відсутня. До зазначених обставин відносяться: непереборна сила, непереборний фізичний примус (насильство) і психічний примус.

Непереборна сила — це надзвичайна і непереборна в даних умовах обставина, яка позбавляє людину можливості діяти відповідно до своєї волі (наприклад, стихійні сили природи, джерела підвищеної небезпеки, хвороба тощо). У діянні, вчиненому під впливом непереборної сили, відсутня воля особи, а це означає, що відсутнє як саме діянню, так і вся об'єктивна сторона злочину. Кримінальна відповідальність в цих випадках повністю виключається.

Непереборний фізичний примус має місце там, де особа діє або не діє під впливом застосованого до неї фізичного насильства (побиття, тортур тощо), яке повністю пригнічує волю особи, що зазнала такого насильства, внаслідок чого вона була позбавлена можливості діяти за власною волею і обрати бажаний варіант поведінки.

Непереборний фізичний примус виключає волю в діянні особи, отже, і її кримінальну відповідальність. Якщо ж фізичне насильство було переборним, тобто, знаходячись під впливом застосованого до неї фізичного насильства, особа не втратила можливості діяти за власною волею, то у такому разі питання про відповідальність вирішується за правилами крайньої необхідності (ч. 2 ст. 40 КК). У будь-якому разі фізичний примус повинен розглядатися як обставина, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

Психічний примус — це спрямована до особи вимога вчинити певні дії чи, навпаки, не вчиняти дій, які в даній ситуації повинні бути вчинені, під загрозою застосування фізичного насильства, заподіяння матеріальної чи моральної шкоди. Воля особи, що піддалася психічному примусу, певним чином обмежена, уражена, проте таке обмеження не є абсолютним і повністю волю

не пригнічує. У особи зберігається можливість обрати той або інший варіант поведінки на свій розсуд. Тому вчинення діяння (дії або бездіяльності) під впливом психічного примусу за загальним правилом не виключає кримінальної відповідальності, а розглядається як обставина, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК). Лише у разі, коли психічний примус створив стан крайньої необхідності, тобто в даній обстановці запобігти небезпеці іншим шляхом було неможливо, і при цьому шкода, заподіяна особою під впливом загрози була менш значною, ніж та, якою їй загрожували, можливе виключення кримінальної відповідальності з підстав, передбачених у ст. 39 КК (Крайня необхідність).

20. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види, кримінально-правове значення. Злочини з матеріальним та формальним складами

Суспільно небезпечні наслідки — це шкода (збиток), яку заподіює злочин суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, або реальна загроза (небезпека) спричинення такої шкоди.

Більшість злочинів заподіюють реальну шкоду об'єкту кримінально-правової охорони. Наприклад, вбивство (статті 115—119 КК), тілесні ушкодження (статті 121—125 КК), крадіжка (ст. 185 КК). Разом з тим, в КК є низка злочинів, наслідком яких виступає створення реальної небезпеки спричинення шкоди. Наприклад, свідоме поставлення іншої особи в небезпеку зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ч. 1 ст. 130 КК), порушення правил безпеки при виконанні робіт з підвищеною небезпекою, якщо це порушення створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (ч. 1 ст. 272 КК) тощо.

Наслідки злочину різноманітні. Традиційно в кримінальному праві виділяють **дві групи наслідків**: *матеріальні* і *нематеріальні*.

Матеріальні наслідки у свою чергу поділяються на *фізичну шкоду* (смерть, спричинення шкоди здоров'ю) і *майнову шкоду*, яка включає як реальні збитки, так і упущену вигоду.

Нематеріальні наслідки це різноманітні негативні зміни в об'єкті злочину, що виявляються у порушенні прав і законних інтересів учасників суспільних відносин. Вони можуть виражатися в *політичній шкоді* (злочини проти основ національної безпеки України), *організаційній шкоді* (службові злочини), *соціальній шкоді* (злочини проти трудових прав громадян) та *інших видах шкоди*.

Суспільно небезпечні наслідки мають велике **значення**: 1) вони є найважливішою підставою криміналізації (декриміналізації) діяння; 2) впливають на характер і ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння; 3) з їх допомогою конструюються кваліфіковані склади злочину; 4) вони дозволяють

провести розмежування як між окремими складами, так і між злочинами та іншими правопорушеннями; 5) враховуються судом як обставини, що обтяжують покарання; 6) є підставою поділу складів злочинів на злочини з матеріальним і формальним складом.

Злочин із матеріальним складом (матеріальний злочин) — це такий злочин, для об'єктивної сторони якого закон (диспозиція статті Особливої частини КК) вимагає встановлення не тільки діяння (дії або бездіяльності), але і настання суспільно небезпечних наслідків. У таких злочинах наслідок і причинний зв'язок є обов'язковими ознаками об'єктивної сторони. Наприклад, вбивство, крадіжка тощо.

Злочин із формальним складом (формальний злочин) — це такий злочин, для об'єктивної сторони якого закон вимагає встановлення тільки діяння (дії або бездіяльності). У таких злочинах обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише діяння. Злочинами з формальним складом є, наприклад, зґвалтування, вимагання, незаконне поведження зі зброєю тощо.

21. Причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками, його види

Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони злочину встановлюється лише в злочинах із матеріальним складом. Він визначається між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідками. Невстановлення причинного зв'язку у злочині з матеріальним складом виключає його об'єктивну сторону.

Кримінальне право не створює власної теорії причинності. Тому визначення причинного зв'язку у кримінальному праві засноване на філософських категоріях. Виходячи з цього, під **причинним зв'язком** розуміють *об'єктивно існуючий зв'язок між діянням — дією або бездіяльністю (причиною) і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), за якого діяння викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку.*

При встановленні причинного зв'язку потрібно **дотримуватися наступних правил:**

- 1) штучно (уявно) ізолювати два явища: причину (діяння) та її наслідок (суспільний небезпечний наслідок) від інших фактів, обставин, подій, які супроводжують вчинення злочину;
- 2) встановити послідовність подій: причина (діяння) в часі завжди повинна передувати наслідку (наслідку злочину);
- 3) встановити, що причина (діяння) не тільки передувала наслідку в часі, але й обумовила його настання. При цьому діяння повинне бути головною умовою настання суспільно небезпечного наслідку, тобто без нього зазначені наслідки в даній конкретній обстановці не настали б;

4) встановити, що діяння (причина) не тільки створило реальну можливість настання наслідку, але в даній конкретній обстановці з неминучістю (закономірністю) цей наслідок викликала.

Якщо ці чотири правила виконуються, то можна констатувати, що між діянням і суспільно небезпечним наслідком має місце необхідний причинний зв'язок. А це у свою чергу означає, що встановлена об'єктивна сторона злочину з матеріальним складом.

Кримінально-правове значення має тільки необхідний причинний зв'язок. Випадкові причинні зв'язки для кримінального права неважливі й не є ознакою об'єктивної сторони злочинів з матеріальним складом.

У кримінальному праві виділяють наступні **види** необхідного причинного зв'язку:

- 1) *безпосередній (прямий) причинний зв'язок* має місце при, так званому, безпосередньому спричиненні (постріл — смерть);
- 2) *опосередкований причинний зв'язок* має місце у випадках, коли між діянням суб'єкта і наслідками, що настали, втручаються інші сили (дії інших осіб, тварини, механізми тощо), впливаючи на які, суб'єкт досягає бажаного результату. Цей причинний зв'язок визначається за формулою «причина причини є причиною спричинення»;
- 3) *необхідний причинний зв'язок при співучасті у злочині*;
- 4) *причинний зв'язок за наявності особливих умов на боці потерпілого*. Він має місце там, де на боці потерпілого існують особливі умови, які прискорюють настання даного суспільно небезпечного наслідку, тобто виступають своєрідними каталізаторами настання цього наслідку (смерть особи, яка має вроджені аномалії у будові черепа, від незначного удару в голову).

22. Факультативні ознаки об'єктивної сторони злочину та їх значення

Для характеристики об'єктивної сторони злочину важливе значення мають такі ознаки, як місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя і засоби вчинення злочину. Вони є факультативними (необов'язковими). Проте в окремих статтях Особливої частини КК ці ознаки прямо описуються в диспозиції і тому набувають значення обов'язкових ознак об'єктивної сторони даних злочинів.

Місце вчинення злочину — це певна територія або інше місце, де здійснюється суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки (наприклад, вибухонебезпечне підприємство (ст. 273 КК); район бойових дій (ст. 433 КК) тощо).

Час вчинення злочину — це певний відрізок (проміжок) часу, впродовж якого здійснюється суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небез-

печні наслідки (наприклад, самовільне залишення поля бою під час бою — ст. 429 КК тощо).

Обстановка вчинення злочину — це конкретні об'єктивні умови, в яких вчиняється злочин (наприклад, умови воєнного стану чи бойова обстановка — ч. 3 ст. 402 КК тощо).

Спосіб вчинення злочину — це сукупність прийомів і методів, що використовуються при вчиненні злочину (наприклад, таємне викрадення — ст. 185 КК; обман або зловживання довірою — ст. 190 КК тощо).

Знаряддя вчинення злочину — це предмети матеріального світу, фізичні властивості яких використовуються винним для впливу на матеріальні об'єкти під час вчинення злочину (наприклад, вогнепальна або холодна зброя).

Засоби вчинення злочину — це предмети матеріального світу, а також певні процеси, які використовуються винним для вчинення даного злочину (форма працівника міліції, автомобіль для вивезення викраденого, предмети, що використовуються для проникнення в приміщення, при здійсненні крадіжки тощо).

Значення факультативних ознак об'єктивної сторони залежить від того, передбачені вони в диспозиції статті Особливої частини КК або ж ні. Якщо вони прямо вказані в законі, то є обов'язковими для об'єктивної сторони, а їх не встановлення виключає об'єктивну сторону злочину. Якщо ж вони не вказані в законі, то на кваліфікацію злочину не впливають, але можуть враховуватися судом при призначенні покарання як обтяжуючі або пом'якшуючі обставини. Одна і та сама факультативна ознака може розглядатися тільки в одному із вказаних значень.

23. Поняття та ознаки суб'єкта злочину, його види

Розділ IV Загальної частини КК визначає загальне поняття й ознаки суб'єкта злочину. *Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність.*

Суб'єкт злочину як елемент складу злочину характеризується трьома обов'язковими ознаками: **а) особа фізична; б) особа осудна; в) особа, яка досягла віку, з якого згідно з законом може наставати кримінальна відповідальність.**

Наразі КК прямо визначає, що суб'єктом злочину можуть бути лише **фізичні особи**, тобто громадяни України, особи без громадянства та іноземці. Юридичні особи (підприємство, установа, організація), тварини, механізми, сили природи за жодних умов не можуть розглядатися як суб'єкти злочину.

Суб'єктом злочину може бути лише **осудна особа**, тобто особа, здатна під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Неосудна особа не є суб'єктом злочину, вона не може бути визнана винною і підлягати кримінальній відповідальності за вчинене нею суспільно небезпечне діяння.

Нарешті, суб'єктом злочину може бути особа, яка вчинила злочин у **віці**, з якого може наставати кримінальна відповідальність (статті 18 і 22 КК України). Чинне кримінальне законодавство встановлює, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Особа, яка досягла 16-річного віку, визнається такою, що досягла **загального віку** кримінальної відповідальності. Проте за здійснення низки злочинів, вичерпний перелік яких наведений у ч. 2 ст. 22 КК України, кримінальна відповідальність настає після досягнення особою 14-річного віку (**знижений вік**).

Вищезгадані ознаки (фізична особа, осудна особа й особа, яка досягла певного віку) є необхідними і достатніми юридичними ознаками, що характеризують загального суб'єкта злочину.

Окрім цих загальних ознак, в конкретних складах злочину суб'єкт може бути охарактеризований ще додатковими ознаками (службова особа, військово-вослужбовець, громадянин України тощо). Така особа виступає як **спеціальний суб'єкт злочину**.

24. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність

Відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України кримінальної відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося **шістнадцять років** (*загальний вік*).

Утім, за вчинення злочинів, перелічених в ч. 2 ст. 22 КК кримінальна відповідальність настає у віці від **чотирнадцяти до шістнадцяти років** (*знижений вік*).

У ч. 2 ст. 22 КК встановлюється вичерпний (тобто такий, що не підлягає розширеному тлумаченню) перелік діянь, за які кримінальній відповідальності можуть підлягати особи, які досягли до вчинення злочину чотирнадцяти років. Характеризуючи ці злочини, слід зазначити, що у даній статті мова йде переважно про дві групи злочинів: **1) насильницькі; 2) корисливі**. Крім того, всі вказані у ній злочини є умисними.

У **підставу зниження віку** кримінальної відповідальності за вказані злочини покладено три критерії:

- 1) можливість особи у чотирнадцять років усвідомлювати суспільну небезпечність і протиправність діянь, вказаних в ч. 2 ст. 22 КК (тобто ознаки цих злочинів достатньо прості для сприйняття винним, а їх протиправність є очевидною: вбивство, крадіжка, грабіж, хуліганство тощо);
- 2) суттєва поширеність більшості з цих злочинів серед неповнолітніх;
- 3) підвищена суспільна небезпечність (тяжкість) більшості з цих злочинів (наприклад, вбивство, диверсія, бандитизм, терористичний акт тощо).

В деяких випадках кримінальна відповідальність може наставати лише після досягнення особою вісімнадцятирічного віку. Це злочини, які за своїм

характером можуть вчинятися тільки повнолітніми особами. Наприклад, ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК), втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК) тощо. Наука кримінального права відносить досягнення особою вказаного віку до додаткових специфічних властивостей суб'єкта, тобто до ознак спеціального суб'єкта злочину.

25. Поняття неосудності та її критерії. Правові наслідки визнання особи неосудною

Поняття неосудність є похідним від поняття осудність. Частина 1 ст. 19 КК містить поняття осудності і визначає, що осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Виходячи з положень ч. 2 ст. 19 КК України, наука кримінального права визначає поняття неосудності.

Неосудність — це нездатність особи під час вчинення суспільно небезпечно-го діяння, передбаченого КК, усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Це визначення називається формулою неосудності. Вона побудована на поєднанні двох критеріїв: медичного і юридичного.

Медичний (біологічний) критерій неосудності визначає всі можливі психічні захворювання людини і складається з чотирьох ознак, які прямо вказані в ч. 2 ст. 19 КК:

- а) хронічне психічне захворювання** — важковиліковна психічна хвороба, що має хронічний характер і тенденцію до прогресу (наприклад, шизофренія, епілепсія, маніакально-депресивний психоз);
- б) тимчасовий розлад психічної діяльності** — психічне захворювання, що характеризується раптовим початком, швидким розвитком, нетривалою течією і, як правило, повним одужанням хворого (наприклад, патологічне сп'яніння, біла гарячка, гострий психоз);
- в) недоумство (олігофренія)** — природжене або придбане порушення розумових здібностей, а також стійке і незворотне їх зниження, викликане органічними змінами у корі головного мозку (розрізняються три стадії: дебільність, імбецильність, ідіотія);
- г) інший хворобливий стан психіки** — різноманітні хворобливі розлади психіки, які не охоплюються вищезгаданими видами психічних захворювань. Сюди можуть бути віднесені тимчасові розлади психіки, викликані інфекційними захворюваннями або станом марення під час їх перебігу (наприклад, черевний тиф, захворювання з гострим запальним процесом), явищами абстиненції при наркоманії (наркотичне голодування) тощо.

Юридичний (психологічний) критерій неосудності складається з двох ознак:

- а) інтелектуальної**, яка сформульована в законі таким чином: особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність). Ця ознака означає, що особа не розуміє фактичної сторони своєї поведінки і її суспільної небезпечності;
- б) вольової**, яка передбачає, що під час вчинення суспільно небезпечного діяння особа не могла керувати своїми діями (бездіяльністю). Ця ознака має місце у разі, коли особа усвідомлює фактичну сторону і суспільну небезпечність своїх дій, проте не може утриматися від їх вчинення.

Для визнання особи неосудною достатньо встановлення хоча б однієї ознаки медичного і хоч б однієї ознаки юридичного критерію у їх сукупності.

Особа, визнана неосудною під час вчинення суспільно небезпечного діяння, не підлягає кримінальній відповідальності. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, передбачені в розділі XIV Загальної частини КК України.

Відповідно до ч. 3 ст. 19 КК, не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення судом вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, а після одужання вона може підлягати покаранню.

26. Спеціальний суб'єкт злочину, його ознаки та значення

Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Таким чином, **спеціальний суб'єкт злочину** — це особа, яка, окрім загальних ознак суб'єкта (фізична особа, осудність, досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність), наділена додатковими ознаками, вказаними в законі для суб'єкта конкретного злочину.

Додаткові ознаки, що характеризують спеціального суб'єкта злочину, можна класифікувати за різними критеріями: 1) службовим становищем; 2) професійними функціями або обов'язками; 3) цивільно-правовим статусом; 4) соціальною характеристикою; 5) біологічними особливостями тощо.

Наприклад, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 111 КК України — «Державна зрада», може бути лише громадянин України, тоді як суб'єктом злочину, передбаченого ст. 114 КК України — «Шпигунство», можуть бути лише іноземні громадяни або особи без громадянства. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 117 КК — «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини», може бути лише матір новонародженої дитини. Інші особи за вчинення даного діяння підлягають відповідальності за ч. 2 ст. 115 КК України.

Найбільш поширеною ознакою, що характеризує спеціальний суб'єкт злочину, є наявність у особи службових повноважень. Ця ознака характеризує не тільки злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII Особливої частини КК), але і склади злочинів, що посягають на інші родові об'єкти (ч. 2 ст. 191, ст. 238, ст. 271, ст. 375 КК тощо). Суб'єктами злочинів проти встановленого порядку несення військової служби можуть бути тільки особи, вказані в частинах 1 і 2 ст. 401 КК України, — військовослужбовці або військовозобов'язані під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

Варто особливо відзначити, що при вчиненні умисних злочинів спеціальними суб'єктами у співучасті, останні можуть виступати як виконавці (співвиконавці) злочину, у той час як організаторами, підбурювачами або пособниками можуть виступати особи, які не мають відповідних ознак.

27. Обмежена осудність: поняття, критерії, кримінально-правове значення

Згідно із приписами ст. 20 КК, підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Зі змісту закону випливає наступне: **1)** обмежена осудність пов'язана із наявністю у суб'єкта певного психічного розладу, відхилення; **2)** унаслідок такого психічного стану особа **не повною мірою** здатна усвідомлювати свої дії, тобто розуміти їх фактичні ознаки і суспільну небезпечність або **3)** не повною мірою здатна керувати своїми діями. Утім, на відміну від неосудної особи, в обмежено осудної особи здатність усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними, хоча і є зниженою, але повністю не виключається. Через це обмежена осудність не виключає осудності як обов'язкової ознаки суб'єкта злочину, а отже, не виключає кримінальної відповідальності за вчинений злочин.

Значення обмеженої осудності полягає в тому, що вона враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

28. Поняття, ознаки та значення суб'єктивної сторони злочину. Поняття вини у кримінальному праві

Суб'єктивна сторона злочину — це внутрішня сторона злочину, тобто психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і його наслідків, що характеризується виною у формі умислу або необережності, мотивом і метою вчинення злочину.

Встановлення суб'єктивної сторони завершує процес констатації складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності. Тому суб'єктивна сторона має велике **значення**:

- 1) вона є обов'язковим елементом будь-якого складу злочину;
- 2) впливає на кваліфікацію злочину;
- 3) дає можливість відмежувати один злочин від іншого;
- 4) впливає на ступінь тяжкості вчиненого діяння і тим самим на призначення покарання;
- 5) впливає на вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.

Зміст суб'єктивної сторони характеризують такі ознаки, як *вина*, *мотив* і *мета*. **Вина** є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого злочину. Без вини не може бути суб'єктивної сторони, а отже, і складу злочину. **Мотив** і **мета** — це факультативні ознаки, вони передбачені не у всіх складах злочинів і встановлюються тільки там, де це прямо зазначено в диспозиції статті Особливої частини КК, або якщо це однозначно випливає зі змісту злочину.

Стаття 23 КК визначає, що **вина** — це психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності) та його наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Згідно з даним визначенням вина особи у вчиненні злочину може виявлятися у двох формах: *умислі* та *необережності*. В межах однієї і тієї ж форми вина поділяється на два види: *прямий умисел* і *непрямий умисел* (ч. 1 ст. 24 КК); *злочинна самовпевненість* і *злочинна недбалість* (ч. 1 ст. 25 КК).

Вину характеризують чотири складові: *зміст*, *сутність*, *форма* і *ступінь*. **Зміст вини** — це віддзеркалення у свідомості особи об'єктивних (фактичних) ознак вчиненого діяння. **Сутність вини** полягає в негативному ставленні особи до об'єктів кримінально-правової охорони. Це оціночна, кількісна категорія, яка визначає тяжкість вчиненого діяння і небезпечність особи винного. **Форми вини** — це передбачені у кримінальному законі різні поєднання певних ознак свідомості і волі особи, яка вчиняє злочин.

Значення вини полягає у тому, що вона: **1)** є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого злочину (відсутність вини означає відсутність суб'єктивної сторони, а отже, і складу злочину як підстави кримінальної відповідальності); **2)** входить до змісту предмета доказування у кожній кримінальній справі; **3)** впливає на ступінь тяжкості злочину і небезпечність особи винного; **4)** впливає на правильну кваліфікацію злочину і на призначення покарання.

Факультативними (необов'язковими) ознаками суб'єктивної сторони злочину є **мотив** і **мета** вчинення злочину. **Мотив злочину** — це ті внутрішні спонукання, якими керується суб'єкт при вчиненні злочину. **Мета злочину** — це той уявний результат, до якого прагне суб'єкт, вчиняючи злочин. Ці ознаки потребують встановлення лише там, де про це прямо говориться в диспо-

зиції статті Особливої частини КК, або якщо вони однозначно впливають із змісту складу злочину.

29. Умисел та його види. Відмежування прямого умислу від непрямого

Кримінальний закон (ст. 24 КК) розрізняє **два види умислу**: *прямий і непрямий*. **Умисел є прямим**, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. **Умисел є непрямим**, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Із указаних формулювань випливають наступні **ознаки**, що характеризують психічне ставлення особи до вчиненого діяння і його наслідків:

- а)** усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своєї дії або бездіяльності;
- б)** передбачення суспільно небезпечних наслідків свого діяння;
- в)** бажання настання суспільно небезпечних наслідків або свідоме їх припущення.

Усвідомлення і передбачення характеризують *інтелектуальний момент умислу*, а бажання або свідоме припущення настання суспільно небезпечних наслідків — *вольовий момент умислу*.

Інтелектуальний момент прямого умислу полягає в усвідомленні особою суспільно небезпечного характеру своєї дії або бездіяльності та передбаченні суспільно небезпечних наслідків свого діяння. Усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння означає, що особа усвідомлює фактичні ознаки вчинюваного нею діяння (об'єкт і предмет злочину, спосіб його вчинення тощо, тобто всі об'єктивні ознаки). Крім того, особа усвідомлює суспільну небезпечність і протиправність діяння.

Передбачення особою суспільно небезпечних наслідків свого діяння при прямому умислі має конкретний характер і включає передбачення як *неминучості*, так і *реальної можливості* настання наслідків. При цьому особа чітко уявляє собі розвиток причинного зв'язку, тобто що саме від її конкретного діяння настануть або можуть настати конкретні суспільно небезпечні наслідки.

Вольовий момент прямого умислу визначається в законі словами, що особа *бажає настання суспільно небезпечних наслідків*. Бажання наслідків означає прагнення них як кінцевої або проміжної мети вчинення злочину.

Інтелектуальний момент непрямого умислу багато в чому співпадає з прямим умислом. Так, усвідомлення суспільно небезпечного характеру своєї дії або бездіяльності при непрямому умислі є аналогічним такій самій ознаці

прямого умислу. Передбачення наслідків при непрямому умислі також має конкретний характер, проте включає *лише передбачення реальної можливості* настання наслідків. Передбачення неминучості наслідків властиве тільки прямому умислу.

Основна відмінність цих видів умислу у вольовому моменті.

Вольовий момент непрямого умислу виключає бажання наслідків, а характеризується їх свідомим припущенням. *Свідоме припущення наслідків* означає, що даний наслідок виступає побічним результатом поведінки особи і не потрібен йому у жодній якості. Особа байдуже ставиться до настання наслідків свого діяння або безпідставно розраховує на їх ненастання (сподівається на «як-небудь» чи «аби як»).

Деякі особливості має умисел у злочинах із формальним складом. Об'єктивна сторона таких злочинів характеризується тим, що наслідки злочину знаходяться за межами складу, а її обов'язковою ознакою є лише суспільно небезпечне діяння. Виходячи з цього, такі злочини вважаються закінченими з моменту вчинення самого діяння. Отже, інтелектуальна ознака умислу у формальних злочинах включає лише усвідомлення суспільної небезпечності вчиненого діяння, а вольова — бажання вчинити це діяння (дію або бездіяльність). Жодного ставлення до наслідків тут не виникає і не може виникнути. Тому *злочини з формальним складом* можуть бути вчинені **тільки з прямим умислом**. Виходячи з цього, у злочинах із формальним складом **прямий умисел має місце там, де особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння і бажає вчинити таке діяння**.

30. Спеціальні види умислу у кримінальному праві

Окрім поділу умислу на прямий і непрямий, в теорії і практиці кримінального права виділяють так звані **спеціальні види умислу**.

За часом виникнення умисел поділяється на: **а) заздалегідь обміркований** і **б) такий, що виник раптово**.

При **заздалегідь обміркованому умислі** між моментом його виникнення та реалізацією (моментом вчинення злочину) є певний проміжок часу, протягом якого винна особа розробляє план, підшукує співучасників, обирає спосіб, час і місце скоєння злочину.

При **умислі, що виник раптово**, між моментом його виникнення і реалізацією проміжок часу, як правило, незначний або взагалі відсутній. У тому випадку, коли приводом для вчинення злочину слугувала попередня противоправна поведінка потерпілого, з умислу, що виник раптово, виокремлюють *афектований умисел*.

За спрямованістю і ступенем конкретизації наслідків умисел поділяється на: **а) визначений; б) невизначений; в) альтернативний**.

Визначений умисел має місце там, де особа чітко конкретизує, визначає суспільно небезпечний наслідок, який має настати в результаті вчиненого нею діяння (наприклад, настання смерті потерпілого). Така конкретизація певного наслідку свого діяння визначає кваліфікацію вчиненого і відповідальність винного.

Невизначений умисел має місце там, де особа передбачає можливість настання наслідків без чіткого уявлення про їх характер і тяжкість (наприклад, спричинення будь-якої шкоди здоров'ю потерпілого). Кваліфікація діяння особи і її відповідальність в цьому випадку визначаються за наслідками, які фактично настали.

Альтернативний умисел має місце там, де особа передбачає і однаково бажає або свідомо припускає настання одного з двох або більше індивідуально визначених суспільно небезпечних наслідків (або смерті потерпілого, або спричинення йому тяжкого тілесного ушкодження). За такого умислу кваліфікація діяння і відповідальність особи визначаються виходячи із можливості спричинення найбільш тяжкого наслідку, що охоплюється її умислом (смерті потерпілого).

31. Необережність та її види. Відмежування злочинної самовпевненості від непрямого умислу та злочинної недбалості від казусу (випадку)

Частина 1 ст. 25 КК визначає, що необережність поділяється на *злочинну самовпевненість* і *злочинну недбалість*.

Злочинна самовпевненість має місце там, де особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення.

Інтелектуальний момент злочинної самовпевненості виражений в законі в словах: особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння. Передбачення можливості настання наслідків при самовпевненості має певні особливості, а саме, воно *не має* конкретного характеру. Іншими словами, при самовпевненості має місце передбачення абстрактної можливості настання наслідків. Це означає, що особа, діючи певним чином, передбачає, що діяння, подібні до нею вчинених, взагалі-то призводять до якихось суспільно небезпечних наслідків, і в інших осіб у подібній ситуації наслідки можуть настати. При цьому особа впевнена, що у неї в даній конкретній ситуації суспільно небезпечні наслідки не настануть, їх вдасться уникнути або відвернути.

Вольовий момент самовпевненості полягає в тому, що особа *легковажно* розраховує на відвернення суспільно небезпечних наслідків свого діяння. При цьому особа розраховує на певні обставини, які із її точки зору не допустять, відвернуть можливі наслідки. Такі обставини можуть бути об'єктивними

(наприклад, безвідмовна робота механізмів) або суб'єктивними (особистий досвід, майстерність), але вони завжди достеменно відомі особі, завжди є конкретними. Легковажний розрахунок на відвернення суспільно небезпечних наслідків означає, що особа, з одного боку, недооцінює небезпечність своїх дій, які можуть привести до суспільно небезпечних наслідків, а з іншого — переоцінює значення і можливості конкретних обставин, що можуть, на її думку, відвернути наслідки.

Злочинну самовпевненість слід відрізнити від непрямого умислу. За інтелектуальним моментом їх відрізняє **характер передбачення наслідків**: при непрямому умислі передбачення настання суспільно небезпечних наслідків завжди є конкретним, а при самовпевненості — абстрактним. Також вони відрізняються і **за вольовим моментом**: при непрямому умислі особа свідомо припускає настання суспільно небезпечних наслідків, при цьому може мати місце *абстрактний розрахунок* на їх відвернення (ненастання). При самовпевненості особа *легковажно розраховує* на відвернення даних наслідків, при цьому *розрахунок завжди має конкретний характер*.

Злочинна недбалість має місце там, де особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Інтелектуальний момент злочинної недбалості виявляється в свідомому або несвідомому порушенні існуючих правил обережності і повній відсутності будь-якого передбачення можливих суспільно небезпечних наслідків. **Вольовий момент** полягає в тому, що особа *повинна була і могла* передбачити настання тих суспільно небезпечних наслідків, які фактично настали. Цей момент встановлюється за допомогою двох критеріїв: **1) об'єктивного** і **2) суб'єктивного**.

Обов'язок особи передбачити суспільно небезпечні наслідки свого діяння (*об'єктивний критерій*) характеризує вимоги, що висуваються до будь-якої особи, безвідносно до її конкретних особливостей і властивостей. Обов'язок передбачати наслідки може впливати з вимог закону, службових або професійних обов'язків, спеціальних норм, що регулюють ту або іншу діяльність, а також з існуючих правил обережності взагалі.

Можливість передбачити настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (*суб'єктивний критерій*) включає ті вимоги завбачливості (обережності), які висуваються до конкретної особи виходячи з її особистих якостей, професійної майстерності, досвіду, знань тощо.

Для наявності недбалості необхідно встановити обидва критерії. Відсутність (не встановлення) хоч б одного критерію виключає недбалість. У таких випадках можна говорити про казус.

Відмінності між злочинною самовпевненістю і злочинною недбалістю за інтелектуальним моментом полягають у тому, що при злочинній самовпевненості особа передбачає абстрактну (тобто в інших схожих ситуаціях) мож-

ливість настання суспільно небезпечних наслідків, тоді як при недбалості відсутнє будь-яке передбачення наслідків.

Випадок (казус) — це самостійний вид психічного ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків вчиненого діяння. **Казус має місце там, де особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, і за обставинами справи не могла або (та) не повинна була їх передбачити.**

Першою ознакою казусу нагадує злочинну недбалість. Проте, на відміну від недбалості, при казусі є відсутнім або об'єктивний, або суб'єктивний критерій недбалості, чи обидва ці критерії одночасно. Особа, яка заподіяла суспільно небезпечні наслідки, не могла їх передбачити (суб'єктивний критерій) або (та) не повинна була передбачити (об'єктивний критерій) в конкретній обстановці, що склалася. Казус — це невинне спричинення шкоди. При казусі суб'єктивна сторона злочину відсутня, оскільки в цьому випадку в діянні особи не має ні умислу, ні необережності, а отже, немає вини і підстави кримінальної відповідальності.

32. Змішана (подвійна, складна) форма вини, її поняття та значення

Відповідно до ст. 23 КК вина може бути виражена у формі умислу або необережності. При цьому злочини, передбачені в Особливій частині КК, можуть бути вчинені тільки умисно (крадіжка — ст. 185 КК), або як умисно, так і з необережності (наприклад, доведення до самогубства — ст. 120 КК), чи тільки з необережною формою вини (наприклад, необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження — ст. 128 КК).

Разом із тим КК України передбачає низку злочинів, при вчиненні яких можливе поєднання в одному злочині умислу і необережності. Суб'єктивна сторона таких злочинів характеризується змішаною формою вини. **Змішана (подвійна, складна) форма вина являє собою різне психічне ставлення особи у формі умислу та необережності до різних об'єктивних ознак одного й того самого злочину.**

При змішаній вині щодо діяння (дії або бездіяльності) має місце прямий або непрямий умисел, а щодо суспільно небезпечних наслідків — злочинна самовпевненість або злочинна недбалість. Також можливе різне психічне ставлення винного до декількох суспільно небезпечних наслідків, коли щодо одних має місце прямий або непрямий умисел, а щодо інших — злочинна самовпевненість або злочинна недбалість. Виходячи з цього, як правило, виділяють *дві групи злочинів* зі змішаною формою вини.

Перша група — це злочини, у яких діяння, що являє собою порушення певних правил безпеки, само по собі, є адміністративним або дисциплінарним правопорушенням, і лише при настанні певних суспільно небезпечних наслідків розглядається як злочин, наприклад, ст. 271 або ст. 286 КК. У таких злочинах

порушення правил може бути як умисним, так і необережним, а ставлення до наслідків завжди необережне. Оскільки ставлення до наслідків у подібних випадках є визначальним, то **в цілому** такі злочини визнаються **необережними**.

Друга група включає злочини, в яких умисна дія (бездіяльність) заподіює два види наслідків: **основний**, що є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, і **похідний**, що виступає як кваліфікуюча ознака. У таких злочинах щодо діяння й основного наслідку має місце умисел, а щодо похідного наслідку — необережність у виді злочинної самовпевненості або злочинної недбалості. Наприклад, ч. 2 статей 121, 194, 294 КК. У цих та подібних випадках саме умисне ставлення до діяння та найближчого (основного) наслідку визначає суспільну небезпечність і спрямованість злочину, а тому злочин **в цілому** визнається **умисним**.

Значення змішаної (подвійної, складної) форми вини полягає у тому, що вона: **1)** конкретизує ступінь суспільної небезпечності злочину; **2)** дозволяє здійснити правильну кваліфікацію; **3)** відмежовує суміжні склади злочину та злочини від інших правопорушень.

33. Факультативні ознаки суб'єктивної сторони злочину, їх кримінально-правове значення

Мотив і мета належать до факультативних ознак суб'єктивної сторони, оскільки їх передбачають не всі злочини. Мотив та мета можуть мати місце виключно при вчиненні умисних злочинів.

Мотив злочину — це ті внутрішні спонукання, якими керується суб'єкт при вчиненні злочину. За моментом виникнення мотив завжди передує злочину, оскільки він виступає як рушійна сила, внутрішня причина злочину, і винна особа керується ним при вчиненні суспільно небезпечного діяння.

Мотиви злочину **поділяються на три групи**: **1)** *низькі мотиви* (суспільно небезпечні), що є окремими формами прояву негативних якостей особи (користь, хуліганські спонукання, помста, ревності, злість, боягузтво, легкодухість тощо); **2)** *мотиви, позбавлені низького змісту* (суспільно нейтральні), які, як правило, не впливають на кваліфікацію злочину (цікавість, альтруїзм, жаль тощо); **3)** *суспільно корисні мотиви*, які пом'якшують покарання винної особи (вплив погрози або примусу, сильне душевне хвилювання, викликане неправомірними діями потерпілого, перевищення меж крайньої необхідності тощо).

Мета злочину — це той уявний результат, до якого прагне винна особа, вчиняючи злочин. Вона має місце лише в злочинах, що вчиняються з прямим умислом. У низці випадків мотив і мета вчинення злочину можуть співпадати (корисливий мотив і мета отримання певних матеріальних благ при крадіжці).

Залежно від впливу мотиву і мети на кваліфікацію злочину і відповідальність особи, зазначені ознаки мають наступне **значення**:

1. Коли диспозиція статті Особливої частини КК безпосередньо вказує на мотив або мету як обов'язкову ознаку даного складу злочину, *мотив і мета є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони злочину* (наприклад, статті 330, 357, 364, ч. 2 ст. 375 КК). Такі діяння визнаються злочинами тільки у тому випадку, якщо вони вчиняються саме з тих мотивів або з тією метою, які вказані в законі. Проте іноді безпосередня вказівка в диспозиції статті на певний мотив чи мету вчинення цього злочину не потрібна. Сам характер злочину може припускати наявність певного мотиву або мети його вчинення (наприклад, крадіжка може бути вчинена тільки з корисливим мотивом, хоча диспозиція ст. 185 КК на такий мотив злочину безпосередньо не вказує).
2. У тому разі, коли наявність певного мотиву або мети вчинення злочину передбачає відповідальність особи за кваліфікований, особливо кваліфікований чи привілейований склад даного злочину, *мотив і мета можуть виступати як кваліфікуючі (привілейовані) ознаки складу злочину* (наприклад, пункти 6, 7 і 9 ч. 2 ст. 115 КК, ч. 2 ст. 383 КК тощо).
3. У випадку, якщо мотив і мета не є ані обов'язковими ознаками складу злочину, ані кваліфікуючими (привілейованими) ознаками, вони не впливають на кваліфікацію злочину, але можуть *враховуватися судом при призначенні покарання* як обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання (статті 66 або 67 КК).

34. Фактична помилка: поняття, види та значення для кваліфікації

Характеризуючи помилку як категорію кримінального права, слід особливо відзначити, що це не помилка працівника органу досудового розслідування, прокурора або суду під час розгляду кримінальної справи (судова помилка), а помилкове уявлення винного про обставини об'єктивної дійсності.

Помилка — це *неправильне уявлення особи про юридичні властивості або фактичні об'єктивні ознаки вчинюваного нею діяння.*

Питання про помилки розглядається лише **щодо умисних злочинів**, оскільки необережний злочин само по собі припускає наявність помилки суб'єкта в тих або інших фактах чи обставинах. Виходячи зі змісту помилки, в теорії кримінального права розрізняють два види помилок: юридичну і фактичну.

Юридична помилка — це *неправильне уявлення особи про юридичні властивості і правові наслідки вчинюваного нею діяння.*

Фактична помилка — це *неправильне уявлення особи про фактичні об'єктивні ознаки вчинюваного діяння.* При фактичній помилці особа правильно оцінює юридичну природу свого діяння, проте помиляється у його фактичних ознаках.

Розрізняють такі основні **види фактичної помилки**:

- 1) помилка в об'єкті (предметі) посягання;
- 2) помилка в характері діяння (дії або бездіяльності);
- 3) помилка в причинному зв'язку;
- 4) помилка в особі потерпілого.

Помилка в об'єкті посягання має місце у разі неправильного уявлення особи щодо характеру тих суспільних відносин, на які посягає злочин. При цьому особа вважає, що посягає на один об'єкт, а насправді заподіює шкоду іншому об'єкту. В більшості випадків помилка в об'єкті пов'язана із помилкою в предметі злочину. Наприклад, особа вважає, що викрадає наркотичні засоби, а насправді заволодіває звичайним аспірином. В цьому випадку, виходячи з наявності помилки, вчинене діяння кваліфікується за спрямованістю умислу — як замах на крадіжку наркотичних засобів.

Помилка в характері діяння може бути двох видів. **При помилці першого виду**, особа помилково вважає, що в її діянні відсутні фактичні ознаки, що утворюють об'єктивну сторону злочину, а насправді вони є. Наприклад, особа вважає, що стріляє на полюванні в звіра, а насправді позбавляє життя людину. Така помилка виключає умисел, оскільки для умислу потрібне усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння і передбачення суспільне небезпечних наслідків, чого немає в даній ситуації. Відповідальність при такій помилці можлива або як за необережний злочин, або, залежно від обставин справи, може мати місце казус, тобто невинувате спричинення шкоди.

Помилка другого виду (протилежна) помилка. Має місце там, де особа помилково вважає, що в її діянні є фактичні ознаки об'єктивної сторони злочину, а насправді вони відсутні. Наприклад, особа вважає, що стріляє в живу людину, а насправді стріляє в труп. Така помилка пов'язана з умислом, і діяння розцінюється як вчинене із прямим умислом, проте відповідальність настає не за закінчений злочин, а за замах на злочин, оскільки злочин не був доведений до кінця з причин, що не залежали від волі особи.

Помилка в причинному зв'язку (помилка в причинності) — це неправильне уявлення особи про дійсний розвиток причинного зв'язку між діянням (дією або бездіяльністю) і суспільно небезпечними наслідками, які настали. Для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення умисного злочину достатньо передбачення винною особою причинного зв'язку у загальних рисах, тобто щоб особа усвідомлювала, що дані наслідки настають саме в результаті її дій, а не з інших причин. Наприклад, особа з метою вбивства стріляє в голову потерпілого, але фактично куля потрапляє в груди. Потерпілий помирає — особа відповідає за умисне вбивство. Якщо ж виникають істотні розбіжності між передбаченням особи і фактичним розвитком причинного зв'язку (наприклад, особа, бажаючи отруїти потерпілого, дала йому отруту повільної дії, а потерпілий, вийшовши з будинку, був на смерть збитий маши-

ною), відповідальність настає лише за незакінчений злочин, оскільки дійсний розвиток причинного зв'язку істотно відрізнявся від уявлення винної особи.

До помилки в причинності приєднуються ситуації так званого «**відхилення дії або удару**», коли з причин, що від особи не залежали, її дія відхиляється від визначеної мети і заподіює не ту шкоду, до якої особа прагнула. Наприклад, особа, бажаючи убити потерпілого, стріляє в нього, але не влучає, і куля, зробивши рикошет, потрапляє у людину, яка стояла поряд або раптово з'явилася на місці події. При відхиленні дії фактична помилка буде відсутня. Відповідальність у цих випадках настає за правилами ідеальної сукупності злочинів: за замах на злочин щодо першого потерпілого, а щодо другого потерпілого, залежно від конкретних обставин справи, можливий злочин із непрямим умислом, необережність або навіть казус.

Помилка в особі потерпілого має місце там, де винний заподіює шкоду одній особі, помилково прийнявши її за іншу (наприклад, бажаючи позбавити життя певну людину, вбиває іншу людину, помилково прийнявши її за потерпілого). Така помилка не впливає на форму вини, оскільки в даному випадку шкода заподіюється саме тому об'єкту, на спричинення шкоди якому був спрямований умисел (життя людини). Виходячи з цього, даний вид фактичної помилки не впливає на кваліфікацію діяння, і відповідальність повинна наставати за умисне вбивство.

35. Юридична помилка: поняття, види та значення для кваліфікації

Юридична помилка — це неправильне уявлення особи про юридичні властивості і правові наслідки вчинюваного нею діяння. Через це дану помилку називають «помилкою в праві». Предметом даної помилки можуть бути уявлення особи про злочинність або незлочинність діяння, виходячи з цього, юридична помилка поділяється на **три види**: **1) помилка в злочинності діяння**; **2) помилка в кваліфікації діяння**; **3) помилка в караності**.

Помилка в злочинності діяння полягає в неправильному уявленні особи про злочинність або незлочинність діяння. Так, особа помилково вважає своє діяння злочинним, у той час як у законі про кримінальну відповідальність воно не передбачене (уявний злочин). Така помилка виключає протиправність діяння. В іншому випадку особа помилково вважає, що вчинюване нею діяння воно передбачене в КК, тоді як законом про кримінальну відповідальність воно визнається злочином. Така помилка не впливає на вину і кримінальну відповідальність, оскільки незнання закону не звільняє від кримінальної відповідальності.

Лише у тих випадках (як виняток), коли незнання особою закону про кримінальну відповідальність було обумовлене порушенням порядку оприлюднення

та набрання цим законом чинності, а отже, особа об'єктивно не могла знати про злочинність свого діяння, кримінальна відповідальність виключається.

Помилка в кваліфікації злочину відображає неправильне (помилкове) уявлення особи (недостатню інформованість) про чинний кримінальний закон. Правильно усвідомлюючи суспільну небезпечність вчиненого діяння і його протиправність, особа помиляється в юридичній кваліфікації своїх дій, а тому несе відповідальність відповідно до скоєного.

Помилка в караності діяння відображає неправильне уявлення особи про вид і розмір покарання, яке передбачене в КК за вчинення даного злочину. Ця помилка також не впливає на вину та відповідальність особи.

36. Поняття і види стадій вчинення злочину. Закінчений та незакінчений злочин. Визначення моменту закінчення злочину

Стадії вчинення злочину — це певні етапи підготовки і здійснення умисного злочину, що розрізняються між собою за характером вчинених дій, моментом припинення злочинної діяльності та ступенем реалізації винним злочинного умислу.

Ознаки стадій вчинення злочину:

- 1) мають місце тільки в злочинах, що вчиняються з прямим умислом;
- 2) розрізняються між собою за характером вчинених дій, а саме за ступенем виконання об'єктивної сторони;
- 3) розрізняються за моментом припинення злочинних дій, тобто говорити про стадії можна тільки тоді, коли злочин незакінчений. У закінченому злочині питання про стадії не виникає.

Чинний КК визначає два види злочинів з урахуванням стадій їх вчинення: **закінчений злочин** (ч. 1 ст. 13 КК) і **незакінчений злочин** (ч. 2 ст. 13 КК).

Закінчений злочин — це діяння, що містить всі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Незакінчений злочин — це готування до злочину та замах на злочин.

Готування до злочину і замах на злочин, маючи низку спільних ознак, істотно відрізняються від закінченого злочину. Наприклад, готування і замах можливі тільки в умисних злочинах. Закінчений злочин може бути як умисним, так і необережним.

При готуванні і замаху умисел винного повністю не реалізований, об'єктивна сторона злочину не завершена, злочин не доведений до кінця з причин, що не залежали від волі винного.

Закон про кримінальну відповідальність передбачає різні за конструкцією складу злочинів. Момент закінчення злочину перебуває у прямій залежності

від особливостей конструкції його об'єктивної сторони. Виходячи з цього розрізняють: **а) закінчений злочин із формальним складом; б) закінчений злочин із матеріальним складом; в) закінчений злочин з усіченим складом.**

Злочини з формальним складом визнаються закінченими з моменту вчинення діяння (дії або бездіяльності), незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків, що знаходяться за межами складу злочину.

Злочини з матеріальним складом визнаються закінченими, з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, вказаних в диспозиції статті Особливої частини КК.

Злочини з усіченим складом, момент закінчення яких переноситься законодавцем на стадію готування або замаху, вважається закінченим, коли особа вчинила всі дії, передбачені відповідною статтею або частиною статті КК, необхідні для спричинення шкоди об'єкту.

37. Готування до злочину: поняття, ознаки, види, відмежування від виявлення умислу та від замаху на злочин. Відповідальність за готування до злочину

Готування до злочину — це підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інші умисне створення умов для вчинення злочину, якщо при цьому злочин не був доведений до кінця з причин, що не залежали від волі винної особи (ч. 1 ст. 14 КК України).

Готування це перша стадія вчинення злочину, вид незакінченого злочину. При готуванні до злочину об'єкт посягання ще не ставиться в небезпеку спричинення шкоди, а винна особа не вчиняє діяння, що входить до об'єктивної сторони складу цього злочину.

З *об'єктивної сторони* готування може виявлятися у здійсненні як активних дій, так і бездіяльності особи, спрямованих на створення умов для скоєння злочину в майбутньому. При цьому обов'язковою ознакою такої поведінки є не доведення злочину до кінця з причин, що не залежали від волі особи.

З *суб'єктивної сторони* готування можливе тільки за наявності прямого умислу у винної особи, яка усвідомлює, що створює умови для вчинення злочину в майбутньому і бажає створити такі умови. Обов'язковим при цьому є бажання винного вчинити в майбутньому закінчений умисний злочин (готування до необережного злочину неможливе).

Відповідно до ч. 1 ст. 14 КК України можна виділити **шість видів готування**:

- 1) підшукування знарядь і засобів вчинення злочину;
- 2) пристосування знарядь і засобів вчинення злочину;
- 3) підшукування співучасників злочину;

- 4) змова на вчинення злочину;
- 5) усунення перешкод;
- 6) інше умисне створення умов для вчинення злочину.

Підшукування знарядь і засобів вчинення злочину — це будь-які дії, пов'язані з отриманням, придбанням, відшукуванням, виявленням різних засобів і знарядь для вчинення злочину в майбутньому.

Пристосування знарядь і засобів вчинення злочину — це дії, спрямовані на зміну форми або властивостей знарядь і засобів вчинення злочину, їх вражаючих властивостей (наприклад, доопрацювання, ремонт, удосконалення знарядь і засобів вчинення злочину, унаслідок чого вони стають придатнішими, ефективнішими для використання при вчиненні злочину).

При цьому під *знаряддями злочину* слід розуміти предмети, що безпосередньо використовуються виконавцем для здійснення об'єктивної сторони злочину (наприклад, ніж, вогнепальна зброя, вибухові речовини тощо). Під *засобами злочину* слід розуміти предмети матеріального світу, які застосовуються при вчиненні злочину. Вони або є необхідними для вчинення злочину, або полегшують чи прискорюють його здійснення (наприклад, підроблені документи для шахрайства, снодійне тощо).

Підшукування співучасників — це будь-які дії, спрямовані на залучення до вчинення злочину інших осіб: виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача, пособника.

Змова на вчинення злочину — це попередня домовленість двох або більше осіб з метою спільного вчинення злочину, розроблення плану, розподіл ролей між співучасниками і подібна діяльність.

Усунення перешкод — це ліквідація будь-яких обставин, перепон, які заважають або перешкоджають вчиненню злочину.

Інше умисне створення умов для вчинення злочину — це найрізноманітніші дії, що створюють можливості для вчинення злочину у подальшому (наприклад, огляд місця майбутнього вчинення злочину тощо).

Частина 2 ст. 14 КК визначає, що готування до злочину *невеликої тяжкості* не тягне за собою кримінальної відповідальності. Виходячи з цього, особа може бути притягнена до відповідальності виключно за готування до злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

Від готування слід відрізнити *виявлення умислу*.

Виявлення умислу — це виражене зовні усно, письмово або іншим чином бажання вчинити злочин, без здійснення реальних дій, спрямованих на реалізацію цього бажання.

Оскільки ст. 11 КК України визначає злочин як суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), виявлення умислу не вважається стадією вчинення злочину і не може тягти за собою кримінальну відповідальність, адже за думки і бажання, не підкріплені реальними злочинними діями, закон не

передбачає відповідальності. При виявленні умислу відсутні дія або бездіяльність, які б вважалися злочином.

Від виявлення умислу треба відрізнити самостійні склади злочинів, об'єктивна сторона яких може виявлятися у висловлених усно, письмово або іншим чином будь-яких погрозах: погроза вбивством — ст. 129 КК, погроза знищення майна — ст. 195 КК, вимога передачі чужого майна — ст. 189 КК тощо. У цих випадках карається не виявлений умисел, а суспільно небезпечне діяння (погроза), тобто об'єкт (безпека людини) вже піддається злочинному впливу і йому завдається шкода.

Поняття злочину, надане в ч. 1 ст. 11 КК України, визначає його як суспільно небезпечне, передбачене в Особливій частині КК винне і каране діяння (дію або бездіяльність). Звідси випливає, що в Особливій частині КК передбачена відповідальність за закінчені злочини.

Відповідно до ст. 16 КК відповідальність за готування до злочину настає за ст. 14 КК і за тією статтею або частиною статті Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за відповідний закінчений злочин. Наприклад, готування до умисного вбивства кваліфікується за ч. 1 ст. 14 і ч. 1 ст. 115 КК. При цьому, як наголошувалося, готування до злочину невеликої тяжкості не тягне кримінальної відповідальності.

Якщо діяння, вчинене особою при готуванні до одного злочину одночасно містить ознаки іншого закінченого злочину, все вчинене слід кваліфікувати за сукупністю як незакінчений злочин (за ч. 1 ст. 14 КК і відповідною статтею Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за відповідний закінчений злочин) та інший закінчений злочин. Наприклад, незаконне придбання пістолета з метою подальшого вбивства кваліфікується як готування до вбивства за ч. 1 ст. 14 і ч. 1 ст. 115 КК та як незаконне придбання вогнепальної зброї за ч. 1 ст. 263 КК.

38. Замах на злочин: ознаки, види та відмежування від готування до злочину та від закінченого злочину. Відповідальність за замах на злочин

Замах — це вид незакінченого умисного злочину, друга стадія його вчинення. Відповідно до ч. 1 ст. 15 КК, **замах на злочин** — це вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі.

З об'єктивної сторони замах характеризується тим, що:

- 1) діяння безпосередньо спрямоване на вчинення злочину, тобто при замаху має місце початок виконання об'єктивної сторони злочину і об'єкту вже заподіюється шкода або створюється реальна загроза спричинення шкоди;

- 2) злочин не доведений до кінця, тобто об'єктивна сторона повністю не виконана. Так, у злочині з формальним складом — не виконані всі дії, які утворюють його об'єктивну сторону. У злочині з матеріальним складом, не виконані всі дії, які входять до його об'єктивної сторони, або не настали суспільно небезпечні наслідки, передбачені в законі.
- 3) злочин не доведений до кінця з причин, що не залежали від волі винного (як з об'єктивних, так і з суб'єктивних причин).

З *суб'єктивної сторони* замах на злочин вчиняється тільки з прямим умислом. Замах на вчинення необережного злочину неможливий за визначенням.

У чинному законі про кримінальну відповідальність і науці кримінального права замах на злочин поділяється на два **види**: 1) *закінчений*; 2) *незакінчений*.

Відповідно до ч. 2 ст. 15 КК, **закінчений замах на злочин** має місце там, де особа виконала всі дії, які вона вважала за необхідне для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, що не залежали від її волі.

Відповідно до ч. 3 ст. 15 КК, **незакінчений замах на злочин** має місце там, де особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила всіх дій, які вона вважала за необхідне для доведення злочину до кінця.

Підставою поділу замаху на види є *суб'єктивний критерій*, тобто ставлення самого винного до вчинюваних ним дій, його власні уявлення щодо ступеня виконання злочину.

Поділ замаху на закінчений і незакінчений має як теоретичне, так і практичне значення, оскільки закінчений замах (ч. 2 ст. 15 КК) є більш суспільно небезпечним порівняно з незакінченим замахом (ч. 3 ст. 15 КК), крім того, добровільна відмова на стадії закінченого замаху можлива лише в окремих випадках.

Залежно від особливостей об'єкта і засобів вчинення злочину в теорії виділяють також **непридатний замах**, який поділяється на:

- 1) *замах на непридатний об'єкт* (як закінчений, так і незакінчений) має місце там, де об'єкт або предмет злочину не має необхідних ознак, або взагалі відсутній, що призводить до неможливості доведення злочину до кінця;
- 2) *замах із непридатними засобами* (як закінчений, так і незакінчений) має місце там, де особа помилково або внаслідок свого незнання застосовує для вчинення злочину засоби або знаряддя, які об'єктивно не можуть призвести до закінчення злочину.

Непридатний замах тягне відповідальність на загальних підставах, вказаних у ст. 15 КК.

Замах на злочин слід відрізнити від закінченого злочину та від готування до злочину. **Замах відрізняється** від готування до злочину за характером вчинюваних дій. При готуванні тільки створюються умови для скоєння зло-

чину, а замах вже характеризується початком виконання діянь, що входять до об'єктивної сторони злочину. У зв'язку з цим замах має більшу ступінь суспільної небезпечності, ніж готування.

Замах відрізняється від закінченого злочину за об'єктивною стороною. При замаху відсутні суспільно небезпечні наслідки (для злочинів із матеріальним складом) або діяння, яке є ознакою об'єктивної сторони злочину, вчинене не повністю (для злочинів із формальним складом). При закінченому злочині об'єктивна сторона повністю виконана: є в наявності діяння (для злочинів із формальним складом) або діяння призвело до настання суспільно небезпечних наслідків (для злочинів із матеріальним складом).

Відповідно до ст. 16 КК відповідальність за замах на злочин (за незакінчений злочин) настає за частиною 2 або 3 ст. 15 КК і за тією статтею або частиною статті Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за відповідний закінчений злочин. Наприклад, замах на крадіжку кваліфікується за ч. 2 або ч. 3 ст. 15 і ч. 1 ст. 185 КК.

Якщо діяння, вчинене особою під час замаху на один злочин, одночасно містить ознаки іншого закінченого злочину, все вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів: як незакінчений злочин за відповідною частиною ст. 15 КК і статтею або частиною статті Особливої частини КК та як інший закінчений злочин.

Певні труднощі при кваліфікації замаху виникають за наявності спеціальних видів умислу, коли в особи відсутнє чітке уявлення про характер, обсяг і тяжкість можливих наслідків (невизначений умисел), або коли особа альтернативно передбачає настання двох і більше суспільно небезпечних наслідків і бажає настання хоча б одного з них (альтернативний умисел).

При замаху на злочин *із невизначеним умислом* відповідальність за замах настає залежно від тих фактичних наслідків, які могли б настати у разі, якщо б злочин було закінчено. При замаху на злочин *з альтернативним умислом* відповідальність настає як за вчинення дій, спрямованих згідно з умислом на настання найтяжчого з альтернативних наслідків.

39. Добровільна відмова при незакінченому злочині, її ознаки та значення. Відмінність добровільної відмови від дійового каяття

Частина 2 ст. 17 КК України передбачає звільнення особи від кримінальної відповідальності і покарання за незакінчений злочин за наявності добровільної відмови від доведення злочину до кінця. Відповідно до приписів ч. 1 ст. 17 КК, *добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця.*

Таким чином, добровільна відмова має місце за *сукупності* наступних **обов'язкових ознак**: 1) не доведення злочину до кінця; 2) остаточність відмови; 3) добровільність відмови (відмова за власною волею самої особи); 4) усвідомлення особою можливості доведення злочину до кінця.

Не доведення злочину до кінця означає, що добровільна відмова можлива не на всіх стадіях вчинення злочину. На стадії закінченого злочину добровільна відмова неможлива, оскільки вчинене повністю утворює склад відповідного злочину. На стадіях готування та незакінченого замаху добровільна відмова можлива завжди (причому, як шляхом активних дій, так і шляхом бездіяльності). На цих стадіях шкода об'єкту ще не завдана, і особа не виконала всього, що вона вважала за потрібне для скоєння злочину.

На стадії закінченого замаху добровільна відмова, як правило, неможлива. Утім, як виняток, добровільна відмова припускається у випадках, коли між діями особи, спрямованими на вчинення злочину, і суспільно небезпечними наслідками є певний розрив у часі й особа може своїми активними діями втрутитися в розвиток причинного зв'язку і запобігти настанню цих наслідків (наприклад, особа зіштовхнула потерпілого в річку з метою його втопити, а потім, за наявності добровільної відмови від доведення злочину до кінця, стрибнула за ним в річку і врятувала потерпілого). Якщо ж, не дивлячись на відповідні зусилля винної особи, наслідки все ж таки настали, добровільна відмова виключається. В цьому випадку може йти мова лише про дійове каяття, яке не є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності.

Остаточність як ознака добровільної відмови означає ухвалення особою рішення про припинення злочинної діяльності раз і назавжди, без мети повернення до злочину у майбутньому. Перерва у вчиненні злочину або відтермінування його вчинення чи його тимчасове припинення не є добровільною відмовою, оскільки такі дії не усувають небезпеки спричинення шкоди об'єкту кримінально правової охорони. Не є добровільною відмовою також і відмова від повторного посягання після закінченого замаху, оскільки в цьому випадку особа виконала все, що вона вважала за необхідне для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, що не залежали від волі винної особи.

Добровільність як ознака ч. 1 ст. 17 КК полягає в ухваленні рішення про припинення злочинної діяльності особою самостійно (за власною волею). Мотиви добровільної відмови, а також причини, що вплинули на ухвалення цього рішення, можуть бути різними, але рішення про припинення злочинної діяльності особа повинна ухвалювати самостійно. Мотиви, за якими особа здійснює добровільну відмову (каяття, страх, жалість, острах бути викритим тощо), значення для звільнення особи від відповідальності не мають.

Усвідомлення особою можливості доведення злочину до кінця полягає в тому, що особа розуміє, що немає причин, які б перешкодили їй довести злочин до кінця, і в даній конкретній обстановці ніхто і ніщо не заважає їй це зробити.

Ця ознака визначається, виходячи з уявлення самої особи про можливість доведення злочину до кінця (за суб'єктивним критерієм). Отже, не має значення, чи існувала насправді можливість доведення злочину до кінця або ні.

За загальним правилом особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця не підлягає кримінальній відповідальності. Проте, якщо дії, вчинені особою до моменту добровільної відмови, містять ознаки іншого закінченого злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, особа підлягає відповідальності тільки за цей закінчений злочин і звільняється від кримінальної відповідальності за готування або замах на злочин, щодо якого мала місце добровільна відмова. Наприклад, у разі придбання вогнепальної зброї для вчинення вбивства та подальшої добровільної відмови від позбавлення потерпілого життя, особа підлягає кримінальній відповідальності виключно за ч. 1 ст. 263 КК України.

Добровільну відмову слід відрізнити від дійового каяття. **Дійове каяття** — це активна поведінка винного з усунення наслідків злочину (відшкодування збитків, надання медичної допомоги тощо).

Дійове каяття відрізняється від добровільної відмови за наступними ознаками:

- 1) дійове каяття може мати місце після закінчення злочину або на стадії закінченого замаху, а добровільна відмова — тільки на стадії готування або замаху на злочин, як правило, незакінченого;
- 2) дійове каяття — це завжди активна діяльність, а добровільна відмова може полягати й у пасивній поведінці особи (утримується від вчинення подальших дій);
- 3) дійове каяття можливе при вчиненні злочинів із будь-якою формою вини, а добровільна відмова — тільки при вчиненні умисних злочинів;
- 4) дійове каяття не звільняє від кримінальної відповідальності, а є обставиною, що пом'якшує покарання, тоді як при добровільній відмові особа не підлягає кримінальній відповідальності.

40. Поняття співучасті у злочині, її об'єктивні та суб'єктивні ознаки. Значення інституту співучасті у злочині

Відповідно до ст. 26 КК, **співучасть у злочині** — це умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

Законодавче визначення поняття співучасті дозволяє виділити його об'єктивні та суб'єктивні ознаки.

Об'єктивні ознаки співучасті поділяються на кількісну і якісну.

Кількісна ознака співучасті означає, що у злочині беруть участь декілька (двоє і більше) осіб (співучасників), кожна з яких має ознаки суб'єкта злочину (є фізичною, осудною особою, яка досягла відповідного віку). У разі вчинен-

ня злочину декількома особами, з яких тільки одна має ознаки суб'єкта злочину, співучасть виключається.

Якісна ознака співучасті виражається в *спільності діяльності* декількох суб'єктів злочину. Це означає, що вчинений злочин:

- а)** є результатом загальних зусиль всіх співучасників, кожен з яких додає свій внесок у його здійснення;
- б)** суспільно небезпечні наслідки, які настали, є загальними, єдиними, неподільними для всіх співучасників і ставляться їм у вину однаково, незалежно від тієї ролі, яку кожен з них відігравав у вчиненні злочину;
- в)** між діями всіх співучасників і тим злочином, який безпосередньо вчинив виконавець, є необхідний причинний зв'язок, адже діяльність виконавця залежить від діяльності решти співучасників. Останні своїми діями створюють реальну можливість вчинення злочину, яку виконавець втілює у життя.

Суб'єктивні ознаки співучасті полягають в умисній спільній участі у вчиненні умисного злочину. Це означає наступне:

- а)** співучасть можлива *тільки при вчиненні умисних злочинів*. При вчиненні необережного злочину двома або більше суб'єктами злочину співучасть не виникає. Такі випадки утворюють необережне спричинення шкоди і передбачають самостійну відповідальність кожного суб'єкта за заподіяну їм особисто шкоду.
- б)** всі особи, які беруть участь у вчиненні злочину, *діють умисно*. Це означає, що у співучасників є спільний умисел. Спільність умислу передбачає, що між співучасниками завжди існує згода (змова, домовленість) на вчинення конкретного злочину. У змові знаходить своє об'єктивне вираження спільний умисел співучасників. Способи досягнення змови можуть бути різними: усно, письмово, шляхом використання технічних засобів — телефону, мережі Інтернет, здійснення конклюдентних дій — обмін жестами, мімікою, певними рухами тіла. Для констатації наявності змови спосіб її досягнення не має значення.

Інтелектуальний момент спільного умислу співучасників полягає в тому, що вони усвідомлюють суспільну небезпечність не тільки вчинюваного ними особисто діяння, але і суспільну небезпечність діяння, яке здійснює виконавець, передбачають, що в результаті їх спільних дій виконавець вчинить обумовлений злочин. Інакше кажучи, кожен співучасник повинен бути обізнаний про злочин, який здійснює виконавець, і розуміти, що сприяє його вчиненню. Вольовий момент спільного умислу характеризується наявністю у всіх співучасників бажання, щоб виконавець вчинив конкретний злочин, або хоча б свідомого припущення вчинення ним обумовленого злочину. При цьому, як правило, співучасть характеризується прямим умислом, проте, в окремих видів співучасників, наприклад, у фізичного пособника, може мати місце

і непрямий умисел. Мотиви дій співучасників можуть бути різними і на наявність співучасті не впливають.

Таким чином, **спільність** характеризує як об'єктивну, так і суб'єктивну ознаку співучасті. Як об'єктивна ознака — це спільність дій співучасників, а як суб'єктивна — спільність умислу співучасників.

Значення інституту співучасті:

- 1) дозволяє обґрунтувати кримінальну відповідальності осіб, які безпосередньо злочин не вчинили, проте брали участь у його вчиненні як організатори, підбурювачі або пособники;
- 2) вчинення злочину спільними зусиллями декількох осіб підвищує суспільну небезпечність злочину і полегшує його здійснення, а також здатне заподіяти більшу шкоду суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом. Ці обставини дозволяють розглядати співучасть як кваліфікуючу (обтяжуючу) ознаку окремих складів злочинів (наприклад, п. 12 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 185 КК тощо) або як обставину, що обтяжує покарання (п. 2 ч. 1 ст. 67 КК);
- 3) у деяких випадках співучасть (її форма) виступає як конститутивна (обов'язкова) ознака складів окремих злочинів (наприклад, ст. 257 КК — «Бандитизм», ст. 293 КК — «Групове порушення громадського порядку», ст. 294 КК — «Масові заворушення»).

41. Види співучасників та їх визначення у КК України

Частина 1 ст. 27 КК України називає такі види співучасників: виконавець (співвиконавець), організатор, підбурювач, пособник.

Виконавець (співвиконавець) злочину (ч. 2 ст. 27 КК) — це особа, яка в співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, які відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин, передбачений КК.

Виходячи з цього визначення, можна виділити два види виконавців злочину: безпосередній і опосередкований виконавець. *Безпосередній виконавець* — це особа, яка своїми діями повністю або частково виконує об'єктивну сторону конкретного складу злочину. Якщо об'єктивна сторона виконується двома або більше виконавцями, вони називаються співвиконавцями. *Опосередкований виконавець* — це особа, яка для виконання об'єктивної сторони злочину використовує осіб, які не можуть бути суб'єктами злочину через недосягнення віку кримінальної відповідальності або через свою неосудність. Наприклад, суб'єкт злочину залучає до здійснення крадіжки малолітню особу. В цьому випадку особа, яка фактично скоїла злочин, не є його суб'єктом і не підлягає кримінальній відповідальності. А особа, яка використала неосудного або таку особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, розглядається як безпосередній виконавець даного злочину.

Без виконавця не може бути співучасті, оскільки тільки він реалізує, утілює в життя умисел всіх співучасників.

Організатор злочину (ч. 3 ст. 27 КК) — це особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування або організувала приховування злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. Таким чином, законодавець визначає альтернативний перелік діянь, які визначають ознаки організатора злочину.

З об'єктивної сторони діяльність організатора має відповідати вимогам спільності як ознаки співучасті. Розрізняють такі **види організаторів злочину**:

1. *Особа, яка організувала вчинення злочину* (злочинів), — це співучасник, який ініціює скоєння злочину, об'єднує дії інших співучасників, розподіляє ролі між ними, окреслює і розробляє план вчинення злочину, координує дії співучасників. За обсягом дії організатора завжди ширші за підбурювання і пособництво. Часто саме організатор є ініціатором злочину.
2. *Особа, яка керувала підготовкою або вчиненням злочину*, — це співучасник, який спрямовує дії виконавця, пособника та (або) підбурювача на готування до одного або декількох злочинів, а саме на: **а)** замовлення злочину; **б)** підшукування або пристосування засобів чи знарядь його вчинення; **в)** залучення співучасників, їх інструктаж щодо виконання відповідних злочинних діянь; **г)** усунення перешкод та інше умисне створення умов для скоєння злочину (наприклад, організація підкupu працівника правоохоронного органу, застосування насильства до нього або його близьких, усунення з посади або інше блокування його діяльності, яка може перешкодити реалізації злочинних намірів); **д)** визначення місць переховування співучасників після вчинення злочину, знарядь, а також предметів, здобутих злочинним шляхом, тощо. Керівництво скоєнням злочину може полягати в інструктажі учасників злочину щодо виконання діянь, які входять до об'єктивної сторони злочину, або щодо забезпечення їх виконання, в координації злочинних дій співучасників (розміщення останніх на місці злочину, визначення послідовності їхніх дій, налагодження зв'язку між ними), в забезпеченні прикриття злочинних дій тощо.
3. *Особа, яка створила організовану групу або злочинну організацію або керувала нею*. Основною метою організатора такої групи (організації) є створення стійкого об'єднання осіб для зайняття злочинною діяльністю, забезпечення взаємозв'язку між поведінкою всіх учасників організованої групи або злочинної організації, впорядкування взаємодії структурних частин цих об'єднань. При цьому організатор може очолити злочинну групу або керувати об'єднанням з двох чи більше груп. Керівництво організованою групою може виражатися у вербуванні нових учасників, розпо-

ділі або перерозподілі між ними функціональних обов'язків; плануванні конкретних злочинів і злочинної діяльності в цілому; організації заходів щодо прикриття; вдосконаленні структури злочинного об'єднання тощо.

4. *Особа, яка забезпечувала фінансування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації*, — це співучасник, який організував фінансове забезпечення діяльності злочинного об'єднання за кошти інших осіб, а також безпосередньо здійснював таке фінансування. Такі кошти можуть бути спрямовані на фінансування витрат, пов'язаних як із функціонуванням організованої групи або злочинної організації, так і на вчинення цими об'єднаннями конкретного злочину.
5. *Особа, яка організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації*, — це співучасник, який здійснює координацію дій з легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом; підкуп осіб, уповноважених на виконання функцій держави; збут предметів, здобутих злочинним шляхом; маскування слідів злочину; фізичне знищення потерпілих або свідків тощо. Таке приховування є специфічною формою діяльності пособника.

З *суб'єктивної сторони* умислом організатора охоплюються його власні дії з організації злочину, а також тих злочинів, які повинні вчинити виконавець та інші співучасники.

Підбурювач (ч. 4 ст. 27 КК) — це особа, яка умовляннями, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину.

Підбурювач фактично викликає у виконавця або інших співучасників бажання і рішучість вчинити злочин, тобто породжує у них умисел на вчинення злочину. Обов'язковим для підбурювання є те, що така особа не пригнічує волю підбурюваного, а лише породжує у нього бажання, рішучість скоїти злочин.

З *об'єктивної сторони* підбурювач схиляє іншого співучасника до вчинення злочину і ставить свої дії у причинний зв'язок із тим злочином, який буде вчинено виконавцем. Способи підбурювання можуть бути різними: домовленості, підкуп, загроза, примус, спонукання до вчинення злочину або до співучасті у злочині шляхом інших дій. Форма підбурювання може бути усна, письмова, у вигляді конклюдентних дій тощо.

З *суб'єктивної сторони* підбурювач завжди діє з прямим умислом на вчинення **конкретним виконавцем певного, конкретного злочину**. Схвалення злочинної діяльності або схилання **до заняття якою-небудь** невизначеною протиправною діяльністю не утворює підбурюванням. В окремих випадках підбурювання може утворювати склад закінченого злочину (ст. 436 КК — «Пропаганда війни»).

Пособник (ч. 5 ст. 27 КК) — це особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими

співучасниками, а також особа, яка задалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину.

Сприяти вчиненню злочину — це укріплювати своїми діями або бездіяльністю рішучість виконавця та інших співучасників на скоєння даного злочину.

Залежно від характеру вчинюваних дій виділяють **два види пособництва**:

- 1) **інтелектуальне пособництво**, яке полягає у наданні порад, вказівок, задалегідь обіцяному приховуванні злочинця, знарядь або засобів вчинення злочину, слідів злочину та предметів, здобутих злочинним шляхом, придбанні або збуті таких предметів тощо;
- 2) **фізичне пособництво**, яке передбачає надання засобів чи знарядь або усунення перешкод для скоєння злочину, підшукування співучасників злочину тощо.

З *об'єктивної сторони* спільність як ознака співучасті в діях пособника полягає в тому, що він укріплює рішучість інших осіб вчинити злочин і цим ставить свої дії у причинний зв'язок зі злочинном, який вчиняє виконавець.

З *суб'єктивної сторони* пособництво характеризується умисною формою вини. Пособник повинен бути обізнаний щодо злочинних намірів співучасників, він усвідомлює, що сприяє вчиненню конкретного злочину, і бажає (прямої умисел) або свідомо припускає (непрямої умисел) його вчинення.

Інтелектуальне пособництво слід **відрізнати** від підбурювання. Так, за часом підбурювання здійснюється раніше, ніж пособництво: підбурювач, схилиючи до вчинення злочину, створює у особи рішучість, породжує у неї бажання скоїти злочин, а пособник згодом цю рішучість укріплює, надаючи поради та вказівки, так би мовити, допомагає злочину втілитися в життя.

Слід звернути увагу, що в судовій практиці можливе поєднання (збіг) в діяльності одного співучасника відразу декількох ролей. Наприклад, особа може бути одночасно організатором і пособником. Поєднання декількох ролей у поведінці одного співучасника суд враховує при призначенні покарання.

42. Форми співучасті за кримінальним правом

Форми співучасті — це особливості об'єднання співучасників, що різняться між собою за характером ролей, які вони виконують, і за стійкістю суб'єктивних зв'язків між ними. Співучасть може бути поділена на форми за об'єктивними та суб'єктивними ознаками.

За **об'єктивними ознаками** (залежно від ролі, яку виконують співучасники у злочині), співучасть поділяється на *просту* та *складну*.

Проста співучасть (співвиконавство) має місце там, де всі співучасники є співвиконавцями злочину і виконують однорідні ролі, тобто всі співучасни-

ки безпосередньо виконують повністю або частково об'єктивну сторону злочину, описану в диспозиції статті Особливої частини КК.

Складна співучасть (співучасть в тісному розумінні слова, співучасть із розподілом ролей) має місце там, де співучасники виконують різні ролі, тобто, там де у вчиненні злочину, крім виконавця, бере участь організатор, пособник та (або) підбурювач.

За суб'єктивними ознаками (залежно від стійкості суб'єктивних зв'язків) співучасть поділяється на чотири форми: 1) вчинення злочину групою осіб; 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою; 3) організована група; 4) злочинна організація. Ці форми співучасті передбачені ст. 28 КК України.

Вчинення злочину групою осіб передбачено в ч. 1 ст. 28 КК і має місце там, де в злочині брали участь декілька (два і більше) виконавців (співвиконавців) без попередньої змови між собою. При цій формі співучасті два або більше співвиконавця повністю або частково виконують об'єктивну сторону злочину. При цьому змова має місце не до початку, а в процесі вчинення злочину.

Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (згодою) передбачено ч. 2 ст. 28 КК. Ця форма має місце там, де злочин спільно вчинили декілька осіб (дві і більше), які заздалегідь, тобто до початку вчинення злочину домовилися про спільне його здійснення. При цьому змова може відбутися задовго до скоєння злочину, або безпосередньо перед його початком, але до стадії замаху на злочин, а всі співучасники повинні бути співвиконавцями злочину.

Вчинення злочину організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК) має місце там, де в його готуванні або здійсненні брали участь декілька (*три і більше*) осіб, які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. **Ознаки організованої групи:** 1) не менше трьох осіб; 2) стійкість об'єднання, тобто стабільність зв'язків між співучасниками; 3) наявність єдиного плану та розділення функцій між учасниками групи; 4) обізнаність про план діяльності групи всіх її членів.

Вчинення злочину злочинною організацією (ч. 4 ст. 28 КК) має місце там, де злочин здійснюється стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (*п'ять і більше*), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництвом чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так й інших злочинних груп.

Об'єктивні ознаки злочинної організації: 1) не менше п'яти суб'єктів; 2) стійкість та ієрархічність об'єднання осіб; 3) мета здійснення тяжких і особливо тяжких злочинів; 4) наявність керівництва, розгалуженої системи управління і координації діяльності учасників організації. *З суб'єктивної сторони* всі учас-

ники злочинної організації повинні усвідомлювати, що вони є її членами та зорганізувалися з метою вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів.

Створення злочинної організації та участь у ній утворюють самостійний закінчений склад злочину, передбаченого ст. 255 КК.

43. Кримінальна відповідальність співучасників

Підставою кримінальної відповідальності за співучасть у злочині є наявність специфічного складу співучасті в діях всіх співучасників.

Відповідно до ч. 1 ст. 29 КК, *виконавець (співвиконавець)* підлягає кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини КК, яка передбачає вчинений ним злочин. При цьому посилання на ч. 2 ст. 27 КК *не потрібно*.

Організатор, підбурювач і пособник підлягають відповідальності за відповідною частиною ст. 27 КК і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, здійснений виконавцем. Якщо ж вказані співучасники одночасно виконали і функцію співвиконавця, то їх дії слід кваліфікувати *тільки* за статтею Особливої частини КК, без посилання на відповідну частину ст. 27 КК.

Деякі особливості має інкримінування співучасникам об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину, які обтяжують відповідальність та впливають на кваліфікацію, а також обставин, що характеризують особу співучасників.

1. Об'єктивні і суб'єктивні ознаки (обставини), які обтяжують відповідальність і передбачені в статтях Особливої частини КК як ознаки складу злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця (наприклад, спосіб, мотив), ставляться у вину лише тому співучасникові, який усвідомлював ці обставини.

2. Обставини (ознаки), що характеризують особу окремого співучасника, можуть бути поставлені у вину лише тому співучасникові, на стороні якого вони є. Ці обставини не впливають на відповідальність інших співучасників (ч. 3 ст. 29 КК). Так, повторність вчинення злочину як кваліфікуюча ознака злочину може бути поставлена у вину лише тому співучаснику, який раніше вчинив тотожний або однорідний злочин.

Відповідно до ч. 4 ст. 29 КК, при здійсненні виконавцем незакінченого злочину, інші співучасники підлягають відповідальності за співучасть в незакінченому злочині, тобто за статтею Особливої частини КК, за якою кваліфіковані дії виконавця, і за частиною 3, 4 або 5 ст. 27 КК, а також за ч. 1 ст. 14 КК (готування до злочину) або частиною 2 або 3 ст. 15 КК (замах на злочин).

При вчиненні злочину **організованою групою** або **злочинною організацією**:

1) організатор підлягає кримінальній відповідальності за всі злочини, які охоплювалися його умислом (ч. 1 ст. 30 КК);

- 2) інші учасники підлягають кримінальній відповідальності за злочини, в підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у злочині кожен з них (ч. 2 ст. 30 КК).

44. Ексцес виконавця, його поняття та види

Ексцес виконавця має місце там, де виконавцем вчинене таке злочинне діяння, яке не охоплювалося ні прямим, ні непрямым умислом інших співучасників, тобто вчинені виконавцем дії виходять за межі змови, що мала місце між співучасниками.

Розрізняють **два види ексцесу**: 1) кількісний і 2) якісний.

Кількісний ексцес має місце там, де виконавець, замість задуманого в співучасті злочину, вчиняє однорідний більш (або менш) тяжкий злочин, ніж той, на вчинення якого була досягнута змова з іншими співучасниками. Так, кількісний ексцес виконавця має місце у разі, коли змова співучасників була спрямована на вчинення крадіжки чужого майна, а виконавець вчинив грабіж.

У цих випадках виконавець підлягає відповідальності за той злочин, який він фактично вчинив, а решта співучасників несе відповідальність в межах змови (за злочин, щодо якого була досягнута змова). Проте, оскільки задуманий ними злочин фактично не був здійснений виконавцем, відповідальність за закінчений злочин наставати не може і скоєне кваліфікується як замах на злочин, щодо якого було досягнуто попередньої змови.

Якісний ексцес має місце там, де виконавець, окрім задуманого в співучасті злочину, на який була досягнута змова з іншими співучасниками, вчинив інший неоднорідний злочин, який не охоплювався попередньою змовою. Так, якісний ексцес виконавця має місце у тому випадку, коли виконавець, окрім крадіжки чужого майна, вчинив підпал будинку, із якого була здійснена крадіжка. При якісному ексцесі виконавець підлягає кримінальній відповідальності за сукупністю фактично вчинених злочинів, а інші співучасники — тільки в межах змови (за злочин, який охоплювався їх умислом).

45. Невдале підбурювання або пособництво

Невдале підбурювання або пособництво має місце там, де можливий (потенційний) виконавець, якому підбурювач, організатор або пособник пропонують спільно вчинити злочин, відразу ж відхиляє цю пропозицію.

У таких випадках відсутня змова (домовленість), яка є обов'язковою ознакою співучасті. Тому відповідальність за правилами про співучасть у цьому випадку повністю виключається, і потенційний виконавець відповідальності не несе. При цьому мотиви, за якими потенційний виконавець відмовився брати участь у злочині, не мають значення.

Що стосується організатора, підбурювача або пособника, яким не вдалося схилити потенційного виконавця до вчинення злочину, то вони повинні нести відповідальність за готування до злочину, тобто за ч. 1 ст. 14 КК та відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК, що передбачає закінчений злочин, від вчинення якого відмовився виконавець. Їх діяльність охоплюється такими видами готування до злочину, як «підшукування співучасників» або «змова на вчинення злочину».

46. Добровільна відмова співучасників

Добровільна відмова співучасників має місце там, де виконавець або інші співучасники добровільно відмовляються від доведення злочину до кінця.

Добровільна відмова виконавця (співвиконавця) в цьому випадку розглядається відповідно до загальних положень ст. 17 КК (відмова повинна бути добровільною, остаточною, за умов, що особа усвідомлює можливість доведення злочину до кінця). При добровільній відмові виконавця (співвиконавця) від доведення злочину до кінця, він не підлягає кримінальній відповідальності з підстав, зазначених у ч. 2 ст. 17 КК. *Інші співучасники при добровільній відмові виконавця відповідають за готування до злочину або замах на злочин (залежно від того, на якій стадії незакінченого злочину виконавець відмовився від доведення його до кінця).*

Проте для наявності добровільної відмови у інших співучасників (організатора, підбурювача і пособника) ознак добровільної відмови, передбачених ст. 17 КК, недостатньо. У цих осіб добровільна відмова матиме місце тільки тоді, коли вони своїми діями або бездіяльністю запобігли скоєнню злочину виконавцем або своєчасно повідомили у відповідні органи державної влади про злочин, який готується або вчиняється. У діях пособника добровільна відмова також матиме місце тільки у разі ненадання ним засобів або знарядь вчинення злочину або не усунення перешкод до вчинення злочину іншими співучасниками, унаслідок чого скоєння злочину іншими співучасниками виявилось неможливим.

Співучасник, в діях якого мала місце добровільна відмова, не підлягає кримінальній відповідальності, при цьому інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування або замах на злочин. При добровільній відмові будь-кого зі співучасників виконавець підлягає кримінальній відповідальності за готування до злочину або за замах на злочин, залежно від того, на якій з цих стадій його діяння було припинене (унеможливлене) іншими співучасниками (ч. 3 ст. 31 КК).

Якщо, не дивлячись на вчинення організатором, підбурювачем або пособником дій, спрямованих на запобігання скоєнню злочину, злочин все ж таки був здійснений виконавцем, така діяльність вказаних співучасників розглядається як дійове каяття і враховується при призначенні їм покарання.

47. Поняття та види причетності до злочину. Відмежування причетності до злочину від співучасті

Причетність до злочину — це така дія (бездіяльність) особи, яка хоча і пов'язана із вчиненням злочину, але не є співучастю у ньому.

У кримінальному праві виділяють **чотири види** причетності до злочину: **1)** заздалегідь не обіцяне приховування злочину; **2)** заздалегідь не обіцяне придбання або збут майна, здобутого злочинним шляхом; **3)** заздалегідь не обіцяне потурання злочину; **4)** неповідомлення про достовірно відомий злочин, який готується або вчиняється.

Заздалегідь не обіцяне приховування злочину — це активна діяльність особи з приховування злочинця, засобів і знарядь вчинення злочину, слідів злочину або предметів, здобутих злочинним шляхом (ч. 6 ст. 27 КК).

Цей вид причетності до злочину характеризується тим, що приховування було заздалегідь не обіцяним, і мало місце вже після закінчення злочину. Якщо ж особа заздалегідь, тобто до початку або в процесі вчинення злочину, але до його закінчення, обіцяла здійснити приховування, то вчинене утворює не причетність до злочину, а співучасть у виді пособництва.

Заздалегідь не обіцяне приховування злочину тягне кримінальну відповідальність лише у випадку приховування тяжкого або особливо тяжкого злочину (ст. 396 КК). При цьому не підлягають кримінальній відповідальності за приховування члени сім'ї або близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом (ч. 2 ст. 396 КК). Такими особами є чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі (п. 1 ч. 1 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України).

Заздалегідь не обіцяне приховування або сприяння учасникам злочинних організацій із приховування їх злочинної діяльності шляхом надання приміщень, укриття, транспортних засобів, інформації, документів, технічних пристроїв, грошей, цінних паперів, не розглядається як приховування, а утворює самостійний склад злочину, передбачений ст. 256 КК.

Заздалегідь не обіцяне придбання або збут майна, здобутого злочинним шляхом, — це активна діяльність особи, спрямована на отримання або передачу (як платно, так і безплатно) майна, завідомо для нього отриманого в результаті вчинення злочину іншими особами, або зберігання такого майна.

Заздалегідь не обіцяне придбання або отримання, зберігання або збут майна, завідомо здобутого злочинним шляхом за відсутності ознак легаліза-

ції (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, утворює самостійний склад злочину, передбачений ст. 198 КК України. Вказані дії повинні бути *заздалегідь не обіцяні* особі, яка вчиняє злочин. Якщо вони були заздалегідь, тобто до початку вчинення злочину, обіцяні винному і, вчиняючи злочин, він на них розраховував, скоєне слід розглядати не як причетність, а як співучасть у виді пособництва. Такі дії слід кваліфікувати за ч. 5 ст. 27 КК і відповідною статтею Особливої частини КК, що передбачає закінчений злочин, внаслідок якого було здобуте таке майно.

Заздалегідь не обіцяне потурання злочину полягає в тому, що особа, яка зобов'язана була і могла перешкодити вчиненню злочину, не здійснює цих дій, внаслідок чого злочин вчиняється.

Норми Загальної частини КК не регламентують інститут потурання. Якщо потурання було заздалегідь обіцяним, воно набуває ознак співучасті у вигляді пособництва, оскільки в цьому випадку має місце усунення перешкод вчиненню злочину (ч. 5 ст. 27 КК). *Заздалегідь не обіцяне* потурання співучастю не є, і за наявності до того підстав може розглядатися як службова недбалість (ст. 367 КК), зловживання службовим становищем (ст. 364 КК) або інший склад злочину зі спеціальним суб'єктом.

Неповідомлення про достовірно відомий підготовлюваний або вчинюваний злочин полягає у недонесенні особи в органи державної влади про достовірно відомий їй факт готування чи вчинення злочину. Неповідомлення — це завжди пасивна поведінка особи. Відповідно до ч. 7 ст. 27 КК, неповідомлення про злочин, незалежно від того, чи було воно заздалегідь обіцяним або ні, не є співучастю у вчиненні злочину і не тягне кримінальної відповідальності. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого самостійного складу злочину.

48. Триваючий, продовжуваний та складений злочини як види одиничного ускладненого злочину

Множинність злочинів складається з двох або більше одиничних злочинів. *Одиничний злочин* — це діяння, яке передбачене в Особливій частині КК як окремих і самостійний склад злочину. У кожній статті або частині статті Особливої частини КК описуються ознаки окремих одиничних злочинів. Наприклад, крадіжка (ст. 185 КК), умисне вбивство (ч. 1 ст. 115 КК), хуліганство (ст. 296 КК).

Залежно від особливостей описування в законі їх ознак, одиничні злочини бувають *прості* та *ускладнені*.

Прості одиничні злочини — це злочини, об'єктивна і суб'єктивна сторона яких не ускладнені додатковими ознаками.

Наприклад, до простих одиничних злочинів відносяться: злочини з формальним складом з однією (надання неправомірної вигоди — ч. 2 ст. 369 КК)

або з двома обов'язковими чи альтернативними діями (згвалтування — ч. 1 ст. 152 КК); злочини з матеріальним складом з одним (умисне вбивство — ч. 1 ст. 115 КК) або декількома альтернативними наслідками (умисне тяжке тілесне ушкодження — ч. 1 ст. 121 КК).

В *ускладнених одиничних злочинах*, навпаки, об'єктивна та суб'єктивна сторони ускладнені додатковими ознаками, що додає цим злочинам зовнішньої схожості із множинністю злочинів і ускладнює їх кваліфікацію. У кримінальному праві виділяють **чотири основні види ускладнених одиничних злочинів**: 1) *триваючі*; 2) *продовжувані*; 3) *складені*; 4) *злочини з похідними наслідками*.

Триваючий злочин — це одиничний злочин, який, розпочавшись дією або бездіяльністю особи, у подальшому характеризується безперервним здійсненням складу закінченого злочину. При його вчиненні виникає так званий «злочинний стан» особи, який припиняється за волею або поза волею винного. Тривалість перебування особи в «злочинному стані» для кваліфікації даного злочину значення не має. До триваючих злочинів належать, наприклад, ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК); незаконне поводження зі зброєю (ст. 263 КК) тощо.

Початком триваючого злочину є вчинення діяння (дії або бездіяльності). Закінчується триваючий злочин з моменту припинення «злочинного стану». Незалежно від тривалості вчинення такого злочину, він розглядається як один (одиничний) злочин і кваліфікується за однією статтею Особливої частини КК.

Продовжуваний злочин — це одиничний злочин, який складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним умислом (ч. 2 ст. 32 КК). При вчиненні продовжуваного злочину особа здійснює декілька тотожних (однакових за юридичним складом) діянь, між якими є проміжок часу, і за їх допомогою реалізує єдиний злочинний умисел. Оскільки вказані діяння об'єднані єдиним умислом особи і спрямовані на досягнення однієї мети, вони є не самостійними злочинами, а розглядаються як окремі елементи одиничного продовжуваного діяння. Початком продовжуваного злочину є вчинення першого з числа тотожних діянь. Момент закінчення залежить від конкретизації умислу: якщо продовжуваний злочин вчинений з конкретизованим умислом, то моментом його закінчення буде вчинення останнього із запланованих тотожних діянь (коли особа досягла поставленої мети). Якщо умисел неконкретизований — продовжуваний злочин вважатиметься закінченим з моменту фактичного припинення (відвернення) останнього тотожного діяння.

До продовжуваних злочинів відносяться, наприклад: крадіжка цілого частини (ст. 185 КК); завдання ударів, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, що мають характер катування (ч. 2 ст. 126 КК), тощо.

Складений злочин — це одиничний злочин, що складається з двох і більше злочинних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх ізольовано, є самостійним злочином, але через органічну єдність вони об'єднані законодавцем в один

одиночний злочин, передбачений однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

До таких злочинів відносяться, наприклад, умисне вбивство, поєднане зі зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10 ч. 2 ст. 115 КК), розбій, поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 187 КК) тощо.

Складений злочин є врахованою законодавцем сукупністю злочинів. Виходячи з органічної єдності, поширеності деяких сполучень одиночних злочинів, а як наслідок цього — з їх підвищеної суспільної небезпечності, законодавець передбачає відповідальність за їх об'єднане (спільне) вчинення як за самостійний одиночний злочин, що кваліфікується за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

Злочини з похідними наслідками — це такі одиночні злочини, в яких вчинене діяння завдає два самостійних наслідки, що настають послідовно, один за одним, при цьому перший наслідок (основний) породжує другий наслідок (похідний). У таких злочинах має місце змішана (подвійна, складна) форма вина: умисна форма вини щодо діяння та основного наслідку і необережна форма вини щодо похідного наслідку.

До злочинів цього виду відносяться, наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), умисне знищення або пошкодження майна, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 194 КК) тощо.

Всі ускладнені одиночні злочини кваліфікуються за однією статтею (частиною статті) Особливої частини КК.

49. Поняття множинності злочинів: її соціальна та кримінально-права характеристика

Множинність злочинів має місце там, де особою (або групою осіб) вчинено два або більше злочинних діяння, кожне з яких передбачено в КК як самостійний склад злочину.

Структурною одиницею множинності є одиночний злочин. При цьому множинність може бути утворена будь-якими поєднаннями одиночних злочинів: простих і ускладнених, закінчених і незакінчених, вчинених особою самостійно або у співучасті.

Множинність злочинів як вид злочинної діяльності має підвищену суспільно небезпечність, оскільки: **а)** при вчиненні декількох злочинів заподіюється більша шкода суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом; **б)** особа злочинця, який вчиняє декілька злочинів, становить більшу суспільну небезпечність і свідчить про його схильність до скоєння злочинів, стійку антисоціальну спрямованість його поведінки; **в)** множинність

злочинів чинить негативний вплив на інших членів суспільства, створюючи у них ілюзію безкарності за скоєння злочинів.

Кримінально-правове **значення** множинності злочинів полягає в тому, що вона: 1) є правовою базою для боротьби із вчиненням декількох злочинів; 2) впливає на кваліфікацію злочинів, виступаючи кваліфікуючою ознакою; 3) враховується при призначенні покарання; 4) впливає на вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності та покарання.

50. Повторність злочинів: поняття, ознаки та види

У ч. 1 ст. 32 КК вказано, що **повторністю злочинів** визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК. Крім того, згідно з приписами ч. 3 ст. 32 КК, у випадках, прямо вказаних у законі, повторністю злочинів також визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених різними статтями Особливої частини КК.

Повторність злочинів має такі **ознаки**:

- 1) особа вчиняє два і більше самостійних одиничних злочини, які передбачені однією статтею або частиною статті Особливої частини КК (тотожних злочинів) або різними статтями у випадках, прямо вказаних в Особливій частині КК (однорідних злочинів);
- 2) одиничні злочини, з яких складається повторність, вчиняються у різний час, тобто відокремлені один від одного певним проміжком часу;
- 3) не має значення, була особа засуджена за раніше вчинений нею злочин або ні;
- 4) повторність виключається, якщо за раніше вчинений злочин особа була звільнена від кримінальної відповідальності з підстав, визначених у законі, або якщо судимість за цей злочин була знята чи погашена.

Залежно від характеру злочинів, які утворюють повторність, виділяють **два види повторності**: 1) *повторність тотожних злочинів*; 2) *повторність однорідних злочинів*.

1. **Повторність тотожних злочинів** має місце там, де вчинені особою злочини містять ознаки одного і того самого (тотожного) складу злочину (наприклад, вчинення послідовно двох порушень авторського права і суміжних прав, передбачених ч. 1 ст. 176 КК).
2. **Повторність однорідних злочинів** має місце там, де злочини, що її утворюють, хоча і передбачені різними статтями Особливої частини КК, проте посягають на тотожні або схожі безпосередні об'єкти, здійснені всі або умисно, або з необережності, і на таку повторність прямо вказано в законі (наприклад, вчинення крадіжки, а потім грабежу, згідно з п. 1 примітки до ст. 185 КК, утворює повторність).

Залежно *від наявності судимості* виділяють: 1) *повторність, пов'язану із засудженням*; 2) *повторність, не пов'язану із засудженням*. При цьому у всіх статтях Особливої частини КК, де мова йде про повторність як кваліфікуючу ознаку, нею охоплюються обидва вказані види повторності.

Значення повторності злочинів:

- 1) впливає на кваліфікацію. При повторності тотожних і однорідних злочинів, яка не пов'язана із засудженням особи, перший злочин отримує самостійну правову оцінку, а подальші — кваліфікуючу ознаку повторності. Наприклад, особа вчинила декілька крадіжок. Кваліфікація першої з них настає за ч. 1 ст. 185 КК, а всіх наступних — за ч. 2 ст. 185 КК (за ознакою повторності). У разі повторності однорідних злочинів, коли особа вчиняє крадіжку та грабїж, вчинене кваліфікується за ч. 1 ст. 185 і ч. 2 ст. 186 КК (грабїж розглядається як вчинений повторно). При повторності, яка пов'язана із засудженням, дії особи, яка вчинила новий злочин, кваліфікуються з урахуванням даної обтяжуючої обставини за відповідною частиною статті Особливої частини КК, що передбачає повторність як кваліфікуючу ознаку цього злочину;
- 2) при призначенні покарання повторність враховується як обставина, що обтяжує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК);
- 3) наявність повторності злочинів враховується у разі звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання.

51. Сукупність злочинів: поняття, ознаки та види

Відповідно до ч. 1 ст. 33 КК, *сукупність злочинів* — це вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено.

Сукупність злочинів має такі **ознаки**:

- 1) особа вчинила два і більше одиничних злочинів, кожен з яких передбачений різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК. Такі злочини називаються різнорідними або однорідними. Як виняток, сукупність можуть утворювати й тотожні злочини;
- 2) всі злочини вчинені до засудження особи хоча б за один з них. Це означає, що на момент вчинення особою останнього злочину, щодо неї ще не було постановлено обвинувального вироку за жоден із злочинів, що входять до цієї сукупності.

Виходячи з того, що одним або декількома діяннями особа вчиняє два або більше злочини, розрізняють **два види сукупності**: 1) *реальну сукупність*; 2) *ідеальну сукупність*.

Ідеальна сукупність має місце там, де особа **одним діянням** (дією або бездіяльністю) вчиняє два і більше злочини, передбачені різними статтями Особливої частини КК.

При такій сукупності між вчиненими злочинами немає розриву в часі. Наприклад, особа умисно позбавляє життя іншу людину шляхом підпалу будинку, в якому перебуває потерпілий. В цьому випадку одним діянням здійснено два злочини, зокрема, передбачені ч. 2 ст. 115 і ч. 2 ст. 194 КК.

Ідеальна сукупність злочинів часто має місце при відхиленні дії: наприклад, особа, бажаючи заподіяти смерть потерпілому, стріляє в нього з рушниці, але фактично заподіює тяжкі тілесні ушкодження іншій особі. Тут за допомогою однієї дії (пострілу з рушниці) вчиняються два самостійні злочини: замах на умисне вбивство однієї особи (ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 КК) і необережне спричинення тяжкого тілесного ушкодження іншій особі (ст. 128 КК).

Реальна сукупність злочинів має місце там, де кожний злочин вчиняється **самостійним діянням** (дією або бездіяльністю) особи.

При реальній сукупності є два або більше діяння, між якими є розрив у часі, і кожне з яких є самостійним злочином. Наприклад, особа спочатку вчиняє крадіжку (ч. 1 ст. 185 КК), а потім хуліганство (ч. 1 ст. 296 КК).

Правила кваліфікації ідеальної та реальної сукупності однакові: кожен злочин кваліфікується за окремою статтею (частиною статті) Особливої частини КК. Сукупність злочинів впливає на кваліфікацію злочинів і передбачає спеціальні правила призначення покарання (ст. 70 КК).

52. Рецидив злочинів: поняття, ознаки, види та значення

Відповідно до ст. 34 КК, **рецидив злочинів** — це вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин.

Рецидив злочинів має такі **ознаки**:

- 1) особа вчиняє два або більше умисних злочини;
- 2) одиничні умисні злочини вчинені особою у різний час, тобто відокремлені один від одного певним проміжком часу;
- 3) новий умисний злочин особа вчиняє за наявності у неї не знятої і не погашеної судимості за попередній умисний злочин.

Виділяють такі **види рецидиву**:

1. За характером вчинених злочинів:

а) загальний рецидив — має місце у разі вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за різнорідний умисний злочин. Наприклад, вчинення хуліганства особою, яка має судимість за крадіжку. Загальний рецидив не впливає на кваліфікацію і розглядається як обставина, що обтяжує покарання;

б) спеціальний рецидив — має місце у разі вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за тотожний або однорідний умисний злочин. У низці статей Особливої частини КК спеціальний рецидив впливає на кваліфікацію злочину (наприклад, ч. 2 ст. 133, ч. 3 ст. 296 КК).

2. За кількістю судимостей:

- а) *простий* (одноразовий) *рецидив* — це вчинення нового умисного злочину особою, за наявності у неї однієї судимості за умисний злочин;
- б) *складний* (багаторазовий) *рецидив* — це вчинення нового умисного злочину особою, яка має дві та більше судимості за умисні злочини.

3. За ступенем суспільної небезпечності:

- а) *пенітенціарний рецидив* — має місце у разі вчинення нового умисного злочину особою, яка за раніше вчинений злочин відбувала або відбуває покарання у виді позбавлення волі;
- б) *не пенітенціарний рецидив* — має місце у разі вчинення нового умисного злочину особою, яка за раніше вчинений злочин відбуває або відбула покарання, не пов'язане з позбавленням волі;
- в) *рецидив тяжких і особливо тяжких злочинів* — має місце у разі вчинення нового умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину особою, яка має судимість за умисний тяжкий або особливо тяжкий злочин.

Значення рецидиву злочинів:

- 1) впливає на кваліфікацію злочину (ч. 2 ст. 164, ч. 3 ст. 296 КК);
- 2) впливає на призначення покарання і на вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності та покарання;
- 3) розглядається як обставина, що обтяжує покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК);
- 4) впливає на обрання судом виду кримінально-виконавчої установи;
- 5) обмежує або виключає звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК) і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК);
- 6) впливає на тривалість строку погашення судимості (ст. 89 КК).

53. Обставини, що виключають злочинність діяння: загальна характеристика, види, значення

У деяких випадках особа може здійснювати вчинки, що нагадують собою злочинні діяння, але не є такими через відсутність у таких діяннях суспільної небезпечності. Наприклад, громадянин, захищаючи своє життя, позбавляє життя злочинця, який напав на нього; особа знищує майно для усунення небезпеки, яка викликана пожежею; працівник міліції застосовує зброю для затримання злочинця тощо. Вказані дії, хоча і схожі зовні на злочин, але розглядаються як суспільно корисні, правомірні або, принаймні, прийнятні для суспільства діяння.

У теорії кримінального права вчинення таких діянь називається обставинами, що виключають злочинність діяння. В законі про кримінальну відповідальність вони передбачені в розділі VIII Загальної частини КК.

Обставини, що виключають злочинність діяння, — це передбачені в КК та інших законодавчих актах, зовні схожі на злочини суспільно корисні (прийнятні) і правомірні вчинки, які виключають підставу кримінальної відповідальності за шкоду, заподіяну правоохоронюваним інтересам.

Дані обставини об'єднує низка **загальних ознак**:

- 1) вони є свідомими і вольовими вчинками людини у формі дії (необхідна оборона) або бездіяльності (невиконання явно злочинного наказу);
- 2) вони зовні, тобто за фактичними, об'єктивними ознаками, схожі на злочин, передбачений в Особливій частині КК;
- 3) вони визнаються суспільно корисними або соціально припустимими (прийнятними) вчинками людини;
- 4) вказані вчинки є правомірними діяннями, тобто у їх підставі лежить реалізація суб'єктивного права, або виконання юридичного обов'язку, або здійснення владних повноважень;
- 5) вони виключають підставу кримінальної відповідальності, а отже, і кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду.

У чинному КК передбачено **вісім обставин, що виключають злочинність діяння**. До них належать: 1) необхідна оборона; 2) крайня необхідність; 3) затримання особи, яка вчинила злочин; 4) фізичний примус; 5) психічний примус; 6) виконання наказу або розпорядження; 7) діяння, пов'язане з ризиком; 8) виконання спеціального завдання з попередження або розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

54. Необхідна оборона: підстави, ознаки та значення

Необхідна оборона є однією з обставин, що виключають злочинність діяння. Відповідно до ч. 1 ст. 36 КК, **необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.**

Право на необхідну оборону є природним і невід'ємним правом будь-якої людини, незалежно від можливості уникнути посягання або звернутися за допомогою до інших осіб або до органів влади (ч. 2 ст. 36 КК). Кожен громадянин має право на необхідну оборону не тільки для захисту власних інтересів, але й для захисту охоронюваних законом прав та інтересів інших осіб, суспільства або держави. В той же час право на необхідну оборону є суб'єктивним правом особи, а не обов'язком, отже, відмова від використання даного права не може тягти за собою будь-якої відповідальності.

Право на необхідну оборону виникає за наявності певної **підстави**, яка складається з сукупності двох елементів: **1) наявність суспільно небезпечного посягання; 2) необхідність його негайного відвернення або припинення.**

Перший елемент означає, що посягання повинне бути **суспільно небезпечним**, тобто заподіювати істотну шкоду або містити в собі реальну загрозу спричинення істотної шкоди правоохоронюваним інтересам. Отже, необхідна оборона від правомірних дій неможлива. Також неприпустима необхідна оборона проти дій, позбавлених суспільної небезпечності через їх малозначність. Крім того, в законі вказано про оборону не від злочину (хоча ці випадки є найбільш типовими), а від суспільно небезпечного посягання. Це означає, що можлива необхідна оборона від суспільно небезпечних діянь осіб, що не досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, або від посягання неосудної особи, а також особи, що діє під впливом фактичної помилки, тобто від суспільно небезпечних посягань, які не є злочинами.

Суспільно небезпечне посягання як підстава необхідної оборони може виявлятися як в нападі, так і в інших діях (замах на крадіжку, порушення громадського порядку, не пов'язане з посяганням на особу тощо). Разом з тим, воно має бути **наявним**, тобто існувати насправді, в реальній дійсності, а не в уяві (свідомості) особи, яка обороняється. В іншому випадку має місце уявна оборона (ст. 37 КК).

Другий елемент, що характеризує підставу необхідної оборони, — це наявність у особи, яка захищається, необхідності в **негайному відверненні або припиненні суспільно небезпечного посягання шляхом спричинення шкоди особі, яка посягає.**

Ознаки необхідної оборони: **1) мета оборони; 2) об'єкт, якому спричиняється шкода; 3) характер дій особи, яка обороняється; 4) своєчасність оборони; 5) співрозмірність оборони.**

- 1) Метою необхідної оборони** є захист охоронюваних законом прав і інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також інтересів суспільства і держави від суспільно небезпечного посягання. Дана мета досягається шляхом припинення або запобігання суспільно небезпечного посягання і пов'язана зі спричиненням шкоди особі, яка посягає. Наявність в діянні особи будь-якої іншої мети (помсти, ревнощів тощо) виключає необхідну оборону.
- 2) Шкода** при необхідній обороні повинна заподіюватися **особі, яка посягає**, її правам і інтересам. Якщо посягання вчиняють декілька осіб, спричинення шкоди при необхідній обороні припускається щодо кожного з них. Спричинення шкоди третім особам (які не вчиняють посягання) не є необхідною обороною і тягне за собою відповідальність на загальних підставах.
- 3) Поведінка** особи, яка обороняється, при необхідній обороні повинна мати виключно **активний** характер (саме дія, а не бездіяльність) і **підпадати**

під ознаки певного діяння, передбаченого в Особливій частині КК (тобто формально вона повинна містити ознаки злочину).

- 4) Своєчасність необхідної оборони означає, що посягання повинне бути наявним, тобто таким, що **вже почалося, але ще не закінчилося**. При цьому слід мати на увазі, що право на необхідну оборону має місце з моменту виникнення реальної загрози спричинення шкоди. При з'ясуванні питання про своєчасність оборони вирішальне значення має суб'єктивне сприйняття цього моменту особою, яка обороняється. У разі, коли суспільно небезпечне посягання було фактично закінчено, проте особа, яка оборонялася, цього не усвідомлювала і за обставинами справи не могла усвідомлювати, її дії слід розглядати як вчинені своєчасно.
- 5) Захист при необхідній обороні повинен бути **співрозмірним**, тобто **відповідати небезпечності посягання і обставинці захисту**. *Небезпеку посягання* визначає шкода, яку прагнула заподіяти особа, яка посягала на правоохоронювані інтереси. *Обстановка захисту* визначається залежно від співвідношення сил на боці особи, яка обороняється, і особи, яка посягає, кількості тих, хто обороняються і посягають, місця і часу вчинення посягання та інших обставин, які враховуються у кожному конкретному випадку для вирішення питання про правомірність необхідної оборони. Тільки за наявності всіх вказаних ознак необхідна оборона буде правомірною і виключить кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду.

55. Перевищення меж необхідної оборони

Перевищення меж необхідної оборони (ексцес оборони) свідчить про те, що особа, яка захищається, перебуваючи у стані необхідної оборони, порушила вимогу щодо її співрозмірності. Відповідно до ч. 3 ст. 36 КК, **перевищенням меж необхідної оборони визнається умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обставинці захисту**.

З *об'єктивної сторони* перевищення меж необхідної оборони можливе лише в двох випадках: 1) при умисному вбивстві особи, яка посягає, — ст. 118 КК; 2) при умисному спричиненні особі, яка посягає, тяжкого тілесного ушкодження — ст. 124 КК. Заподіяння іншої шкоди особі, яка посягає, злочинном не визнається і кримінальної відповідальності не тягне.

З *суб'єктивної сторони* перевищення меж необхідної оборони можливе тільки умисно, тобто коли особа, яка обороняється, усвідомлює, що застосований нею захист **явно** не відповідає характеру суспільної небезпечності посягання і обставинці захисту, і **бажає** або позбавити життя особу, яка посягає, або заподіяти їй тяжке тілесне ушкодження. Заподіяння тяжкої шкоди (смерті або тяжкого тілесного ушкодження) з необережності перевищенням меж необхідної оборони не є і злочином не визнається.

Виділяють два види ексцесу оборони: 1) *перевищення меж допустимої шкоди*; 2) *перевищення меж достатньої шкоди*.

Перевищення меж допустимої шкоди має місце там, де при захисті від посягання відносно невеликої суспільної небезпечності особа, яка захищалася, умисно заподіює тому, хто посягає, тяжку шкоду (смерть або тяжкі тілесні ушкодження), явно не співрозмірну з небезпечністю посягання. **Перевищення меж достатньої шкоди** має місце, коли особа, яка захищається, усвідомлюючи свою очевидну перевагу над особою, яка посягає, умисно, без необхідності заподіює їй тяжку шкоду, явно більшу, ніж вона була необхідною і достатньою для відвернення або припинення посягання.

У ч. 5 ст. 36 КК передбачаються обставини, за наявності яких ознака співрозмірності необхідної оборони не діє і, **не залежно від тяжкості шкоди**, заподіяної особі, яка посягає, перевищення меж необхідної оборони буде відсутнє. Це застосування зброї або будь-яких інших засобів або предметів для захисту від: 1) нападу озброєної особи; 2) нападу групи осіб; 3) відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло або інше приміщення. У зазначених випадках заподіяння будь-якої шкоди (у тому числі й смерті) тому, хто посягає, є правомірним.

56. Уявна оборона: її види та значення. Відповідальність при уявній обороні

Уявна оборона має місце, якщо відсутній такий елемент підстави необхідної оборони, як його реальність, дійсність. Уявна оборона завжди пов'язана з фактичною помилкою особи, яка захищається.

Відповідно до ч. 1 ст. 37 КК, **уявною обороною визнаються дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.**

Питання про кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди при уявній обороні залежить від того, могла чи не могла особа усвідомлювати помилковість свого припущення про наявність суспільно небезпечного посягання. Виходячи з цього, помилка особи буває вибачальною і невибачальною.

Вибачальна помилка буде там, де обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення. В цьому випадку за правовими наслідками уявна оборона прирівнюється до необхідної оборони і виключає кримінальну відповідальність. Якщо, діючи з вибачальною помилкою, особа перевищила межі захисту, допустимі в умовах відповідного реального посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони.

Невибачальна помилка має місце у випадку, якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реально-го суспільно небезпечного посягання. В цьому випадку особа підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди з необережності.

57. Затримання особи, що вчинила злочин: поняття, ознаки та значення

Частина 1 ст. 38 КК визначає поняття затримання особи, яка вчинила злочин. **Затримання особи, яка вчинила злочин, потерпілими або іншими особами** — це насильницькі дії, спрямовані на короточасне позбавлення волі особи, яка вчинила злочин, з метою доставляння її органам влади, якщо такі дії були викликані необхідністю затримання та відповідали небезпечності вчиненого посягання і обстановці затримання.

Підставою затримання злочинця є наявність очевидного для потерпілого або інших осіб злочинного посягання на правоохоронювані інтереси. Затримання особи без зазначеної підстави може свідчити про незаконність таких дій і тягти відповідальність за ст. 146 КК (Незаконне позбавлення волі або викрадення людини).

Ознаки затримання злочинця: 1) *мета затримання*; 2) *особа, яка підлягає затриманню*; 3) *характер дій при затриманні*; 4) *своєчасність затримання*; 5) *необхідність заподіяння шкоди при затриманні*; 6) *співрозмірність заподіяння шкоди злочинцю при затриманні*.

- 1) Дії потерпілого або інших осіб будуть правомірними лише у випадку, якщо вони здійснені **з метою затримання злочинця і доставляння його органам влади**. Дана мета поділяється на *найближчу* (безпосередньо затримання особи, яка вчинила злочин) і *кінцеву* (доставляння злочинця відповідним органам влади). Наявність іншої мети (помста, самосуд тощо) виключає правомірність затримання злочинця.
- 2) Затримання передбачає його вчинення **тільки щодо особи, яка вчинила саме злочин**, а не будь-яке інше правопорушення. При цьому злочин повинен бути очевидним для того, хто здійснює затримання. У разі, коли злочинців декілька, заподіяння шкоди допускається відносно кожного з них. Затримання і заподіяння шкоди третім особам (які не вчинили злочин) не може бути визнане правомірними діями і тягне відповідальність на загальних підставах.
- 3) Поведінка потерпілого або інших осіб повинна мати **активний насильницький характер** (бути саме дією, а не бездіяльністю) і формально **містити ознаки злочину, передбаченого в Особливій частині КК**: позбавлення злочинця волі, заподіяння йому тілесних ушкоджень тощо. Інакше дії потерпілого або інших осіб не є суспільно небезпечними діяннями і не

потребують застосування положень розділу VIII Загальної частини КК. Час затримання особи, яка вчинила злочин, повинен бути необхідним і достатнім для її передачі органам влади за першої реальної нагоди. Тривале затримання злочинця за відсутності на те об'єктивних причин може тягти відповідальність за ст. 146 КК.

- 4) Своєчасність затримання злочинця означає, що воно може мати місце тільки **у момент** вчинення злочину або безпосередньо **після** злочинного посягання, так би мовити, «по гарячих слідах». Право на затримання злочинця виникає з початку злочину і зберігається під час його вчинення, а також безпосередньо (відразу) після закінчення злочину. Затримання особи, яка вчинила злочин, через деякий час після вчинення злочину не може розглядатися як обставина, що виключає злочинність діяння. У деяких випадках такі дії регламентовані окремими нормативними актами (наприклад, Закон України «Про міліцію»), а в інших випадках вони є неправомірними.
- 5) **Необхідність спричинення шкоди при затриманні** визначається різними об'єктивними чинниками: кількістю, віком, фізичним розвитком, озброєністю осіб, які вчинили злочин, та осіб, які беруть участь у їх затриманні. У будь-якому випадку заподіяння шкоди повинне бути вимушеним, тобто має бути відсутньою реальною можливістю затримання злочинця без спричинення йому шкоди.
- 6) **Співрозмірність заподіяної шкоди.** Заподіяння злочинцю шкоди при затриманні повинно мати певні межі. Ці межі визначаються двома чинниками: **а)** небезпечністю посягання (вчиненого ним злочину) та **б)** обстановкою затримання злочинця. Чим більше суспільно небезпечним є злочин, тим більш широкими можуть бути межі заподіяння шкоди, необхідної для затримання особи, яка його вчинила.

Тільки за наявності всіх указаних ознак має місце затримання особи, яка вчинила злочин, правовим наслідком якого є звільнення потерпілого або інших осіб від кримінальної відповідальності.

У тому випадку, коли затримання злочинця не відповідає ознаці **співрозмірності**, має місце **перевищення меж заподіяння шкоди злочинцю при його затриманні**, тобто **умисне заподіяння такій особі тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності вчиненого нею злочину або обстановці її затримання** (ч. 2 ст. 38 КК).

З **об'єктивної сторони** перевищення меж затримання злочинця можливо лише: **1)** при умисному вбивстві злочинця (ст. 118 КК) і **2)** при умисному заподіянні злочинцю тяжкого тілесного ушкодження (ст. 124 КК). Спричинення іншої шкоди злочинцю при його затриманні злочином не визнається і кримінальної відповідальності не тягне.

З **суб'єктивної сторони** перевищення меж затримання злочинця характеризується умисною виною, тобто потерпілий або інші особи усвідомлюють,

що заподіяна ними шкода явно не відповідає суспільній небезпечності злочину або обстановці затримання злочинця, і бажають позбавити цю особу життя або завдати їй тяжке тілесне ушкодження. Заподіяння смерті або тяжкого тілесного ушкодження з необережності перевищенням меж затримання злочинця не є і злочином не визнається.

58. Крайня необхідність: поняття, ознаки та значення

Чинний КК визнає крайню необхідність обставиною, що виключає злочинність діяння (ст. 39 КК). **Крайня необхідність** — це вимушене заподіяння особою шкоди правоохоронюваним інтересам з метою усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності, тобто заподіяна шкода є більш значною, ніж відвернена шкода.

Підставою крайньої необхідності є: 1) наявність небезпеки, яка безпосередньо загрожує правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави; 2) неможливість усунення цієї небезпеки іншими засобами, аніж спричиненням шкоди правоохоронюваним інтересам.

Джерелами небезпеки можуть бути: **а)** дії людини (у тому числі й проти-правні); **б)** поведінка тварин; **в)** джерела підвищеної небезпеки; **г)** стихійні сили природи; **д)** різноманітні технологічні процеси тощо. Крім того, небезпека повинна загрозувати саме *правоохоронюваним інтересам* як особи, яка усуває небезпеку, так й інших осіб, суспільним інтересам або інтересам держави. Небезпека за крайньої необхідності має бути *наявною*, тобто безпосередньо загрозувати правоохоронюваним інтересам, і *реальною*, тобто існувати в об'єктивній дійсності, а не в уяві особи.

Також у особи в обстановці, яка склалася, має бути *відсутня реальна можливість* усунути небезпеку, що загрожує, іншими засобами, аніж спричиненням шкоди правоохоронюваним інтересам. У випадку, якщо у особи була можливість усунути небезпеку, що загрожує, шляхом здійснення інших дій (малозначних або взагалі правомірних), і особа усвідомлювала таку можливість, стан крайньої необхідності виключається. Відповідальність у таких випадках настає на загальних підставах.

Ознаки правомірної крайньої необхідності є: 1) *мета*; 2) *об'єкт*, якому заподіюється шкода; 3) *характер дії*; 4) *своєчасність* заподіяння шкоди; 5) *межі заподіяння шкоди*.

- 1) При крайній необхідності шкода правоохоронюваним інтересам повинна заподіюватися *з метою усунення небезпеки*, що загрожує.
- 2) Шкода має заподіюватися *правоохоронюваним інтересам*, тобто правам і інтересам особи, суспільства чи держави. Вважається, що шкода при

крайній необхідності повинна заподіюватися інтересам третіх осіб, тобто таких, які не є джерелом небезпеки. У разі заподіяння шкоди безпосередньо джерелу небезпеки або таким інтересам, що не охороняються законом, крайня необхідність буде відсутня, а дії особи можуть розглядатися як інші обставини, що виключають злочинність діяння.

- 3) При крайній необхідності поведінка особи повинна мати **активний характер** (полягати у дії) і формально **містити ознаки будь-якого злочину**. Наприклад, це можуть бути дії, пов'язані зі здійсненням певних самоправних вчинків або із заподіянням майнової шкоди або шкоди здоров'ю та життю іншої людини.
- 4) Своєчасність заподіяння шкоди означає, що вона може бути заподіяна тільки протягом часу, **поки існує небезпека**. При цьому слід мати на увазі, що право на заподіяння шкоди виникає з моменту виникнення **реальної** небезпеки для правоохоронюваних інтересів. При з'ясуванні питання про своєчасність заподіяння шкоди вирішальне значення має суб'єктивне сприйняття цих обставин самою особою, яка діє у стані крайньої необхідності.
- 5) При крайній необхідності шкода, заподіяна правоохоронюваним інтересам, завжди повинна бути **менш значною**, ніж шкода, яку було відвернено. Оцінити співвідношення заподіяної та відверненої шкоди можна виходячи як з якісних ознак (цінності інтересів, яким заподіяна шкода, — життя, здоров'я, власність тощо), так і з кількісних ознак (суми заподіяного збитку, кількості втраченого майна тощо).

Визначаючи в ч. 2 ст. 39 КК поняття перевищення меж крайньої необхідності, закон не передбачає в Особливій частині КК самостійної відповідальності за таке діяння. Частина 3 ст. 39 КК також містить вказівку на те, що особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці. Тому відсутність хоча б однієї з підстав або ознак крайньої необхідності тягне кримінальну відповідальність на загальних підставах. В той же час, п. 8 ч. 1 ст. 66 КК розглядає перевищення меж крайньої необхідності як обставину, що пом'якшує покарання.

Крайню необхідність слід **відрізняти** від *необхідної оборони*. Ці обставини, що виключають злочинність діяння, розрізняються: **1) за підставам виникнення; 2) за об'єктами, яким заподіюється шкода; 3) за характером шкоди; 4) за правовими наслідками перевищення меж.**

Відмінності за підставами виникнення. Підставою необхідної оборони є суспільно небезпечне посягання людини. Підставою крайньої необхідності виступає будь-яка небезпека, що безпосередньо загрожують правоохоронюваним інтересам (як пов'язана із протиправною поведінкою людини, так і будь-яка інша).

Відмінності за об'єктами, яким заподіюється шкода. При необхідній обороні шкода заподіюється особі, яка посягає. При крайній необхідності шкода заподіюється правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави (так званим третім особам, які не є джерелом небезпеки).

Відмінності за характером шкоди. При необхідній обороні заподіяна шкода повинна бути співрозмірною небезпечності посягання й обстановці захисту, тобто може бути рівною шкоді, що заподіюється, або навіть перевищувати її. При крайній необхідності заподіяна шкода завжди повинна бути менш значною, ніж шкода відвернена.

Відмінності за правовими наслідками. Перевищення меж необхідної оборони тягне відповідальність лише у випадках, прямо вказаних в Особливій частині КК (статті 118 і 124 КК). За перевищення меж крайньої необхідності відповідальність настає на загальних підставах, проте таке перевищення розглядається як обставина, що пом'якшує покарання (п. 8 ч. 1 ст. 66 КК).

59. Виконання наказу або розпорядження як обставина, що виключає злочинність діяння

Відповідно до ч. 1 ст. 41 КК, дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження. Виконання законного наказу або розпорядження є юридичним обов'язком особи, яка отримала такий наказ або розпорядження, і передбачено відповідними нормативно-правовими актами або функціональними обов'язками (службовими інструкціями) такої особи. Невиконання наказу або розпорядження тягне за собою юридичну відповідальність особи, у тому числі й кримінальну (наприклад, передбачену статтями 367 і 403 КК).

Законний наказ (розпорядження) — це акт управління, виданий уповноваженою службовою особою в належному порядку і в межах її повноважень, який наказує певній особі (групі осіб) вчинити дію або бездіяльність, пов'язану із заподіянням шкоди об'єкту кримінально-правової охорони. Таким чином, **виконання законного наказу або розпорядження** — це правомірне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам людини, суспільства або держави особою, яка зобов'язана виконувати даний наказ або розпорядження.

Підставами заподіяння шкоди при виконанні наказу (розпорядження) є: **1) законність наказу; 2) наявність у особи обов'язку і реальної можливості виконати такий наказ.**

Обов'язок виконати наказ або розпорядження завжди повинен мати нормативний характер, тобто передбачений певним актом (законом, положенням, інструкцією, службовими обов'язками тощо). Можливість виконати наказ або розпорядження визначається у кожному конкретному випадку, виходячи

з конкретних обставин. Тільки сукупність цих двох критеріїв і визначає можливість притягнення до юридичної відповідальності особи за невиконання відповідного наказу або розпорядження.

У ч. 3 ст. 41 КК зазначено, що не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження. Ця норма є закріпленням у КК положень ст. 60 Конституції України, згідно з якими ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження і накази, а за видання і виконання явно злочинних розпоряджень і наказів настає юридична відповідальність.

Виходячи з цього, особа, яка віддала злочинний наказ або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності за зловживання владою або службовим становищем чи за перевищення влади і службових повноважень (за статтями 364 або 365 КК). Відповідальність особи, яка виконала такий наказ або розпорядження, визначається, виходячи з того, чи усвідомлювала особа злочинний характер такого акту.

Якщо особа, отримавши явно злочинний наказ або розпорядження, усвідомлювала його злочинний характер і при цьому виконала наказ, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу або розпорядження, вона підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах (ч. 4 ст. 41 КК). При цьому суд може визнати вчинення злочину на виконання такого наказу або розпорядження обставиною, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

Якщо особа, яка отримала злочинний наказ або розпорядження, не усвідомлювала його злочинного характеру, хоча повинна була і могла усвідомлювати таку обставину, вчинене може бути кваліфіковано як необережний злочин, за умови, що таке діяння передбачене у КК України.

Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу або розпорядження, то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу або розпорядження, вона не підлягає кримінальній відповідальності. Така особа розглядається кримінальним правом як певне «знаряддя» вчинення злочину (так зване опосередковане спричинення), а не як виконавець злочину. У цьому випадку безпосереднім виконавцем злочину (ч. 2 ст. 27 КК) визнається особа, яка віддала злочинний наказ або розпорядження. Саме вона підлягатиме кримінальній відповідальності за заподіяну шкоду (ч. 5 ст. 41 КК).

60. Діяння, пов'язане з ризиком

Відповідно до приписів ст. 42 КК, **виправданий ризик** як обставина, що виключає злочинність діяння, — це здійснення дії або бездіяльності, пов'язаної із заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави задля досягнення значної суспільно корисної мети, якщо ця мета не

могла бути досягнута в даній обстановці діянням, не пов'язаним із ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Підставою для вчинення ризикованого діяння є його **виправданість**, яка характеризується **трьома елементами**: 1) наявністю об'єктивної ситуації, що свідчить про необхідність досягнення значної суспільно корисної мети; 2) неможливістю досягнення вказаної мети не ризикованим діянням; 3) вжиттям особою попереджувальних заходів для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

- 1) Об'єктивна ситуація може виявлятися у наявності небезпеки, у необхідності отримання нових знань, отриманні значної вигоди тощо.
- 2) Звернення до ризикованого діяння можливо тільки у разі відсутності інших, не ризикованих способів досягнення значної суспільно корисної мети.
- 3) Особа повинна вжити заходи, які, на її думку, мають бути достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Якщо буде встановлено, що мали місце вказані підстави для вчинення ризикованого діяння (виправданий ризик), то створення реальної загрози заподіяння шкоди або навіть фактичне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам повинні визнаватися правомірними діяннями і виключати кримінальну відповідальність.

Якщо ж для особи очевидно, що ризиковані дії неминуче призведуть до заподіяння шкоди, і вона свідомо створює загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи або інших надзвичайних подій, то такий ризик не визнається виправданим, а особа підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах.

61. Звільнення від кримінальної відповідальності: поняття, підстави, види та правові наслідки

Звільнення від кримінальної відповідальності — це реалізація державою в особі суду свого повноваження, відповідно до якого вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК, від державного осуду особи, яка вчинила злочин, а також від покладання на неї обмежень особистого, майнового або іншого характеру, передбачених законом за вчинення даного злочину.

Згідно з приписами ст. 44 КК особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених КК. Такими випадками є:

- 1) дійове каяття (ст. 45 КК);
- 2) примирення винного з потерпілим (ст. 46 КК);
- 3) передача особи на поруки колективу підприємства, установи або організації (ст. 47 КК);

- 4) зміна обстановки (ст. 48 КК);
- 5) закінчення строків давності (ст. 49 КК);
- 6) застосування до неповнолітньої особи примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК);
- 7) закінчення строків давності щодо осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років (ст. 106 КК).

Окрему групу складають **спеціальні випадки** звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені в нормах Особливої частини КК: ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 3 ч. 5 ст. 368-3, ч. 5 ст. 368-4, ч. 6 ст. 369 КК.

Звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється *виключно судом* за наявності встановлених законом *передумов і підстав*. **Передумовою** звільнення особи від кримінальної відповідальності є вчинення нею певного злочину, адже очевидно, що звільнити від відповідальності можна тільки у випадку, якщо є підґрунтя для такої відповідальності. При цьому передумовою звільнення є вчинення як закінченого, так і незакінченого злочину, а також вчинення злочину як у співучасті, так і одноосібно.

Підставою звільнення від кримінальної відповідальності є певна посткримінальна поведінка особи (наприклад, дійове каяття, примирення з потерпілим тощо) або настання певної події (наприклад, закінчення строку давності), з якою КК пов'язує звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Передбачені законом види звільнення можна поділити на **групи** за різними критеріями.

Залежно від **обов'язку** або **права** суду звільнити особу від кримінальної відповідальності виділяють *обов'язкові* та *факультативні* види звільнення.

До **обов'язкових видів** звільнення відносять: дійове каяття (ст. 45 КК), примирення з потерпілим (ст. 46 КК), закінчення строків давності (ст. 49 КК), закінчення строків давності для неповнолітніх (ст. 106 КК), спеціальні види звільнення, передбачені в нормах Особливої частини КК. У цих випадках суд **зобов'язаний** звільнити особу від кримінальної відповідальності.

До **факультативних видів** звільнення відносять: звільнення у зв'язку з передачею особи на поруки (ст. 47 КК), у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48 КК), у зв'язку із застосуванням до неповнолітньої особи примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97 КК). У цих випадках суд **має право**, але не зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності.

Залежно від **правових і процесуальних наслідків** звільнення від кримінальної відповідальності може бути поділене на *безумовне* й *умовне*.

Безумовне звільнення передбачає, що особа звільняється від кримінальної відповідальності остаточно, безповоротно, тобто звільнення не ставиться

в залежність від подальшої поведінки особи (всі види звільнення, окрім передбачених ст. 47 і ч. 1 ст. 97 КК).

Умовне звільнення особи припускає наявність певних вимог, при виконанні яких вона може уникнути застосування щодо неї кримінальної відповідальності за вчинене діяння. Так, ч. 1 ст. 47 КК визначає, що особа протягом року з дня передачі її на поруки повинна виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру і не порушувати громадського порядку. Інакше, ч. 2 ст. 47 КК указує на можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин. Частина 3 ст. 97 КК також визначає, що у разі ухилення неповнолітнього від примусових заходів виховного характеру, ці заходи скасовуються й особа притягується до кримінальної відповідальності.

Також види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені у КК, залежно від **їх місця в структурі КК**, можна поділити на *передбачені положеннями Загальної частини КК* і *передбачені положеннями Особливої частини КК*.

62. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим

У ст. 46 КК зазначається, що *особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду*. Цей вид звільнення від кримінальної відповідальності є обов'язковим для суду і безумовним для особи, яка вчинила злочин.

Передумовою цього виду звільнення є вчинення особою *вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості*. Особливістю такого злочину в даному випадку є обов'язкова наявність потерпілого, тобто фізична особа, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій завдано майнової шкоди (ч. 1 ст. 55 КПК).

Підставою звільнення особи є: **1)** примирення особи, яка вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості з потерпілим від цього злочину та **2)** відшкодування зазначеною особою завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди. Відсутність хоча б одного з елементів зазначеної підстави виключає звільнення особи від кримінальної відповідальності відповідно до ст. 46 КК.

Примирення — це угода винної особи і потерпілого, наслідком якої є прощення потерпілим свого кривдника. Участь у такій угоді має бути добровільною з боку потерпілого.

63. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки

У ч. 1 ст. 47 КК зазначається, що *особа, яка вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості та щиро покалася, може бути звільнена від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням за умови, що вона протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.*

Передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки є вчинення нею *вперше злочину невеликої або середньої тяжкості.*

Підставою цього виду звільнення є: 1) щире каяття особи, яка вчинила вперше злочин невеликої або середньої тяжкості та 2) наявність клопотання колективу підприємства, установи чи організації про передачу особи на поруки. Цей вид звільнення є *факультативний та умовний.* За наявністю зазначеної підстави суд може, але не зобов'язаний звільнити особу від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки.

Умови порук наступні: особа **протягом року** після передачі її на поруки повинна виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру і не порушувати громадського порядку. *У разі порушення цих умов особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин.* Скоєння особою, яка була передана на поруки, нового злочину протягом строку порук, тягне за собою відповідальність за сукупністю злочинів.

64. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям

Відповідно до приписів ст. 45 КК, *особа, яка вперше вчинила злочин невеликої тяжкості або необережний злочин середньої тяжкості, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона після вчинення злочину щиро покалася, активно сприяла розкриттю злочину і повністю відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду.*

Цей вид звільнення від кримінальної відповідальності є *обов'язковим і безумовним.*

Передумовою такого звільнення є вчинення особою *вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості.*

Підставою звільнення є дійове каяття особи. Воно характеризується **сукупністю трьох елементів**: 1) щирим розкаянням у вчиненому злочині; 2) активним сприянням розкриттю злочину; 3) повним відшкодуванням зав-

даних цією особою збитків або усуненням заподіяної шкоди. Відсутність хоча б одного з цих елементів виключає підставу звільнення від кримінальної відповідальності згідно зі ст. 45 КК.

65. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності

Давність притягнення до кримінальної відповідальності — це закінчення встановлених законом строків після вчинення злочину, коли за умов указаних у КК, особа, яка вчинила злочин, звільняється від кримінальної відповідальності.

Підставою обов'язкового і безумовного звільнення особи від кримінальної відповідальності за ст. 49 КК є закінчення строків давності, вказаних у КК, що свідчить про істотне зменшення суспільної небезпечності особи та недоцільність застосування до неї покарання через тривалий час після вчинення злочину.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності застосовується **за наявності двох умов**, зазначених у ст. 49 КК: 1) закінченні встановлених законом строків; 2) відсутності обставин, що порушують перебіг цих строків.

Першою умовою застосування давності є закінчення встановлених законом строків. Згідно з ч. 1 ст. 49 КК, особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

- 1) *два роки* — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання менш суворе, ніж обмеження волі;
- 2) *три роки* — у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачено покарання у виді обмеження або позбавлення волі;
- 3) *п'ять років* — у разі вчинення злочину середньої тяжкості;
- 4) *десять років* — у разі вчинення тяжкого злочину;
- 5) *п'ятнадцять років* — у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Початковим моментом перебігу строків давності є день, коли злочин був закінчений (завершений). **Кінцевим моментом** обчислення строків давності є день набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Отже, якщо зазначені в ч. 1 ст. 49 КК строки закінчилися до дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду, то особа, яка вчинила даний злочин, підлягає звільненню від кримінальної відповідальності.

Другою умовою закінчення строків давності є відсутність обставин, що порушують перебіг строків давності. В якості таких обставин законодавець виділяє: 1) *ухилення від слідства або суду* та 2) *вчинення особою нового злочину*. Дані обставини тягнуть за собою відповідно:

- а) зупинення перебігу давності* (ч. 2 ст. 49 КК);
- б) переривання перебігу давності* (ч. 3 ст. 49 КК).

Відповідно до ч. 2 ст. 49 КК, перебіг строків давності *зупиняється*, якщо особа, яка вчинила злочин, ухилилася від слідства або суду. У таких випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання. Проте таке зупинення перебігу давності не може тривати нескінченно. Тому в законі встановлено, що у разі, якщо особа ухилилася від слідства або суду і з дня вчинення нею злочину пройшло *п'ятнадцять років*, протягом яких вона *не вчинила нового злочину*, то така особа звільняється від кримінальної відповідальності.

Відповідно до ч. 3 ст. 49 КК перебіг строків давності *переривається*, якщо до закінчення зазначених в законі строків особа *вчинила новий злочин* середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення строків давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний із вчинених злочинів. Якщо особа вчиняє *злочин невеликої тяжкості*, перебіг строку давності за перший злочин не переривається, а продовжується одночасно з перебігом строку давності за знов вчинений злочин.

Частини 4 і 5 ст. 49 КК містять певні **винятки** із загальних правил застосування давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Перший виняток стосується вчинення особливо тяжкого злочину, за який може бути призначене покарання у виді довічного позбавлення волі. Питання про застосування давності до особи, яка вчинила такий злочин, вирішується судом. Суд *має право*: **1)** застосувати давність і на цій підставі звільнити особу від кримінальної відповідальності або **2)** не застосувати давність і постановити обвинувальний вирок, однак при цьому суд не може призначити покарання у виді довічного позбавлення волі й замінює його позбавленням волі на певний строк.

Другий виняток закріплений в ч. 5 ст. 49 КК і передбачає, що давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437—439 і ч. 1 ст. 442 КК.

66. Поняття та ознаки покарання за кримінальним правом

Згідно з приписами ч. 1 ст. 50 КК, **покарання** — це захід державного при-
мною, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнані
винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав
і свобод засудженого.

Таким чином, покаранню властиві наступні **ознаки**:

- 1)** покарання — це захід державного примусу, передбачений законом про кримінальну відповідальність;

- 2) покарання має публічний характер, тобто виражає від імені суспільства і держави негативну оцінку як злочину в цілому, так і особи, що його вчинила;
- 3) покарання застосовується тільки за вироком суду і відповідно до закону;
- 4) покарання має особистий (індивідуальний) характер, тобто застосовується тільки до особи, яка визнана винною у вчиненні злочину;
- 5) за своїм змістом покарання є карою, тобто заподіює засудженому певні страждання й обмеження, обсяг кари має бути пропорційним вчиненому злочину;
- 6) покарання завжди тягне за собою судимість, тобто певні несприятливі наслідки для особи протягом визначеного в законі строку після його відбування.

67. Мета покарання, її види та їх визначення у КК України

Частина 2 ст. 50 КК України визначає мету покарання як: 1) кару за вчинений злочин; 2) виправлення засудженого; 3) попередження нових злочинів з боку засудженого; 4) попередження злочинів з боку інших осіб.

Кара за вчинений злочин — це одночасно і ознака, і мета покарання. Вважається, що застосування покарання має відновлювати справедливість, має бути своєрідною відплатою за вчинений злочин.

Виправлення засудженого — це досягнення шляхом застосування покарання такого результату, за якого особа після відбування покарання не буде вчиняти нових злочинів (юридичне виправлення).

Попередження нових злочинів з боку засудженого (спеціальне попередження або превенція) як мета покарання, полягає в тому, що воно повинно впливати на засудженого з метою попередження з його боку вчинення нових злочинів. Покарання має позбавити засудженого можливості вчиняти нові злочини. Мета спеціального попередження **досягається** шляхом: **а)** позбавлення засудженого фізичної можливості вчинити новий злочин; **б)** залякування засудженого самим фактом можливості застосування до нього покарання за новий злочин.

Попередження злочинів з боку інших осіб (загальне, генеральне попередження або превенція) — це вплив покарання на інших осіб з метою утримання їх від вчинення злочину. Мета загального попередження **досягається** двома шляхами: **а)** наявністю закону про кримінальну відповідальність, що забороняє під загрозою покарання вчиняти суспільно небезпечні діяння, вказані у КК; **б)** залякуванням, що міститься в зарозі покарання за вчинення злочину.

Згідно з ч. 3 ст. 50 КК, за будь-яких умов покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

68. Поняття, ознаки та значення системи покарань за кримінальним правом України. Класифікація видів покарань

Усі види покарання, передбачені в КК України, утворюють певну систему. **Система покарань** — це встановлений законом про кримінальну відповідальність і обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розташованих у певному порядку за ступенем їх суворості.

Ознаки системи покарання:

- 1) система покарань **встановлена в законі про кримінальну відповідальність** — тільки закон може встановлювати покарання, визначати умови їх призначення, їх розміри або строки;
- 2) встановлений у законі перелік покарань **є обов'язковим для суду** — суд не може призначити покарання, не передбачене у системі, змінити порядок і умови його застосування, розміри і строки, встановлені для даного виду покарання, тощо;
- 3) визначений в законі перелік видів покарань **є вичерпним**;
- 4) види покарань **розташовані в системі у певному порядку** — від найменш суворого (штраф) до найсуворішого (довічне позбавлення волі), що дозволяє визначати, яке з них є більш м'яким, а яке більш суворим;
- 5) всі покарання **перебувають між собою в певному співвідношенні**: одні можуть призначатися самостійно, інші — лише на додаток до других, деякі — замість інших; одні можуть призначатися всім засудженим, інші — тільки певній категорії осіб.

Ст. 51 КК передбачає наступні **види покарання**: 1) *штраф*; 2) *позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу*; 3) *позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю*; 4) *громадські роботи*; 5) *виправні роботи*; 6) *службові обмеження для військовослужбовців*; 7) *конфіскація майна*; 8) *арешт*; 9) *обмеження волі*; 10) *тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців*; 11) *позбавлення волі на певний строк*; 12) *довічне позбавлення волі*.

Класифікація зазначених видів покарання може бути здійснена за різними критеріями (ознаками): **а)** за способом і порядком призначення; **б)** залежно від визначення (не визначення) строку покарання; **в)** залежно від суб'єктів, до яких воно може застосовуватися; **г)** залежно від наявності (відсутності) виправно-трудового впливу на засуджених.

За способом і порядком призначення покарання поділяються на 1) *основні покарання*; 2) *додаткові покарання*; 3) *покарання, що можуть призначатися як основні і як додаткові* (так звані змішані покарання).

Основні покарання (ч. 1 ст. 52 КК) — це покарання, які призначаються судом як самостійний захід примусу і не можуть бути призначені на додаток до інших видів покарань. До основних покарань належать: **а)** громадські ро-

боти; **б**) виправні роботи; **в**) службові обмеження для військовослужбовців; **г**) арешт; **д**) обмеження волі; **е**) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; **ж**) позбавлення волі на певний строк; **з**) довічне позбавлення волі.

Додаткові покарання (ч. 2 ст. 52 КК) — це покарання, які призначаються лише шляхом їх приєднання на додаток до основних покарань і самостійно застосовуватися не можуть. До додаткових покарань належать: **а**) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; **б**) конфіскація майна.

«Змішані» покарання (ч. 3 ст. 52 КК) — це покарання, які можуть призначатися і як основні, і як додаткові. До них належать: **а**) штраф; **б**) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Існують **три варіанти призначення** «змішаних» покарань: **1**) самостійно, як основне покарання; **2**) як основне покарання у поєднанні з іншим додатковим покаранням; **3**) приєднання їх до основного покарання як додаткового самостійно або разом з іншими додатковими покараннями.

Частина 4 ст. 52 КК визначає, що за один злочин може бути призначене тільки одне основне покарання, передбачене санкцією статті Особливої частини КК, а до нього може бути приєднане одне або декілька додаткових покарань.

За можливістю визначення строку покарання поділяються на **1**) *строкові* покарання; **2**) *безстрокові* покарання.

Строкові покарання — це покарання, щодо яких закон встановлює мінімальні та максимальні межі їх застосування у часі. До них належать: **а**) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; **б**) громадські роботи; **в**) виправні роботи; **г**) службові обмеження для військовослужбовців; **д**) арешт; **е**) обмеження волі; **ж**) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; **з**) позбавлення волі на певний строк.

Безстрокові покарання — це покарання, межі застосування яких у часі ні законом, ні вироком суду не встановлюються. До безстрокових покарань належить: **а**) штраф; **б**) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; **в**) конфіскація майна; **г**) довічне позбавлення волі.

За суб'єктами, до яких можуть бути застосовані покарання, вони поділяються на **1**) загальні покарання; **2**) спеціальні покарання.

Загальні покарання — це покарання, які можуть призначатися судом будь-якій особі. До загальних покарань належить: **а**) штраф; **б**) громадські роботи; **в**) виправні роботи; **г**) конфіскація майна; **д**) арешт; **е**) обмеження волі; **ж**) позбавлення волі на певний строк; **з**) довічне позбавлення волі.

Спеціальні покарання — це покарання, які можуть призначатися судом лише певному колу суб'єктів злочину. До спеціальних покарань належать: **а**) тримання в дисциплінарному батальйоні; **б**) службові обмеження (тільки до військовослужбовців); **в**) позбавлення військового, спеціального звання,

рангу, чину або кваліфікаційного класу (тільки до осіб, які мають такі звання, ранги, чини); 2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (тільки до осіб, наділених такими правами).

За наявністю виправно-трудового впливу на засуджених покарання поділяються на: 1) пов'язані з виправно-трудоим впливом; 2) не пов'язані з виправно-трудоим впливом.

Покарання, пов'язані з виправно-трудоим впливом на засудженого, — це покарання, в процесі виконання яких щодо засудженого з боку спеціальних уповноважених органів здійснюється певне примусове залучення до праці, спрямоване на його виправлення. До таких покарань належить: а) громадські роботи; б) виправні роботи; в) обмеження волі; г) позбавлення волі на певний строк.

Покарання, не пов'язані з виправно-трудоим впливом на засудженого, — це покарання, в процесі виконання яких засуджених не залучається до праці. До таких покарань належать всі інші види покарань, окрім вищевказаних.

69. Штраф як вид покарання та особливості його застосування

Штраф (ст. 53 КК) — це вид покарання, що виражається в грошовому стягненні, яке накладається судом у випадках і розмірі, встановлених в Особливій частині КК. Штраф належить до **змішаних покарань**, бо може призначатися судом не тільки як основне, а і як додаткове покарання. Проте у всіх випадках штраф може бути призначено лише за умови, якщо він безпосередньо передбачений в санкції статті Особливої частини КК, за якою засуджується винний, за винятком його призначення як більш м'якого виду основного покарання на підставі ст. 69 КК, а також у разі заміни виправних робіт штрафом (ч. 3 ст. 57 КК).

Розмір штрафу (ч. 2 ст. 53 КК) визначається судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану винного в межах **від 30 до 50 000 НМДГ**, якщо статтями Особливої частини КК не передбачено вищого розміру штрафу. З урахуванням майнового стану винного суд на підставі ч. 4 ст. 53 КК може призначити штраф із розстрочкою його виплати певними частинами строком до одного року.

При визначенні розміру штрафу чинне кримінальне законодавство України виходить зі встановлення критерію його обрахування — НМДГ. У разі призначення штрафу в якості основного чи додаткового покарання суд повинен виходити з того, що НМДГ, **що використовується для визначення розміру штрафу**, згідно з п. 5 Підрозділу 1 Розділу XX Податкового кодексу України, дорівнює сумі у розмірі 17 гривень.

У разі неможливості сплати засудженим штрафом у встановлений термін, суд на підставі ч. 5 ст. 53 КК може замінити несплачену суму штрафу пока-

ранням у виді громадських робіт із розрахунку одна година громадських робіт за один установлений законодавством НМДГ, або виправними роботами із розрахунку один місяць виправних робіт за двадцять установлених законодавством НМДГ, але на строк не більше двох років.

Умисне ухилення засудженого від сплати штрафу тягне за собою відповідальність за ч. 2 ст. 389 КК.

70. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

Позбавлення права обіймати певні посади полягає у звільненні (усуненні) засудженого на зазначений у вирокі строк від посади, яку він займав під час вчинення злочину, і позбавлення його права обіймати аналогічні посади на інших підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форми власності.

Позбавлення права займатися певною діяльністю — це заборона засудженому на зазначений у вирокі строк займатися тією діяльністю, у зв'язку із заняттям якою ним було вчинено злочин.

Відповідно до ч. 1 ст. 55 КК це покарання є строковим і може призначатися як **основне покарання** на строк **від 2 до 5 років** і як **додаткове покарання** — на строк **від 1 до 3 років**.

Даний вид покарання може бути призначений як **основне покарання**, якщо воно прямо передбачено в санкції статті Особливої частини КК або в порядку застосування ст. 69 КК, як більш м'який вид основного покарання.

Як **додаткове покарання** позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може бути призначено у випадках, коли воно як передбачено, так і не передбачено санкцією статті, за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи, суд визнає неможливим збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Обов'язковою умовою призначення даного виду покарання як додаткового є те, що скоєння злочину пов'язане з використанням засудженим тієї або іншої посади або заняття ним певною діяльністю при вчиненні злочину.

Якщо позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю призначається як додаткове покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк, воно поширюється на увесь час відбування даних видів покарань і, крім того, на строк, встановлений вирокіом суду. При цьому строк позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяль-

ністю як додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а у разі призначення даного виду покарання як додаткового до інших видів основних покарань (не вказаних вище) строк позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю обчислюється з моменту набрання вироком законної сили.

Суд може позбавити засудженого права обіймати лише певні посади або займатися тільки певною діяльністю, тому рішення про позбавлення особи вказаних прав має бути чітко сформульоване у вирокі.

Засудження особи до даного виду покарання тягне судимість, яка погашається після виконання цього покарання (п. 3 ст. 89 КК).

71. Громадські та виправні роботи

Стаття 56 КК України визначає, що *громадські роботи* — це виконання засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування.

Громадські роботи є **основним строковим видом покарання**, встановлюються на строк **від 60 до 240 годин**, і відбуваються не більше як **чотири години на день**.

Цей вид покарання **не може призначатися**: інвалідам I і II групи; вагітним жінкам; особам, які досягли пенсійного віку; військовослужбовцям строкової служби.

Виправні роботи — це залучення засудженого до праці за місцем його роботи на строк, визначений у вирокі суду, з відрахуванням у доход держави відповідного відсотку його заробітку в розмірі, встановленому вироком суду (ч. 1 ст. 57 КК). Виправні роботи є **основним і строковим покаранням**.

Виправні роботи призначаються на строк **від 6 місяців до 2 років** і обов'язково супроводжуються утриманням в дохід держави **від 10 до 20 %** заробітку або грошового забезпечення засудженого. Суд зобов'язаний визначити у вирокі конкретний розмір відрахувань у вказаних межах.

Виправні роботи **не можуть** призначатися: **а)** вагітним жінкам і жінкам, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною; **б)** непрацездатним (інвалідам I — II груп і пенсіонерам); **в)** особам, які не досягли шістнадцяти років; **г)** особам, які досягли пенсійного віку; **д)** військовослужбовцям; **е)** особам рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; **ж)** працівникам правоохоронних органів; **з)** нотаріусам; **и)** суддям; **к)** прокурорам; **л)** адвокатам; **м)** державним службовцям; **н)** службовим особам органів місцевого самоврядування.

Виправні роботи також **не призначаються** особам, які вчинили злочини, пов'язані з виконанням ними службових або професійних обов'язків, коли залишення винного на тій самій роботі чи посаді може призвести до осла-

блення виховної і превентивної дії покарання або до вчинення таких самих злочинів у подальшому.

У випадку, якщо особа стала непрацездатною після постановлення вироку суду, виправні роботи суд може **замінити** штрафом із розрахунку **3 НМДГ за 1 місяць виправних робіт**.

Громадські роботи і виправні роботи мають низку *схожих і відмінних* рис, які дозволяють відмежувати їх один від одного.

Схожість даних видів покарання полягає в тому, що вони: **а)** є основними видами покарання; **б)** є строковими видами покарання (призначаються на певний строк); **в)** пов'язані із трудовим впливом на засудженого; **г)** тягнуть судимість, строк погашення якої становить один рік з дня відбуття покарання; **д)** мають обмеження з кола осіб, до яких не можуть бути застосовані.

Відмінність даних видів покарання в наступному: **а)** громадські роботи виконуються засудженим у місцях, що визначаються органами місцевого самоврядування, а виправні — за місцем роботи засудженого; **б)** громадські роботи виконуються засудженим у вільний від основної роботи або навчання час, а виправні — в основний робочий час; **в)** громадські роботи є безкоштовною суспільно корисною діяльністю, а виправні — пов'язані з відрахуванням у дохід держави певної частини заробітку засудженого (від 10 до 20 %); **г)** громадські роботи встановлюються на строк від шістдесяти до двохсот сорока годин, а виправні — на строк від шести місяців до двох років; **д)** коло осіб, до яких зазначені покарання не можуть бути застосовані, не є однаковим.

72. Арешт, обмеження волі та їх відмежування від позбавлення волі на певний строк

Стаття 60 КК України визначає, що **арешт** — це тримання засудженого в умовах ізоляції. Арешт є **основним строковим покаранням**, що встановлюється на строк **від 1 до 6 місяців**.

Частина 2 ст. 60 КК визначає порядок виконання арешту для військовослужбовців і встановлює, що зазначені особи відбувають арешт на гауптвахті.

Даний вид покарання **не може** призначатися: **а)** особам віком до шістнадцяти років; **б)** вагітним жінкам та жінкам, які мають дітей у віці до семи років.

Стаття 61 КК України визначає, що **обмеження волі** — це тримання особи в кримінально-виконавчій установі відкритого типу без ізоляції її від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням до праці. Обмеження волі є **основним строковим покаранням**, що встановлюється на строк **від 1 до 5 років**.

Даний вид покарання **не може** призначатися: **а)** неповнолітнім; **б)** вагітним жінкам і жінкам, які мають дітей у віці до чотирнадцяти років; **в)** особам, які

досягли пенсійного віку; *г*) військовослужбовцям строкової служби; *д*) інвалідам I — II групи.

Позбавлення волі на певний строк — це вид основного покарання, яке полягає в примусовій ізоляції засудженого від суспільства і поміщенні його до кримінально-виконавчої установи закритого типу на строк, вказаний у вирокі суду.

Позбавлення волі є **основним строковим покаранням**, що може призначатися тільки у разі, коли воно передбачене санкцією відповідної статті. Заміна будь-якого іншого виду покарання позбавленням волі не допускається (за винятком випадків, передбачених абз. 2 ч. 5 ст. 53 та ч. 1 ст. 62 КК). Згідно з ч. 2 ст. 63 КК позбавлення волі призначається на строк **від 1 до 15 років**. При заміні в порядку помилування довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний строк, даний вид покарання може бути призначений на строк **не менше 25 років** (ч. 2 ст. 87 КК).

При **розмежуванні** розглянутих видів покарань слід вказати на їх **розмежувальні ознаки**:

- 1) позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його в кримінально-виконавчу установу закритого типу, а при обмеженні свободи особу тримають без ізоляції від суспільства;
- 2) арешт і обмеження волі не можуть призначатися певним категоріям осіб, а позбавлення волі таких обмежень не має;
- 3) різні терміни, встановлені для даних видів покарання (арешт — від 1 до 6 місяців; обмеження волі — від 1 до 5 років; позбавлення волі — від 1 до 15 років).

73. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців

Це є вид основного спеціального строкового покарання, який передбачений у ст. 62 КК. **Тримання в дисциплінарному батальйоні застосовується лише до військовослужбовців строкової служби і полягає у примусовому направленні засудженого на строк від шести місяців до двох років в особливу військову частину — дисциплінарний батальйон, призначений для відбування покарання військовослужбовцями, які вчинили злочини під час проходження ними строкової військової служби.**

Тримання в дисциплінарному батальйоні **призначається: а)** якщо це покарання прямо передбачено в санкції статті Особливої частини КК, за якою засуджується винний; **б)** якщо, враховуючи обставини справи та особу засудженого, суд вважатиме за можливе замінити позбавлення на строк не більше двох років триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк; **3)** якщо це покарання застосовується до військовослужбовця строкової служби на підставі ст. 69 КК.

Після відбуття цього виду покарання військовослужбовець направляється до військової частини для подальшого проходження служби. Час перебування у дисциплінарному батальйоні **у строк служби не зараховується**.

74. Позбавлення волі на певний строк

Позбавлення волі — це вид основного покарання, яке полягає в примусовій ізоляції засудженого і його поміщенні до кримінально-виконавчої установи закритого типу на строк, вказаний у вирокі суду.

Позбавлення волі на певний строк застосовується за вчинення злочинів, що мають підвищену суспільну небезпечність. Позбавлення волі може бути призначене тільки у разі, коли воно передбачене санкцією відповідної статті Особливої частини КК. Заміна іншого виду покарання позбавленням волі не допускається (за винятком випадків, передбачених абз. 2 ч. 5 ст. 53 та ч. 1 ст. 62 КК). Позбавлення волі є **основним покаранням**, воно може призначатися як самостійно, так і у поєднанні з іншими додатковими покараннями (позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; конфіскація майна; штраф тощо).

Згідно з ч. 2 ст. 63 КК, позбавлення волі призначається **на строк від 1 до 15 років**. При заміні в порядку помилування довічного позбавлення волі позбавленням волі на певний строк, воно може бути призначено на строк **не менше 25 років** (ч. 2 ст. 87 КК).

Види позбавлення волі, а також порядок виконання даного виду покарання визначається Кримінально-виконавчим кодексом України.

75. Довічне позбавлення волі

Стаття 64 КК визначає, що **довічне позбавлення волі** — це вид основного покарання, яке встановлюється за вчинення особливо тяжких злочинів у випадках, спеціально передбачених Особливою частиною КК, якщо суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк.

Даний вид покарання є найсуворішим видом **основного покарання** з усіх покарань, передбачених в системі. Ні за яких обставин довічне позбавлення волі **не може бути** застосовано до таких категорій осіб: **а)** які вчинили злочин у віці до 18 років; **б)** які вчинили злочин у віці понад 65 років; **в)** до жінок, які були у стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку. Вказані особи можуть бути засуджені тільки до позбавлення волі на певний строк.

Винятковий характер даного виду покарання визначається і тим, що в жодній санкції статті Особливої частини КК довічне позбавлення волі не

передбачено як єдиний вид покарання, а завжди є альтернативним позбавленню волі на певний строк.

Довічне позбавлення волі застосовується у виняткових випадках, коли вчинено особливо тяжкий злочин, санкція якого прямо передбачає даний вид покарання, і суд не вважає за можливе застосувати позбавлення волі на певний строк, а також у зв'язку з тим, що необхідність призначення такого виду покарання обумовлюється особливими обставинами, що обтяжують покарання, і винятковою небезпечністю особи, яка вчинила даний злочин.

Даний вид покарання встановлений лише за вчинення злочинів, що передбачають відповідальність за умисне вбивство або замах на вбивство (ст. 112, ч. 2 ст. 115, ст. 348, ст. 379, ст. 400, ч. 4 ст. 404, ч. 2 ст. 438, ст. 443 КК), загибель людини під час терористичного акту (ч. 3 ст. 258 КК), тяжкі наслідки при застосуванні зброї масового знищення (ч. 2 ст. 439 КК), геноцид (ст. 442 КК).

Відповідно до ст. 87 КК, **актом про помилування** довічне позбавлення волі може бути замінене на позбавлення волі на строк **не менше 25 років**.

76. Принципи і загальні засади призначення покарання, їх значення

Необхідною передумовою призначення покарання є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений КК України (ч. 1 ст. 2 КК). Призначення покарання ґрунтується на певних **принципах**: 1) законності покарання; 2) справедливості покарання; 3) обґрунтованості покарання; 4) індивідуалізації покарання.

Законність покарання полягає у вимозі призначення покарання в точній відповідності до кримінального закону. **Принцип справедливості** означає, що покарання має відповідати загальнолюдським цінностям, моральним засадам суспільства та переконувати громадян у захищеності їх прав і свобод. **Обґрунтованість покарання** у вироку полягає в тому, що воно застосовується лише тоді, коли це дійсно необхідно та доцільно (ч. 2 ст. 65 КК). **Індивідуалізація покарання** полягає в обов'язковому врахуванні при призначенні покарання індивідуальних особливостей конкретної справи та особи винного.

Загальні засади призначення покарання — це система встановлених законом і обов'язкових для суду вихідних вимог (правил, якими повинен керуватися суд при призначенні покарання за кожен конкретний злочин).

Відповідно до ст. 65 КК, загальні засади призначення покарання складаються із трьох **обов'язкових вимог**, дотримуючись яких суд призначає покарання:

- 1) у межах, встановлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин;
- 2) відповідно до положень Загальної частини КК;
- 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання.

За загальним правилом суд призначає покарання лише **в межах санкції** (мінімуму і максимуму) **статті Особливої частини КК**, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин. Проте в ч. 3 та 4 ст. 65 КК передбачені винятки із цього правила, коли суду *надається право* вийти за мінімальні чи максимальні межі конкретної санкції. **По-перше**, це можливо при застосуванні положень ст. 69 КК, відповідно до яких суд за наявності певних підстав може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачено в санкції статті Особливої частини КК. **По-друге**, суд може вийти і за максимальну межу санкції, якщо покарання признається за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) або вироків (ст. 71 КК).

При призначенні покарання суд повинен **керуватися положеннями Загальної частини КК**, які характеризують як умови відповідальності за злочин, так і види покарань, підстави, порядок та межі їх застосування тощо.

При призначенні покарання суд зобов'язаний враховувати **ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, які пом'якшують та обтяжують покарання**. Ступінь тяжкості вчиненого злочину визначається ст. 12 КК, яка поділяє всі діяння на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі, а також характером конкретного злочину: **а)** цінністю об'єкта; **б)** розміром заподіяної шкоди; **в)** способом його вчинення; **г)** формою вини, **д)** мотивами та метою тощо.

Враховуючи **особу винного**, суд розглядає обставини, що її характеризують: **а)** вік; **б)** спосіб життя; **в)** сімейний стан; **г)** стан здоров'я; **д)** ставлення до праці; **е)** поведінку до вчинення злочину; **ж)** наявність судимостей тощо.

При призначенні покарання суд також зобов'язаний враховувати передбачені статтями 66 та 67 КК і встановлені у справі **обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання**.

77. Обставини, які пом'якшують покарання: їх кримінально-правове значення

Обставини, які пом'якшують покарання, — це встановлені судом за конкретною справою об'єктивні та суб'єктивні чинники, що не є ознаками складу злочину і не впливають на його кваліфікацію, проте свідчать про зменшення суспільної небезпечності вчиненого діяння і особи винного, тим самим виступаючи підставами для пом'якшення покарання.

Враховання обставин, які пом'якшують покарання, **дає суду право: а)** призначити покарання, близьке до мінімальної межі санкції статті Особливої

частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; б) при альтернативній санкції призначити менш суворий вид покарання, із тих покарань, що в передбачені такою санкцією; в) згідно зі ст. 69 КК, призначити покарання більш м'якше, ніж передбачено законом; г) застосовувати звільнення від кримінальної відповідальності.

У ч. 1 ст. 66 КК визначені **обставини, які пом'якшують покарання**:

- 1) явка із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;
- 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- 3) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину;
- 4) вчинення злочину неповнолітнім;
- 5) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;
- 6) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;
- 7) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;
- 8) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;
- 9) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;
- 10) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених КК.

Вказаний перелік обставин **не є вичерпним**. Частина 2 ст. 66 КК визначає, що при призначенні покарання суд може визнати в якості обставин, які його пом'якшують, й інші обставини, не вказані в ч. 1 цієї статті. Врахування обставин, вказаних у ч. 1 ст. 66 КК, є **обов'язком суду**, утім, якщо будь-яка з обставин, яка пом'якшує покарання, передбачена у статті Особливої частини КК як обов'язкова чи привілейована ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз (повторно) враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує (ч. 3 ст. 66 КК).

78. Обставини, які обтяжують покарання, їх кримінально-правове значення

Обставини, які обтяжують покарання, — це встановлені судом за конкретною справою об'єктивні та суб'єктивні чинники, що не є ознаками складу злочину і не впливають на його кваліфікацію, проте свідчать про підвищення суспільної небезпечності вчиненого діяння і особи винного, тим самим виступаючи підставами для посилення покарання.

У ч. 1 ст. 67 КК визначені обставини, які **обтяжують покарання**:

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою;
- 3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;
- 4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- 5) тяжкі наслідки, завдані злочином;
- 6) вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, яка перебуває у безпорадному стані;
- 7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- 9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, яка страждає на психічне захворювання чи недоумство;
- 10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;
- 11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;
- 12) вчинення злочину загально небезпечним способом;
- 13) вчинення злочину особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних чи інших одурманюючих засобів.

Відповідно до ч. 2 ст. 67 КК, суд, встановивши наявність вказаних у **пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12** ч. 1 цієї статті обтяжуючих обставин, **зобов'язаний** вказати їх у вирокі і врахувати при призначенні покарання. В той же час суд, залежно від характеру вчиненого злочину, навівши мотиви свого рішення у вирокі, **має право** не визнавати як обтяжуючі обставини, передбачені **пунктами 1, 3, 4, 5, 8, 11 і 13**.

Враховання обставин, які обтяжують покарання, **дає суду право**: **а)** призначити покарання, близьке до максимальної межі санкції статті Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин; **б)** при альтернативній санкції призначити більш суворий вид покарання із тих покарань, що в ній передбачені; **в)** призначити відразу декілька додаткових покарань, передбачених у санкції.

Частина 3 ст. 67 КК визначає, що перелік обставин, які обтяжують покарання, **є вичерпним** і ні за яких умов розширенню не підлягає.

Якщо будь-яка з обставин, яка обтяжує покарання, передбачена у статті Особливої частини КК як обов'язкова чи кваліфікуюча ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз (повторно) враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує (ч. 4 ст. 67 КК).

79. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті

Стаття 68 КК встановлює спеціальні правила, якими повинен керуватися суд у разі призначення покарання за незакінчений злочин (готування до злочину та замах на злочин), а також за злочин, вчинений у співучасті.

Згідно із приписами ч. 1 ст. 68 КК, при призначенні покарання *за незакінчений злочин суд враховує: а)* ступінь тяжкості вчиненого особою діяння; *б)* ступінь здійснення злочинного умислу; *в)* причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця. Зазначені чинники суд повинен врахувати незалежно від того, про яку стадію злочину йде мова — готування до злочину чи замах на нього.

У частинах 2 і 3 ст. 68 КК встановлюється той **максимум покарання**, в межах якого воно може бути призначене судом у випадку незакінченого злочину. Ці граничні межі покарання диференційовані залежно від стадії незакінченого злочину. Так, за вчинення **готування до злочину** строк або розмір покарання **не може перевищувати половини** максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК, а за вчинення **замаху на злочин** строк або розмір покарання, відповідно, **не може перевищувати двох третин** максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК. Зазначені приписи мають для суду обов'язковий характер. При цьому вони стосуються лише найбільш суворого виду основного покарання, зазначеного у санкції статті Особливої частини КК, яке повинно мати строковий характер або призначатися у певному розмірі, як, наприклад, штраф.

При призначенні покарання **співучасникам злочину**, суд, керуючись загальними засадами призначення покарання (статті 65—67 КК), **враховує: а)** характер та **б)** ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину. *Характер участі* визначається тією конкретною роллю, яку виконував співучасник у злочині (організатор, пособник, підбурювач або поєднання декількох ролей). *Ступінь участі* у злочині характеризує інтенсивність дій співучасників.

80. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом

Стаття 69 КК надає суду право в особливих (виняткових) випадках вийти за межі санкції статті Особливої частини КК, яка встановлює відповідальність за вчинений злочин і призначити за злочин будь-якого ступеня тяжкості більш м'яке покарання порівняно з тим, яке у цій санкції передбачено.

Підставами застосування положень, передбачених ст. 69 КК, закон визнає дві групи чинників, що характеризують вчинений злочин та особу винного,

а саме: **а)** сукупність декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину; **б)** дані, що певним чином характеризують особу винного.

Під сукупністю обставин, що пом'якшують покарання, слід розуміти наявність двох або більше обставин, вказаних у ч. 1 ст. 66 КК, а також обставин, які прямо не наведені у цій статті, проте визнані судом як такі, що пом'якшують покарання. Сукупність даних обставин має істотно зменшувати ступінь тяжкості вчиненого злочину.

Враховуючи дані про особу винного, суд бере до уваги його зразкову поведінку в побуті до вчинення злочину, чесну трудову діяльність, позитивну характеристику за місцем роботи та проживання, відсутність рецидиву злочинів, сімейний стан тощо.

Рішення суду про призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, повинне бути належним чином умотивоване у вирокі суду з обов'язковим посиленням на ст. 69 КК.

Порядок призначення більш м'якого покарання припускає застосування судом **одного з таких правил**:

- 1) *призначення основного покарання нижче від найнижчої межі, встановленої у санкції статті Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин;*
- 2) *перехід до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного у санкції статті Особливої частини КК, яка передбачає відповідальність за вчинений злочин.*

Призначення основного покарання нижче від найнижчої межі полягає в тому, що суд призначає засудженому покарання того виду, який передбачений у санкції статті Особливої частини КК, але при цьому виходить за мінімальну межу, встановлену для цього виду покарання у санкції. При застосуванні даного положення суд не має права призначити покарання нижче від найнижчої межі, встановленої для даного виду покарання в Загальній частині КК (наприклад, для покарання у виді позбавлення волі на певний строк ч. 2 ст. 63 КК найнижча межа встановлена на рівні один рік, для виправних робіт — шість місяців тощо).

Положення ст. 69 КК про призначення покарання нижче від найнижчої межі не можуть бути застосовані судом, якщо санкція статті Особливої частини КК вказує лише верхню межу основного покарання (в цьому випадку суд і без застосування даних положень може призначити покарання у мінімальних межах, встановлених для даного виду покарання Загальною частиною КК).

Перехід до іншого, більш м'якого виду основного покарання означає, що суд призначає покарання, яке, по-перше, не передбачене в санкції даної статті і, по-друге, є більш м'яким порівняно з тим, яке там передбачено. При цьому, визначаючи порівняльну суворість покарань, суд має керуватися сис-

темою покарань, яка закріплена у ст. 51 КК (наприклад, позбавлення волі на певний строк може бути замінене на обмеження волі, а арешт — на виправні роботи тощо).

За наявності підстав, передбачених в ч. 1 ст. 69 КК, суд має право не призначати додаткового покарання, яке передбачено в санкції статті Особливої частини КК як обов'язкове.

81. Призначення покарання за наявністю обставин, що пом'якшують покарання

Поряд із загальним порядком урахування судом обставин, що пом'якшують покарання, у ст. 69-1 КК закріплено особливі (спеціальні) правила, згідно з якими *за наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1 і 2 ч. 1 ст. 66 КК, за відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні підсудним своєї вини строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК.*

Підставами застосування ст. 69-1 КК закон визнає декілька чинників, а саме: **1)** наявність лише тих обставин, що пом'якшують покарання, які вказані у пунктах 1 і 2 ч. 1 ст. 66 КК; **2)** відсутність обставин, що обтяжують покарання; **3)** визнання підсудним своєї вини у вчиненому злочині.

Обставини, що пом'якшують покарання, зазначені у пунктах 1 і 2 ч. 1 ст. 66 КК, є *різновидами дієвого каяття*. Це, зокрема: **а)** з'явлення із зізнанням, щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину; **б)** добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди.

Якщо всі підстави, указані у ст. 69-1 КК, є у наявності, то строк або розмір покарання *не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК.* Вимоги даної статті мають для суду обов'язковий характер. При цьому вони стосуються лише найбільш суворого виду *основного* покарання, зазначеного у санкції статті Особливої частини КК, яке повинно мати *строковий характер або призначатися у певному розмірі, як, наприклад, штраф.*

82. Призначення покарання за сукупністю злочинів

Призначення покарання за сукупністю злочинів має місце щодо особи, яка вчинила *два або більше окремих злочинних діянь, кожне з яких підпадає під ознаки певної статті Особливої частини КК за умови, що хоча б за два з цих діянь особа ще не була засуджена.*

Призначення покарання за сукупністю злочинів відбувається у **два етапи**: 1) *призначення основного і додаткового покарання окремо за кожний із вчинених злочинів, що входять до сукупності*; 2) *визначення остаточного покарання за сукупністю цих злочинів*.

Суд, призначаючи **покарання окремо за кожний злочин**, керується загальними засадами призначення покарання (ст. 65 КК), враховує обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання (статті 66 і 67 КК), а також у разі необхідності застосовує положення статей 68 і 69 КК.

Призначення **остаточного покарання** за сукупністю злочинів відбувається шляхом застосування для цього спеціальних правил, передбачених ст. 70 КК. Ці **правила** передбачають: **а)** поглинення менш суворого покарання більш суворим; **б)** повне складання призначених за окремі злочини покарань; **в)** часткове складання призначених за окремі злочини покарань.

Застосовуючи **принцип поглинення** суд бере до уваги не санкції статей, за якими кваліфіковано злочин, а конкретні покарання, призначені у межах цих санкцій за кожний окремий злочин. При цьому завжди менш суворе із призначених покарань поглинається більш суворим.

За **принципом складання** покарання, призначені за окремі злочини, додаються одне до одного. При цьому складання цих покарань може бути повним або частковим, але остаточне покарання має бути більш суворим, ніж будь-яке із призначених за окремі злочини.

Складання покарань здійснюється у межах, встановлених ч. 2 ст. 70 КК, згідно з якою остаточне покарання за сукупністю злочинів, одержане внаслідок складання, визначається в межах, встановлених *санкцією статті* Особливої частини КК, *яка передбачає більш суворе покарання*. Інакше кажучи, це покарання не може перевищувати вищу межу (максимум) найбільш суворої санкції із передбачених статтями щодо злочинів, які інкримінуються винному.

Проте, якщо *хоча б один* зі злочинів є **умисним тяжким або особливо тяжким**, суд може призначити остаточне покарання за сукупністю злочинів у межах *максимального строку, встановленого для даного виду покарання* в Загальній частині КК. Насамперед, йдеться про позбавлення волі на певний строк, максимум якого дорівнює п'ятнадцяти рокам. Якщо *хоча б за один* із вчинених злочинів призначено *довічне позбавлення волі*, то остаточне покарання визначається шляхом *поглинення* будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

До основного покарання, призначеного за сукупністю злочинів, можуть бути приєднані додаткові покарання, призначені судом за злочини, у вчиненні яких особу було визнано винною.

У разі, коли *після постановлення вироку* за вчинений злочин буде встановлено, що засуджений винуватий ще й в іншому злочині, вчиненому ним

до постановлення цього вироку, призначення остаточного покарання проводиться за тими самими правилами, які були розглянуті вище. В цьому випадку призначення остаточного покарання відбувається у **три етапи**:

- 1) суд призначає покарання за злочин, вчинений до постановлення первинного обвинувального вироку за першою справою, але виявлений після постановлення такого вироку;
- 2) з урахуванням раніше постановленого вироку і призначеного ним покарання суд визначає остаточне покарання за сукупністю злочинів шляхом поглинення або повного чи часткового складання покарань, призначених за обома (попереднім і знов постановленим) вирокami у межах, передбачених ч. 2 ст. 70 КК;
- 3) у строк покарання, остаточного визначеного за сукупністю злочинів, за правилами ст. 72 КК суд зараховує покарання, вже відбуте засудженим повністю або частково за попереднім вирокom (ч. 4 ст. 70 КК).

83. Призначення покарання за сукупністю вироків

Призначення покарання за сукупністю вироків має місце там, де засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття ним призначеного покарання вчиняє новий злочин. Ця ситуація свідчить про підвищену суспільну небезпеку винного і за інших умов становить більшу суспільну небезпечність, ніж сукупність злочинів.

Порядок призначення покарання за сукупністю вироків встановлено у ч. 1 ст. 71 КК, згідно з якою якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття призначеного ним покарання вчиняє новий злочин, суд до покарання, призначеного за новим вирокom, *повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання* за попереднім вирокom.

Частина 4 ст. 71 КК визначає **порядок** призначення покарання за сукупністю вироків у **три етапи**:

- 1) призначається покарання за знов вчинений злочин (відповідно до загальних засад призначення покарання згідно з приписами статей 65—69-1 КК);
- 2) до покарання, призначеного за новим вирокom, суд повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вирокom (відбута частина покарання за цим вирокom взагалі не враховується);
- 3) остаточне покарання за сукупністю вироків визначається у межах *максимуму даного виду покарання*, встановленого у Загальній частині КК, а у випадку, передбаченому ч. 2 ст. 71 КК (якщо хоча б один зі злочинів є особливо тяжким), в межах до двадцяти п'яти років позбавлення волі.

При складанні покарань за сукупністю вироків загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, **встановленого для даного виду покарання** в Загальній частині КК (наприклад, для обмеження волі —

п'ять років, для виправних робіт — два роки тощо). При складанні основних покарань різних видів застосовуються положення ст. 72 КК.

Особливий порядок встановлений при складанні покарань у виді позбавлення волі. Так, у разі вчинення злочинів невеликої тяжкості, середньої тяжкості та тяжких злочинів остаточне покарання, призначене за сукупністю вироків, не повинно перевищувати п'ятнадцяти років позбавлення волі. Проте у випадку, якщо хоча б один із вчинених злочинів є **особливо тяжким**, загальний строк позбавлення волі *може бути більше 15, але не більше 25 років* (ч. 2 ст. 71 КК). Якщо хоча б за один зі злочинів призначено покарання у **виді довічного позбавлення волі**, то остаточне покарання за сукупністю вироків призначається шляхом поглинення менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

Додаткові покарання, призначені хоч б за одним із вироків, приєднуються до основного покарання, остаточного призначеного за сукупністю вироків, й у всіх випадках виконуються самостійно (ч. 3 ст. 71 КК).

Якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив два або більше злочинів, суд призначає покарання за ці нові злочини за правилами, передбаченими ст. 70 КК, а потім до остаточного покарання, призначеного за сукупністю злочинів, повністю чи частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вирокком у межах, встановлених ч. 2 ст. 71 КК.

84. Звільнення від покарання та його відбування. Поняття, види, правові наслідки

Звільнення від покарання — це відмова держави від застосування покарання до особи, яку обвинувальним вирокком суду було визнано винною у вчиненні злочину.

Підставами звільнення від покарання є випадки, коли досягнення мети покарання можливе і без застосування реального відбування покарання, а також недоцільності або неможливості його виконання через втрату або значне зменшення суспільної небезпечності особи, яка вчинила злочин, або погіршення стану її здоров'я, або наявність інших обставин, передбачених у законі.

Види звільнення від покарання можуть бути *класифіковані за різними критеріями*. Так, залежно від того, **чи висуваються певні умови щодо подальшої поведінки особи**, звільненої від покарання, виділяють: **а) умовне звільнення; б) безумовне звільнення.**

Умовними видами звільнення від покарання є:

- 1) звільнення від покарання з випробуванням (статті 75—79 КК);
- 2) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК);
- 3) звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей у віці до трьох років (ст. 83 КК).

Безумовними видами звільнення від покарання є:

- 1) звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акту про помилування (ч. 1 ст. 74, ст. 85 КК);
- 2) звільнення від покарання особи, яка втратила суспільну небезпеку (ч. 4 ст. 74 КК);
- 3) звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності (ч. 5 ст. 74 КК);
- 4) звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК);
- 5) звільнення від покарання у зв'язку із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК);
- 6) звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК).

Залежно від того, **правом чи обов'язком суду є звільнення** особи від покарання, виділяють: **а) обов'язкові види звільнення від покарання; б) факультативні види звільнення від покарання**, тобто ті, за яких суд має право, але не зобов'язаний застосовувати звільнення.

Особливим видом звільнення від покарання є випадки набрання чинності новим законом, який скасовує караність діяння або пом'якшує призначене особі покарання (частини 2 і 3 ст. 74 КК).

85. Звільнення від відбування покарання з випробуванням: його підстави, умови та правові наслідки

Згідно з ч. 1 ст. 75 КК, якщо суд при призначенні покарання у *виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років*, враховуючи тяжкість злочину, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку *про можливість виправлення засудженого без відбування покарання*, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Підставою застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням є висновок суду про те, що *виправлення засудженого можливе без реального відбування покарання*.

Тяжкість злочину визначається категорією злочину, вчиненого винним (ст. 12 КК), а також цінністю об'єкта та предмета посягання, характером дії, обстановкою, способом, відсутністю тяжких наслідків тощо. При визначенні тяжкості злочину також враховується, чи був він закінченим або незакінченим, вчиненим у співучасті або одноосібно, форма і ступінь вини, мотив і мета злочину.

Дані про особу винного як одна з обставин, що враховується судом при прийнятті рішення про звільнення від покарання з випробуванням, передбачає *сукупність наступних характеристик*: 1) дотримання особою законів

і норм поведінки до вчинення нею злочину; 2) ставлення її до праці або навчання, поведінка в побуті тощо; 3) обставини, безпосередньо пов'язані із вчиненням злочину: а) стадія злочину; б) фактична роль особи у злочині; в) надання допомоги потерпілому після вчинення злочину, дійове каєття тощо; г) індивідуальні особливості винного (стать, вік, стан здоров'я, наявність на утриманні непрацездатних осіб тощо).

Інші обставини справи, які можуть бути враховані судом при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням, — це обставини, які можуть бути визнані судом як такі, що пом'якшують відповідальність.

Для застосування положень ст. 75 КК потрібна сукупність усіх вищенаведених обставин.

Відповідно до ч. 2 ст. 75 КК суд приймає рішення про звільнення від покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, якщо сторонами узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від покарання з випробуванням.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням завжди пов'язано зі встановленням судом *іспитового строку*, що є невід'ємною його ознакою. **Тривалість** іспитового строку визначена у ч. 4 ст. 75 КК і становить **від одного до трьох років**.

Іспитовий строк — це певний проміжок часу, протягом якого здійснюється контроль за засудженим, який під загрозою реального відбування призначеного покарання зобов'язаний виконувати покладені на нього обов'язки та інші умови випробування. Протягом іспитового строку особа визнається судимою і за нею здійснюється контроль з боку органів виконання покарання.

Стаття 77 КК встановлює порядок застосування **додаткових покарань** у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням і передбачає можливість призначення таким засудженим додаткових покарань у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, а також позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу.

Стаття 76 КК України передбачає **перелік обов'язків**, які можуть покладатися на засудженого судом при звільненні від відбування покарання з випробуванням. До них відносяться: 1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; 2) не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу кримінально-виконавчої інспекції; 3) повідомляти кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання, роботи або навчання; 4) періодично з'являтися для реєстрації в кримінально-виконавчу інспекцію; 5) пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб.

Суд може покласти на засудженого як один із зазначених обов'язків, так і декілька (сукупність обов'язків). Контроль за їх виконанням, а також за поведінкою засудженого здійснюється кримінально-виконавчою інспекцією за місцем проживання засудженого.

Стаття 78 КК визначає правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням, які можуть бути: **а) сприятливими; б) несприятливими.**

Сприятливі наслідки настають, якщо: **1)** засуджений протягом іспитового строку виконав покладені на нього обов'язки; **2)** засуджений протягом іспитового строку не вчинив нового злочину; **3)** засуджений протягом іспитового строку не вчинив систематичних правопорушень, що потягли за собою адміністративні стягнення. За сукупністю наведеного і відповідним рішенням суду засуджений остаточно звільняється від відбування призначеного йому покарання, а його судимість погашається.

Несприятливі наслідки настають, якщо протягом іспитового строку засуджений: **1)** не виконує покладених на нього судом обов'язків; **2)** засуджений протягом іспитового строку вчинив новий злочин; **3)** систематично вчиняє правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення. У цьому разі звільнення від відбування покарання скасовується, і засуджений направляється судом для реального відбування призначеного йому покарання. У разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину суд призначає йому покарання за сукупністю вироків.

86. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку

Давність виконання обвинувального вироку означає відмову держави від виконання призначеного особі покарання у тих випадках, коли воно не було виконано упродовж певного строку з дня набрання вироком чинності.

Передумовою такого звільнення від відбування покарання є засудження особи за будь-який злочин із призначенням їй будь-якого виду покарання у будь-якому розмірі.

Підставою цього виду звільнення є *сприятливе скінчення строків давності обвинувального вироку*, що свідчить про недоцільність виконання вироку. Причини, з яких вирок не був виконаний своєчасно, можуть бути об'єктивними (наприклад, стихійні лиха, що перешкодили виконанню вироку) або суб'єктивними (наприклад, тривала хвороба засудженого, втрата матеріалів кримінальної справи тощо).

Стаття 80 КК, що передбачає звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку, застосовується **за таких умов: 1)** з дня набрання чинності обвинувальним вироком

спливли визначені ч. 1 ст. 80 КК строки; 2) засуджений не ухиляється від відбування покарання; 3) засуджений протягом цих строків не вчинив нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Тривалість строків давності виконання обвинувального вироку залежить від виду і суворості призначеного судом покарання. Особа звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в наступні строки:

- 1) **два роки** — при засудженні до покарання менш суворого, ніж обмеження волі;
- 2) **три роки** — при засудженні до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;
- 3) **п'ять років** — при засудженні до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;
- 4) **десять років** — при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення свободи на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;
- 5) **п'ятнадцять років** — при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

Перебіг давності **зупиняється**, якщо засуджений *ухиляється від відбування покарання*.

Ухилення від відбування покарання — це систематична зміна місця проживання, роботи або навчання, зміна зовнішності та інша поведінка особи, яка унеможливорює виконання щодо нього обвинувального вироку суду. При ухиленні засудженого від відбування покарання перебіг давності **відновлюється** з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. У цьому разі *строки давності* у два, три і п'ять років *подвоюються* (тобто складають відповідно чотири, шість і десять років).

Перебіг давності **переривається**, якщо до закінчення строків давності засуджений вчинить новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому випадку *починається з дня вчинення нового злочину*. Вчинення особою правопорушення (адміністративного, дисциплінарного тощо) або злочину невеликої тяжкості *не перериває перебігу давності*.

Питання про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, *довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі на певний строк*.

Відповідно до принципів і норм міжнародного права в кримінальному праві України визначається коло засуджених, до яких не застосовуються строки давності виконання обвинувального вироку. Частина 6 ст. 80 КК до таких

осіб відносить засуджених за злочини проти миру та безпеки людства, передбачених статтями 437—439 і ч. 1 ст. 442 КК.

87. Звільнення від покарання на підставі актів про амністію та помилування

Під звільненням від покарання у зв'язку з амністією слід розуміти відмову держави від застосування до особи, яка вчинила злочин, призначеного їй судом покарання або відмову держави від подальшого виконання покарання щодо такої особи.

Відповідно до ч. 3 ст. 92 Конституції України амністія оголошується законом України не частіше одного разу протягом календарного року.

Згідно із Законом України «Про застосування амністії в Україні» в редакції від 2 червня 2011 р., *амністією є повне чи часткове звільнення від відбування покарання певної категорії осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, або кримінальні справи щодо яких розглянуті судами, але вирок стосовно цих осіб не набрали законної сили.*

Передумовою звільнення від покарання у зв'язку з амністією є засудження особи за вчинення злочину із призначенням їй покарання певного виду і розміру. **Підставою** звільнення є набрання чинності законом України про застосування амністії. Таким законом може передбачатися: **1)** повне звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначеного судом покарання (повна амністія); **2)** часткове звільнення зазначених у ньому осіб від відбування призначеного судом покарання (часткова амністія). Закон про амністію не може передбачати заміну одного покарання іншим, або зняття судимості стосовно осіб, що звільняються від відбування покарання.

Під звільненням від покарання у зв'язку із помилуванням слід розуміти відмову держави в особі Президента України від подальшого виконання щодо засудженої особи призначеного їй судом покарання. Помилування здійснюється Указом Президента України щодо конкретної (персоніфікованої) особи, засудженої за вчинення злочину. Процедура помилування регулюється Положенням про порядок здійснення помилування, затвердженого Указом Президента України від 16 вересня 2010 року, згідно з яким помилування засуджених здійснюється у вигляді: **1)** заміни довічного позбавлення волі позбавленням волі на строк не менше двадцяти п'яти років; **2)** повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання; **3)** заміни покарання або невідбутої його частини більш м'яким покаранням.

Передумовою звільнення у зв'язку із помилуванням є: **1)** засудження особи із призначенням їй покарання, а також його реальне відбування; **2)** наявність клопотання про помилування, поданого самою засудженою особою до Адміністрації Президента України. **Підставою** цього виду звільнення є на-

брання чинності відповідним Указом Президента України про помилування конкретної особи.

88. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання: поняття, підстави та правові наслідки

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання — це звільнення особи від подальшого відбування призначеного їй судом покарання, яке фактично вже нею відбувається, за умови не вчинення нового злочину протягом строку, який залишився до моменту закінчення відбуття покарання.

Передумовою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є фактичне відбування особою покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк. **Підставою** умовно-дострокового звільнення від відбування покарання визнається доведення засудженим протягом відбуття певної частини строку покарання свого виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці.

Матеріальним елементом підстави умовно-дострокового звільнення є доведення засудженим свого виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці. Під сумлінною поведінкою слід розуміти неухильне дотримання всіх вимог режиму в місцях відбування покарання і всіх покладених на засудженого судом обов'язків, дотримання ним громадського порядку. Під добросовісним ставленням до праці слід розуміти старанність у праці та навчанні, прагнення краще виконувати доручену роботу за кількісними і якісними показниками, прагнення підвищувати свою кваліфікацію, дбайливо відноситися до майна, дотримуватися правил техніки безпеки тощо. Наявність зазначених чинників у поведінці засудженого за весь період відбування призначеного йому покарання дає підставу вважати, що він довів своє виправлення.

Формальним елементом підстави умовно-дострокового звільнення є відбуття засудженою особою певної частини призначеного їй покарання. Закон диференціює зазначений строк залежно від категорії злочину, вчиненого засудженим (ст. 12 КК), форми вини при його вчиненні, а також рецидиву злочинів. Відповідно до ч. 3 ст. 81 КК таке звільнення може бути застосоване після фактичного відбування засудженим:

- 1) **не менше половини** строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;
- 2) **не менше двох третин** строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

3) *не менше трьох чвертей* строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Якщо особа протягом невідбутої частини покарання при умовно-достроковому звільненні **не вчинила нового злочину**, вона остаточно звільняється від відбування невідбутої нею частини покарання, а строк погашення судимості в цьому випадку обчислюється з моменту, коли її було умовно-достроково звільнено від відбування покарання.

Відповідно до ч. 4 ст. 81 КК, у разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами сукупності вироків (ст. 71 КК).

89. Заміна невідбутої частині покарання більш м'яким. Її відмінність від умовно-дострокового звільнення від відбування покарання

Заміна невідбутої частині покарання більш м'яким — це звільнення засудженого від подальшого відбування призначеного йому вироком суду одного виду покарання шляхом заміни невідбутої частини цього покарання іншим, більш м'яким видом покарання, яке засуджений продовжує відбувати.

Сутність заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням полягає в тому, що засуджений звільняється від відбування покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі з безумовною їх заміна на інший, більш м'який вид покарання, яке він продовжує відбувати. У цих випадках більш м'яке покарання призначається в межах строків, встановлених у Загальній частині КК для даного виду покарання, і не повинно перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком.

Передумовою заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням є фактичне відбування засудженим основного покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі. **Підстава** заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням складається із двох елементів, кожен з яких є обов'язковим.

Матеріальний елемент підстави визначається тим, що засуджений повинен стати на шлях виправлення раніше, ніж він відбув визначений йому судом строк покарання. Під виправленням слід розуміти неухильне дотримання всіх вимог режиму у місцях відбування покарання, виконання всіх покладених на засудженого судом обов'язків, дотримання громадського порядку, добросовісне ставлення до праці та навчання. Наявність вказаних чинників у поведінці засудженого за весь час відбування призначеного покарання дає підставу вважати, що він став на шлях виправлення.

Формальним елементом підстави заміни невідбутої частини покарання більш м'яким є *фактичне відбуття засудженим певного строку покарання*. Закон диференціює зазначений строк залежно від категорії злочину, вчиненого засудженим (ст. 12 КК), форми вини при його вчиненні, а також рецидиву злочинів. Відповідно до ч. 4 ст. 82 КК така заміна може бути застосована після фактичного відбуття засудженим:

- 1) **не менше третини строку** покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;
- 2) **не менше половини строку** покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення свободи за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;
- 3) **не менше двох третин строку** покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

Заміни невідбутої частини покарання більш м'яким є *безумовним і факультативним* видом звільнення особи від відбування покарання. За наявності передумов та підстав такого звільнення **суд має право**, але не зобов'язаний його здійснити.

Кримінально-правові наслідки заміни невідбутої частини покарання більш м'яким залежать від характеру поведінки особи протягом відбування більш м'якого покарання і можуть бути *сприятливими і несприятливими* для неї. Якщо особа під час відбування більш м'якого покарання не вчинить нового злочину, то строк погашення її судимості обчислюватиметься з моменту закінчення відбуття більш м'якого покарання. Крім того, за таких умов, відповідно до ч. 5 ст. 82 КК, до такої особи може бути застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування цього більш м'якого покарання.

Несприятливі кримінально-правові наслідки настають, якщо особа, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить будь-який новий злочин. У цьому разі, згідно з ч. 6 ст. 82 КК, суд до покарання за знов вчинений злочин приєднає невідбуту частину більш м'якого покарання за правилами призначення покарання за сукупністю вироків (ст. 71 КК).

Відмежування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким від умовно-дострокового звільнення від відбування покарання проводять **за наступними ознаками**:

- 1) умовно-дострокове звільнення є видом *умовного звільненням* від відбування покарання і застосовується за певних умов щодо поведінки засудженого під час невідбутої частини строку покарання, а заміна невідбутої

- частини покарання більш м'яким — це *безумовне звільнення*, тобто не пов'язане із подальшою поведінкою засудженого;
- 2) при умовно-достроковому звільненні засуджений повністю звільняється від подальшого відбування покарання, а заміна невідбутої частини покарання більш м'яким передбачає подальше відбування особою покарання, хоча і більш м'якого, ніж попереднє;
 - 3) передумовою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання є фактичне відбування особою покарання у виді *виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк*, а заміни невідбутої частини покарання більш м'яким, відповідно, фактичне відбування засудженим основного покарання у виді *обмеження волі або позбавлення волі*.
 - 4) умовно-дострокове звільнення застосовується у разі, коли засуджений довів своє *виправлення* сумлінною поведінкою і ставленням до праці, а заміни невідбутої частини покарання більш м'яким — у разі, коли особа тільки стала на шлях *виправлення*;
 - 5) умовно-дострокове звільнення може бути застосоване після фактичного відбуття засудженим *не менше 1/2, 2/3 або 3/4 строку покарання*, а при заміні невідбутої частини покарання більш м'яким встановлені менші строки фактичного відбуття засудженим строку покарання, відповідно, *не менше 1/3, 1/2 або 2/3 строку покарання*.

90. Судимість: її поняття та правові наслідки

Судимість — це правовий наслідок засудження особи вироком суду до кримінального покарання, що тягне за собою певні негативні соціальні та правові обмеження.

Обмеження, пов'язані з судимістю, виникають з дня набрання законної сили обвинувальним вироком суду і тривають до її погашення або зняття (ч. 1 ст. 88 КК). Виходячи з даного визначення, судимість поширюється на весь строк покарання і на певний строк після його відбуття. Таким чином, **підставою судимості** є наявність обвинувального вироку суду, який набрав законної сили і яким особа засуджується до певного покарання.

Відповідно до ч. 3 ст. 88 КК, визнаються такими, що не мають судимість: **а)** особи, засуджені вироком суду, без призначення покарання; **б)** особи, звільнені від покарання; **в)** особи, які відбули покарання за діяння, злочинність і караність яких усунута законом; **г)** особи, які були реабілітовані (ч. 4 ст. 88 КК).

Соціальні наслідки судимості можуть полягати у встановленні обмежень обіймати певні посади (прокурора, судді тощо), здійснювати своє виборче право (бути обраним Президентом України або народним депутатом України),

обов'язку вказувати судимість при заповненні офіційних анкет та інших обмежень.

Відповідно до ч. 2 ст. 88 КК, судимість має кримінально-правове значення у разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України.

Кримінально-правові наслідки судимості:

- 1) відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 67 КК, наявність рецидиву злочинів враховується як обставина, що обтяжує покарання при його призначенні;
 - 2) злочин може бути визнаний повторним, якщо судимість за перший злочин не була погашена або знята;
 - 3) у низці статей Особливої частини КК судимість передбачається як кваліфікуюча ознака і тягне відповідальність особи за кваліфікований або особливо кваліфікований склад злочину (наприклад, ч. 3 ст. 296 КК передбачає відповідальність за хуліганство, вчинене особою, раніше судимою за такий самий злочин);
 - 4) судимість виключає можливість застосування до особи, яка вчинила новий злочин, деяких інститутів кримінального права (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності з підстав, передбачених статтями 45—48 КК);
 - 5) за наявності судимості ускладнюється застосування умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання (п. 2 ч. 3 ст. 81 КК) та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (п. 2 ч. 2 ст. 82 КК);
 - 6) визначаються менш сприятливі умови режиму відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк тощо
- Судимість припиняється шляхом її *погашення* або *зняття*.

91. Погашення та зняття судимості: поняття, умови, наслідки

Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК, особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Судимість поширюється на весь строк основного і додаткового покарання, а також у випадках, передбачених законом, на певний строк після відбування покарання. У ч. 1 ст. 88 КК передбачено два види припинення судимості: **1) погашення** та **2) зняття**.

Погашення судимості — це автоматичне припинення судимості при встановленні певних, передбачених законом умов. Головною умовою погашення судимості є невчинення особою протягом строку судимості нового злочину.

У окремих випадках погашення судимості не залежить від тяжкості вчиненого злочину і строку покарання, наприклад, відповідно до пунктів 1 і 2 ст. 89 КК, у осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (статті 75 і 79 КК), судимість погашається при сприятливому перебігу іспитового строку. У деяких випадках судимість погашається самим фактом відбуття

покарання або звільнення від нього (наприклад, у осіб, засуджених до позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю).

Утім, у більшості випадків судимість погашається після перебігу певних, встановлених у законі строків, які обчислюються з дня відбуття особою основного і додаткового покарання. Вказані строки диференційовані і залежать від виду покарання, строку покарання, яке фактично відбуде засудженим, і тяжкості злочину. Зокрема, такими, що **не мають судимості**, визнаються особи, засуджені до:

- 1) основного покарання у виді штрафу у розмірі не більше трьох тисяч НМДГ, громадських робіт, виправних робіт або арешту, якщо вони **протягом одного року** з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;
- 2) обмеження волі, а також засуджені за злочин невеликої тяжкості до позбавлення волі, якщо вони **протягом двох років** з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;
- 3) позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за злочин середньої тяжкості, якщо вони **протягом трьох років** з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;
- 4) позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за тяжкий злочин, якщо вони **протягом шести років** з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину;
- 5) позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за особливо тяжкий злочин, якщо вони **протягом восьми років** з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину.

Таким чином, при встановленні строків погашення судимості застосовується принцип — *чим більш тяжким є злочин і суворішим вид покарання за його вчинення, тим тривалішим є строк погашення судимості*.

Обов'язковою умовою погашення судимості є **невчинення особою впродовж цих строків нового злочину**. Відповідно до ч. 5 ст. 90 КК, якщо особа, яка відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості вчинить новий злочин, перебіг строку погашення судимості **переривається і обчислюється заново**. У цих випадках строки погашення судимості обчислюються окремо за кожний злочин після фактичного відбуття покарання (основного і додаткового) за знов вчинений злочин. Строки погашення судимості спливають паралельно, не складаються і не поглинаються, а також закінчуються кожний самостійно залежно від їх тривалості.

Зняття судимості — це припинення судимості постановою суду.

При знятті судимості на відміну від її погашення перебіг встановленого законом строку і не вчинення особою нового злочину автоматично не припиняють стан судимості. Це питання розглядається виключно судом, при цьому закон не зобов'язує, а лише **надає суду право** на підставі визначених у законі умов **достроково** зняти з особи судимість.

Для зняття судимості необхідні наступні **умови**: **1)** особа відбула покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк; **2)** закінчилося *не менше половини* строку погашення судимості, передбаченого у ст. 89 КК; **3)** особа зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення.

Якщо суд встановить наявність зазначених умов, він може постановити рішення про зняття з особи судимості, після чого особа визнається такою, що не має судимості.

Якщо з урахуванням обставин справи суд дійде висновку, що особа не довела свого виправлення, він має право відмовити у достроковому знятті судимості. Повторне клопотання про зняття судимості може бути направлено до суду не раніше ніж через один рік з дня такої відмови.

92. Примусові заходи медичного характеру: поняття, види, порядок застосування

Примусові заходи медичного характеру — це надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, у спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчинення нею нових суспільно небезпечних діянь (ст. 92 КК).

Підставою застосування примусових заходів медичного характеру є: **1)** вчинення суспільно небезпечного діяння, ознаки якого передбачені в статтях Особливої частини КК, або злочину; **2)** наявність у особи психічного захворювання; **3)** визнання судом особи такою, що становить небезпеку для себе чи інших осіб.

Згідно зі ст. 93 КК, примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані судом **до таких осіб**: **а)** які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечне діяння; **б)** які вчинили у стані обмеженої осудності злочин; **в)** які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання.

Види примусових заходів медичного характеру залежать від характеру та тяжкості захворювання, тяжкості вчиненого діяння, а також ступеня небезпечності психічно хворого для себе або інших осіб і поділяються на:

- 1)** надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 2)** госпіталізація до психіатричного закладу зі звичайним наглядом;
- 3)** госпіталізація до психіатричного закладу із посиленим наглядом;
- 4)** госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються без вказівки на тривалість перебування в психіатричному закладі. Залежно від впливу лікування та інших обставин вони можуть бути продовжені, змінені або взагалі припинені судом за заявою представника психіатричного закладу (ст. 95 КК).

Якщо припинення цих заходів відбувається через зміну психічного стану особи на краще, суд може передати її на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом. Якщо припинення відбувається через видужання особи, яка вчинила злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку, то така особа підлягає покаранню на загальних засадах. Якщо припинення примусових заходів медичного характеру відбувається через видужання особи, яка захворіла на психічну хворобу під час відбування покарання, то вона може підлягати подальшому відбуванню покарання.

93. Особливості призначення неповнолітнім окремих видів покарань

Пункт 3 ч. 1 ст. 66 КК передбачає вчинення злочину неповнолітнім як обставину, що пом'якшує покарання. Ця норма відображає тенденцію пом'якшення відповідальності та покарання для осіб, які вчинили злочини у віці до вісімнадцяти років порівняно із відповідальністю повнолітніх осіб.

Розділ XV Загальної частини КК України передбачає особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх осіб, тобто таких осіб, які на момент вчинення злочину не досягли вісімнадцяти років.

Особливості призначення покарання неповнолітнім полягають у тому, що:

- 1) закон передбачає істотно звужене та вичерпне коло видів покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх (ст. 98 КК). Зокрема, це такі основні покарання, як **а)** штраф; **б)** громадські роботи; **в)** виправні роботи; **г)** арешт; **д)** позбавлення волі на певний строк;
- 2) зміст та умови застосування передбачених у ч. 1 ст. 98 КК видів покарань до неповнолітніх мають **певні особливості**. Так, *штраф* призначається лише неповнолітнім, які мають самостійний дохід, кошти або майно, а розмір штрафу визначається до п'ятисот НМДГ; громадські та виправні роботи до неповнолітніх застосовуються із 16 років, а їх строки значно менші, ніж у повнолітніх суб'єктів — *громадські роботи* призначаються на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і виконуються не більше ніж дві години на день, а *виправні роботи*, відповідно від двох місяців до одного року із відрахуванням у дохід держави від п'яти до десяти відсотків. *Арешт* призначається неповнолітнім, які на момент постановлення вироку досягли 16 років, на строк від п'ятнадцяти до сорока п'яти діб.

Позбавлення волі *не може бути призначене* неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості. За вчинений повторно злочин невеликої тяжкості позбавлення волі йому може призначатися на строк не більше одного року шести місяців; за злочин середньої тяжкості — не більше чотирьох років; за тяжкий злочин — на строк не більше семи років; за особливо тяжкий

злочин — на строк не більше десяти років; і тільки за вчинення особливо тяжкого злочину, поєданого з умисним позбавленням життя людини, позбавлення волі може призначатися на строк до п'ятнадцяти років. Довічне позбавлення волі неповнолітнім не призначається.

При призначенні неповнолітньому покарання за сукупністю злочинів або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років.

Неповнолітні, засуджені до позбавлення волі, відбувають це покарання у виховних колоніях (ст. 143 Кримінально-виконавчого кодексу).

При призначенні покарання неповнолітньому суд, крім загальних засад призначення покарання (статті 65—67 КК) має враховувати умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього.

94. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру

Зазначений вид звільнення є найбільш важливою особливістю відповідальності неповнолітніх, сутність якої у тому, що покарання щодо них є крайнім заходом, який може застосовуватися тільки у випадках, коли іншими заходами впливу не можна досягти мети їх виправлення і попередження вчинення нових злочинів.

Згідно з приписами ч. 1 ст. 97 КК, неповнолітній, який *вперше* вчинив *злочин невеликої тяжкості* або *необережний злочин середньої тяжкості*, може бути звільнений від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, передбачені ч. 2 ст. 105 КК, які не є покаранням. Такі ж заходи суд застосовує і до осіб, які до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, вчинили суспільно-небезпечне діяння, ознаки якого передбачені в Особливій частині КК.

Ознаками примусових заходів виховного характеру є: 1) їх передбаченість у КК; 2) вичерпний перелік; 3) застосування тільки судом; 4) застосування тільки до неповнолітніх, які вчинили злочин, або до осіб, які до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність, вчинили суспільно-небезпечне діяння, ознаки якого передбачені в Особливій частині КК; 5) відсутність у цих заходах ознак покарання.

Видами примусових заходів виховного характеру є: 1) застереження; 2) обмеження дозволів і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, або під нагляд педагогічного чи трудового колективу за його

згодою, а також окремих громадян на їх прохання; 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

До неповнолітнього може бути застосовано **одразу кілька** примусових заходів виховного характеру. Тривалість цих заходів встановлюється судом.

Застосування примусових заходів виховного характеру є **умовним**. Якщо неповнолітній, який вчинив злочин, ухиляється від застосування до нього цих заходів, вони скасовуються, а особа притягується до кримінальної відповідальності (ч. 3 ст. 97 КК).

95. Державна зрада (ст. 111 КК України)

Безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 111 КК, є суспільні відносини, що забезпечують зовнішню та внутрішню безпеку України (державний суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність, обороноздатність, державну, економічну або інформаційну безпеку).

Об'єктивна сторона цього посягання сконструйована в законі як злочин із формальним складом і полягає у вчиненні хоч б однієї з альтернативних дій, вичерпний перелік яких наведений у диспозиції ч. 1 ст. 111 КК:

- 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту;
- 2) шпигунство;
- 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

Перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту полягає у наданні допомоги державі, з якою Україна знаходиться в умовах воєнного стану або збройного конфлікту. Форми вчинення такого діяння можуть полягати у переході на службу до ворожої армії, участі в бойових діях на боці ворога, переході на територію ворога або в розташування його військ з метою надання допомоги в боротьбі проти України. *Об'єктивна сторона злочину у разі вчинення такого діяння припускає наявність певної обстановки вчинення злочину* — воєнного стану або в період збройного конфлікту.

Шпигунство — це передача або збирання з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю.

Надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України полягає в будь-якому сприянні вказаним суб'єктам у проведенні підривної діяльності, спрямо-

ваної на спричинення шкоди державним інтересам України. У цій формі державна зрада може бути вчинена як в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту, так і у мирний час.

Державна зрада є **закінченим** злочином з моменту вчинення хоча б однієї з розглянутих дій, незалежно від того, призвела вона до спричинення шкоди державним інтересам України чи ні.

Суб'єктивна сторона державної зради характеризується виною у формі **прямого умислу**. Мотиви вчинення даного злочину можуть бути різні і на кваліфікацію не впливають. Разом з тим, обов'язковою ознакою цього складу злочину є **мета** — заподіяння шкоди національній безпеці України.

Суб'єктом цього злочину може бути лише громадянин України, який є осудним і досяг 16-річного віку. Співучасниками такого злочину можуть бути також іноземці або особи без громадянства, які досягли зазначеного вище віку.

Частина 2 ст. 111 КК передбачає **спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності** за наявності сукупності таких умов:

- 1) наявність у особи завдання від іноземної держави, іноземної організації або їх представників;
- 2) не вчинення жодних дій на виконання такого завдання;
- 3) добровільна заява особи в органи державної влади про зв'язок з іноземними державами, іноземними організаціями, їх представниками та про отримане від них завдання.

Відсутність хоч б однієї із вказаних обставин виключає можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності за вчинення цього злочину.

96. Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 112 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують нормальне функціонування всіх гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової), а також політичних партій. **Додатковим безпосереднім об'єктом** є життя людини.

Потерпілим при вчиненні цього злочину може бути тільки вказаний у законі **державний або громадський діяч**: 1) Президент України; 2) Голова Верховної Ради України; 3) народний депутат України; 4) Прем'єр-міністр України; 5) член Кабінету Міністрів України; 6) Голова чи суддя Конституційного Суду України; 7) Голова або суддя Верховного Суду України; 8) Голова або суддя вищих спеціалізованих судів України; 9) Генеральний прокурор України; 10) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини; 11) Голова Рахункової палати; 12) Голова Національного банку України; 13) керівник політичної партії.

Об'єктивна сторона даного злочину полягає у вчиненні діяння, спрямованого на позбавлення життя державного чи громадського діяча України, і виражена у посяганні на їх життя. Таке посягання полягає у вбивстві або замаху на вбивство зазначених осіб.

Виходячи з наведеної характеристики, цей злочин вважається **закінченим** або з часу настання смерті зазначених осіб (як злочин із матеріальним складом), або з часу вчинення замаху на вбивство (як злочин з усіченим складом). Спосіб, місце, час, засоби та знаряддя вчинення злочину на кваліфікацію діяння не впливають.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується **прямим умислом і спеціальною метою** — унеможливити чи ускладнити діяльність відповідної гілки державної влади або політичної партії, а також помститися за таку діяльність через посягання на життя керівників або представників цих установ чи організацій. Посягання на життя вказаних осіб, що не пов'язане з виконанням ними такої діяльності (наприклад, на ґрунті особистих взаємовідносин), так само як і посягання на життя їх близьких осіб без мети вплинути на характер державної чи громадської діяльності, слід кваліфікувати як злочин проти життя та здоров'я особи.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа (незалежно від громадянства), яка досягла 14-річного віку. Якщо таке посягання було вчинено громадянином України на завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників, діяння слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтями 111 та 112 КК України.

97. Поняття, ознаки та види вбивств

Розділ II КК України передбачає групу злочинів проти життя, до якої відносяться: **1)** вбивства (статті 115—119 КК), **2)** доведення до самогубства (ст. 120 КК) та **3)** погроза вбивством (ст. 129 КК). Тобто переважаючи більшість злочинів проти життя становлять саме вбивства.

Об'єктом вбивства є суспільні відносини, що забезпечують недоторканість життя людини.

Загальне визначення вбивства в теорії кримінального права пов'язане з сукупністю ознак, що його характеризують. По-перше, вбивство — це **протиправне** позбавлення життя. Випадки правомірного позбавлення життя у стані необхідної оборони або затримання особи, яка вчинила злочин, вбивством не визнаються. По-друге, виходячи з того, що у чинному законі про кримінальну відповідальність передбачені як умисне вбивство, так і вбивство через необережність, вбивство може бути вчинене виключно в межах цих двох форм вини — **умисно** або **необережно**. По-третє, життя, як і більшість явищ об'єктивної реальності, характеризується певним початковим

і кінцевим моментами свого існування. Початком життя слід вважати початок фізіологічних пологів. Кінцевим моментом життя є біологічна смерть, тобто невідворотні зміни в корі головного мозку та центральній нервовій системі. **Позбавлення людини життя** — це заподіяння їй смерті. Закон рівною мірою охороняє життя будь-якої людини незалежно від її життєздатності, віку, моральних якостей тощо. По-четверте, вбивство — це завжди є позбавлення життя **іншої людини**. Самогубство або замах на самогубство злочином не визнається і відповідальності не підлягає.

Таким чином, **вбивство** — це протиправне, умисне або необережне позбавлення життя іншої людини.

Об'єктивна сторона вбивства окреслюється в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю трьох обов'язкових ознак:

- 1) вчинення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), яке спричиняє смерть іншій людині;
- 2) настання суспільно небезпечного наслідку у вигляді смерті іншої людини;
- 3) причинного зв'язку між діянням і настанням смерті потерпілого.

З метою позбавлення життя до людини може бути застосована як активна поведінка у вигляді фізичної дії (наприклад, удар, постріл тощо), так і психічне насильство (наприклад, спричинення душевної травми, що викликала смерть, тощо). У разі вчинення вбивства шляхом бездіяльності йдеться про невиконання винним дій, які б запобігли настанню смерті, за умови, що на особу був покладений обов'язок і вона мала можливість вчинити такі дії.

Обов'язковою ознакою закінченого складу вбивства є настання злочинного наслідку у вигляді смерті людини. При цьому має бути наявним причинний зв'язок між такою активною чи пасивною поведінкою винного і настанням смерті потерпілого.

До ознак об'єктивної сторони умисних вбивств, що мають значення для кваліфікації, необхідно віднести спосіб та обстановку вчинення злочину.

Суб'єктивна сторона вбивства характеризується як умисною формою вини (прямим або непрямим умислом — статті 115—118 КК), так і необережною формою вини (злочинна самовпевненість або злочинна недбалість — ст. 119 КК). До ознак суб'єктивної сторони умисних вбивств, що впливають на кваліфікацію, необхідно віднести також мотив, мету та емоційний стан винного у момент вчинення злочину.

Суб'єктом вбивств, передбачених статтями 115—117 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку, оскільки у цьому віці вона вже має можливість усвідомлювати суспільно небезпечний характер вчинюваного нею діяння. Суб'єктом вбивств, передбачених статтями 118 та 119 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16 років. Окремі склади вбивств передбачають наявність тих чи інших додаткових ознак суб'єкта.

ВИДИ ВБИВСТВ

Класифікації окремих видів вбивств у кримінальному праві залежать від характеристики суб'єктивних та об'єктивних ознак таких посягань. Відповідно до форми вини, за якою вони можуть бути вчинені, розрізняють:

- 1) умисні вбивства (статті 115—118 КК);
- 2) вбивство через необережність (ст. 119 КК).

У свою чергу, **умисні вбивства** класифікуються залежно від ступеня суспільної небезпечності (наявності або відсутності обтяжуючих чи пом'якшуючих обставин, наведених у характеристиці окремих складів) на:

- *вбивство без обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність* (так зване «просте» вбивство), — ч. 1 ст. 115 КК;
- *вбивство за обставин, що обтяжують відповідальність*, — ч. 2 ст. 115 КК;
- *вбивство за обставин, що пом'якшують відповідальність*, — статті 116—118 КК.

Умисне вбивство, вчинене за наявності як обтяжуючих, так і пом'якшуючих обставин, підлягає кваліфікації як вбивство за обставин, що пом'якшують відповідальність (наприклад, умисне вбивство двох або більше осіб, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, слід кваліфікувати виключно за ст. 116 КК України).

98. Умисне вбивство за обтяжуючих обставин (ч. 2 ст. 115 КК України)

Частина 2 ст. 115 КК передбачає ряд кваліфікуючих ознак, наявність яких свідчить про вчинення умисного вбивства за обтяжуючих обставин, що підвищує суспільну небезпечність такого злочину. Такі обтяжуючі вбивство обставини передбачено пунктами 1—14 ч. 2 ст. 115 КК, перелік яких має вичерпний характер і поширеному тлумаченню не підлягає. Для застосування ч. 2 ст. 115 КК України достатньо наявності хоча б однієї з таких обставин, якими є вбивство:

- 1) двох або більше осіб;
- 2) малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 3) заручника або викраденої людини;
- 4) вчинене з особливою жорстокістю;
- 5) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб;
- 6) з корисливих мотивів;
- 7) з хуліганських мотивів;
- 8) особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цієї особою службового або громадського обов'язку;
- 9) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;

- 10) поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом;
- 11) вчинене на замовлення;
- 12) вчинене за попередньою змовою групою осіб;
- 13) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116—118 КК;
- 14) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Вбивство **двох або більше осіб (п. 1)** має місце у разі позбавлення життя двох і більше осіб, якщо ці дії охоплювалися єдиним умислом винного на позбавлення життя декількох осіб. Така кваліфікація не потребує єдності мотивів вчинення вбивств. Наявність або відсутність розриву у часі при реалізації єдиного умислу на позбавлення життя декількох осіб значення для кваліфікації немає. Вбивство однієї людини та замах на життя іншої, незалежно від послідовності їх здійснення, якщо вони об'єднані єдністю умислу винного на вбивство декількох осіб, підлягає кваліфікації за ч. 2 або ч. 3 ст. 15 та п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України незалежно від послідовності таких дій.

Вбивство **малолітньої дитини (п. 2)** має місце у випадку умисного позбавлення життя особи у віці до 14 років. Така кваліфікація злочину наявна виключно у випадках, коли винна особа або достовірно знала про такий вік потерпілого, або припускала наявність саме такого віку, або за обставинами справи повинна була і могла усвідомлювати малолітній вік потерпілого. Відсутність можливості усвідомлення винним, що потерпілому не виповнилося 14 років, виключає кваліфікацію вчиненого за п. 2 ч. 2 ст. 115 КК. Разом з тим, коли винний, вчиняючи вбивство, помилково вважає, що позбавляє життя малолітню дитину, його дії слід кваліфікувати за ч. 2 чи ч. 3 ст. 15 та п. 2 ч. 2 ст. 115 КК (за правилами фактичної помилки).

Вбивство **жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності (п. 2)**, має місце у випадку умисного позбавлення життя вагітної жінки за умов, що винному було достовірно відомо про такий стан потерпілої. Така кваліфікація злочину не залежить від взаємовідносин винного і потерпілої, тривалості вагітності, життєздатності плода, статі дитини, мотивів вбивства та інших обставин. На кваліфікацію також не впливає і та обставина, з яких джерел винному було відомо про стан вагітності жінки. Коли особа вчиняє вбивство, помилково вважаючи, що позбавляє життя вагітну жінку, його дії слід кваліфікувати за ч. 2 або ч. 3 ст. 15 та п. 2 ч. 2 ст. 115 КК (за правилами фактичної помилки).

Вбивство **заручника (п. 3)** має місце у разі позбавлення життя особи, яка була захоплена або утримувалася як заручник з метою спонукання її родичів, держави або іншої установи, підприємства, організації, фізичної або службової особи до вчинення або утримання від вчинення певних дій, бажаних для винного як умови звільнення, незалежно від того, чи була винна особа причетна до такого захоплення або тримання заручника. Таке позбавлення життя може

вчинятися як у момент захоплення заручника, так і протягом усього часу його тримання або внаслідок спроби заручника звільнитися. Сам факт захоплення або тримання особи як заручника утворює самостійний склад злочину, передбачений ст. 147 КК, а у разі його вбивства — сукупність ч. 2 цього злочину та п. 3 ч. 2 ст. 115 КК. У разі захоплення як заручника представника влади або працівника правоохоронного органу з подальшим позбавленням його життя, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю п. 3 ч. 2 ст. 115 КК та статтями 348 і 349 КК України.

Ббивство **викраденої людини (п. 3)** має місце, коли потерпілого було захоплено та переміщено з того місця, де він знаходився. Ббивство може бути вчинене як під час переміщення, так і в місці, де потерпілий утримувався у подальшому. При цьому винний повинен усвідомлювати, що позбавляє життя викрадену людину. За умов, коли таке вбивство вчиняється безпосередньо особою, яка вчинила викрадення потерпілого, скоєне необхідно кваліфікувати за сукупністю ч. 3 ст. 146 та п. 3 ч. 2 ст. 115 КК України.

Ббивство, **вчинене з особливою жорстокістю (п. 4)**, — це вбивство, в процесі вчинення якого винний обирає такий спосіб або засоби позбавлення життя потерпілого чи його близьких (присутніх на місці злочину), які спричиняють особливі фізичні або психічні страждання, а **умислом винного охоплюється** завдання потерпілому особливих страждань. Особлива жорстокість також має місце у разі вбивства, що супроводжується знущанням над трупом. Випадки знищення або розчленовування трупа з метою приховування злочину, а також множинність заподіяних потерпілому пошкоджень самі собою не дають підстав віднести вбивство до вчиненого з особливою жорстокістю. Особлива жорстокість матиме місце також у випадку використання винним при вбивстві безпорадного стану потерпілого, який усвідомлює, що його позбавляють життя, але через вік або інший стан не може чинити опір винному. Для застосування п. 4 ч. 2 ст. 115 КК необхідно встановити, що винний усвідомлював той факт, що позбавляє життя іншу особу з особливою жорстокістю.

Ббивство, **вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5)**, має місце, коли для позбавлення життя конкретного потерпілого або потерпілих винна особа обирає такий спосіб його вчинення, що створює небезпеку позбавлення життя **інших осіб** (крім потерпілого, позбавлення життя якого охоплюється умислом винного). При цьому небезпека для життя інших осіб має бути реальною. Даний спосіб вчинення вбивства, як правило, має місце у разі використання різноманітних автоматичних пристосувань, що утворюють реальну загрозу для життя будь-яких осіб, які можуть контактувати з такими пристосуваннями (наприклад, встановлення самострілів, закладення вибухових пристроїв, під'єднання електричного струму тощо). Винний має усвідомлювати, що обраний ним спосіб вбивства є небезпечним для життя багатьох осіб. Коли вбивство, вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб,

заподіяло шкоду й іншим правоохоронюваним інтересам (наприклад, життю та здоров'ю інших осіб, їх безпеці, власності тощо), відповідальність настає за правилами сукупності злочинів. Суб'єктивна сторона такого виду вбивства може характеризуватися як прямим, так і непрямим умислом.

Вбивство з **корисливих мотивів (п. 6)** — це вбивство, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди. При цьому не має значення, чи одержав винний ту вигоду, яку бажав одержати внаслідок убивства, чи ні. Для визнання вбивства вчиненим з корисливих мотивів необхідно, щоб такий мотив виник у винного **до початку чи під час** вчинення вбивства. У випадку, коли корисливий мотив виник у винного після вчинення вбивства, його дії слід кваліфікувати за сукупністю ч. 1 ст. 115 КК і ст. 185 КК. У разі вчинення умисного вбивства під час розбійного нападу, вимагання, незаконного заволодіння транспортним засобом, з метою подальшого використання органів чи тканин людини в певних корисливих цілях (для трансплантації, незаконної торгівлі тощо), дії винного кваліфікуються за п. 6 ч. 2 ст. 115 КК і відповідною статтею, якою передбачено відповідальність за такий злочин (ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 3 ст. 262 КК та ін.).

Вбивство з **хуліганських мотивів (п. 7)** має місце у разі його вчинення внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а також без будь-якої причини чи з використанням малозначного приводу. Якщо, крім убивства з хуліганських мотивів, винний вчинив ще й інші хуліганські дії, що супроводжувались особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, вчинене кваліфікується за п. 7 ч. 2 ст. 115 КК і відповідною частиною ст. 296 КК. В інших випадках підлягає застосуванню виключно п. 7 ч. 2 ст. 115 КК України. Умисне вбивство під час сварки чи бійки, яку розпочав сам потерпілий, а також з ревнощів, помсти чи з інших мотивів, що виникли на ґрунті особистих стосунків, навіть якщо при цьому було порушено громадський порядок, не можна кваліфікувати як вчинене з хуліганських мотивів.

Вбивство **особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку (п. 8)** має місце, коли потерпілий або його близький родич позбавляється життя з метою не допустити чи припинити правомірну діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним службового або громадського обов'язку, змінити характер такої діяльності, а також з мотивів помсти за неї незалежно від часу, що минув з моменту виконання потерпілим своїх обов'язків до вбивства. Виконання службового обов'язку слід розуміти як діяльність особи, що входить до кола її повноважень, а громадського

обов'язку — як здійснення спеціально покладених на особу громадських повноважень чи вчинення інших дій в інтересах суспільства або окремих громадян. Вчинення будь-якого злочину й наступне вбивство особи, яка припиняла ці дії, належить кваліфікувати за відповідною статтею, що передбачає такий злочин, і п. 8 ч. 2 ст. 115 КК. Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, а також інших осіб, відповідальність за посягання на життя яких передбачена окремими статтями КК України, належить кваліфікувати виключно за статтями 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК. Додаткової кваліфікації за ч. 2 ст. 115 КК потребують тільки випадки вчинення таких посягань за наявності інших обтяжуючих обставин, передбачених цією нормою.

Вбивство, *вчинене з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення (п. 9)*, може мати на меті приховати як раніше вчинений злочин, так і злочин, який передбачається вчинити у майбутньому, незалежно від його тяжкості. Потерпілим від такого вбивства може бути будь-яка особа, позбавлення життя якої, на думку винного, сприятиме досягненню його мети. Особа може прагнути як приховати злочин в цілому, так і окремі обставини його вчинення, що впливатимуть на кваліфікацію та покарання. Для кваліфікації вбивства за п. 9 ч. 2 ст. 115 КК досить встановити сам факт здійснення вбивства з цією метою. Досягнення винним внаслідок вбивства поставленої мети — приховати інший злочин або полегшити його вчинення — немає значення для кваліфікації. Вчинення умисного вбивства з метою приховати злочин іншої особи додаткової кваліфікації за ст. 396 не потребує.

Вбивство, *поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом (п. 10)*, — це позбавлення життя потерпілого (потерпілої) або інших осіб (свідків) у процесі зґвалтування або задоволення статевої пристрасті неприродним способом з метою подолання опору або із садистських мотивів. Умисне вбивство з метою задоволення статевої пристрасті із трупом також тягне за собою відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 КК. Таке вбивство може бути вчинене і **відразу** після вчинення цих злочинів з метою приховати скоєний злочин та уникнути відповідальності за нього. Але у випадках, коли особу було умисно вбито **через певний час** після її зґвалтування чи насильницького задоволення з нею статевої пристрасті неприродним способом з метою їх приховання, дії винного кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 152 або ст. 153 та п. 9 ч. 2 ст. 115 КК. Вбивство, поєднане із зґвалтуванням чи насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом, може бути вчинене як однією особою, так і різними особами. Суб'єктивна сторона даного вбивства може характеризуватися виключно умисною формою провини. У разі вбивства через необережність, поєданого із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним

способом, відповідальність настає тільки за ч. 4 ст. 152 або ч. 3 ст. 153 КК України.

Вбивство, *вчинене на замовлення (п. 11)*, має місце у випадку умисного позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може полягати у наказі, розпорядженні, а також в угоді, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник — вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального (наприклад, виплатити винагороду, передати майно, звільнити від матеріальних зобов'язань тощо) чи нематеріального характеру (наприклад, надати допомогу в працевлаштуванні, звільненні від відповідальності тощо) або ж не вчинити їх. У випадках, коли умисне вбивство на замовлення вчиняється з корисливих мотивів з метою одержання від замовника грошей, матеріальних цінностей чи інших вигод матеріального характеру, дії виконавця кваліфікуються за пунктами 6 і 11 ч. 2 ст. 115 КК. Якщо ж замовник, який не є співвиконавцем убивства, керувався корисливими, а виконавець — іншими мотивами, дії замовника кваліфікуються за відповідною частиною ст. 27, пунктами 6 і 11 ч. 2 ст. 115 КК. Так само за відповідною частиною ст. 27, п. 11 ч. 2 ст. 115 КК, а за наявності до того підстав — і за іншими пунктами цієї статті, належить кваліфікувати дії замовника, який залежно від конкретних обставин справи повинен визнаватись або підбурювачем, або організатором злочину. У разі, коли виконавцем з причин, що не залежали від його волі, умисел на вбивство не був доведений до кінця, дії замовника можуть кваліфікуватися як співучасть у готуванні до умисного вбивства на замовлення чи в замаху на вчинення цього злочину.

Вбивство, *вчинене за попередньою змовою групою осіб (п. 12)*, має місце, коли в позбавленні потерпілого життя брали участь декілька осіб (дві і більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його виконання (є співвиконавцями цього злочину). При цьому співвиконавцями умисного вбивства визнаються як ті особи, які вчинили дії, якими безпосередньо була заподіяна смерть потерпілому, так і ті особи, котрі хоча й не вчиняли таких дій, але, будучи об'єднаними з іншими співвиконавцями вбивства єдиним умислом, спрямованим на позбавлення потерпілого життя, виконали хоча б частину того обсягу дій, який група вважала необхідним для реалізації цього умислу. До таких дій належать:

- застосування на початку нападу насильства щодо потерпілого з метою приведення його у безпорадний стан з тим, щоб інший співучасник, скориставшись таким станом, заподіяв потерпілому смерть;
- подолання опору потерпілого з метою полегшити заподіяння йому смерті іншим співучасником;
- усунення певних перешкод, що в конкретній ситуації заважають іншій особі заподіяти потерпілому смерть або істотно ускладнюють це;

- надання особі, яка згідно з домовленістю заподіює смерть потерпілому, конкретної допомоги під час учинення вбивства (у вигляді порад, передачі зброї тощо);
- ведення спостереження за потерпілим, іншими особами чи обстановкою безпосередньо перед вбивством або під час його вчинення з метою забезпечити реалізацію спільного умислу тощо.

Якщо учасники групи діяли узгоджено щодо декількох осіб, хоча кожен із них позбавив життя одного потерпілого, дії кожного зі співучасників розглядаються як умисне вбивство двох або більше осіб, вчинене за попередньою змовою, і кваліфікуються за пунктами 1 і 12 ч. 2 ст. 115 КК. Вбивство, вчинене організованою групою або злочинною організацією, кваліфікується за сукупністю п. 12 ч. 2 ст. 115 і ст. 225 КК. У разі, коли група осіб, яка вчинила за попередньою змовою умисне вбивство, являла собою злочинну організацію, озброєну банду, терористичну групу чи терористичну організацію, не передбачене законом воєнізоване або збройне формування, організовану групу, створену з метою тероризування у виправних установах засуджених чи нападу на адміністрацію цих установ, відповідальність учасників групи настає за п. 12 ч. 2 ст. 115 та відповідно за ч. 1 ст. 255, ст. 257, ч. 3 або ч. 4 ст. 258, ч. 5 ст. 260, ст. 392 КК.

Вбивство, *вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116—118 КК (п. 13)*, має місце у разі вчинення вбивства особою, яка раніше скоювала вбивство, передбачене ч. 1 або ч. 2 ст. 115 КК, незалежно від того, чи була винна особа раніше засуджена за перший злочин, вчинила вона закінчене вбивство чи готування до нього або замах на нього, була вона виконавцем чи іншим співучасником злочину. Вбивство не може кваліфікуватися за п. 13 ч. 2 ст. 115 КК, коли судимість за раніше вчинене вбивство знята чи погашена в установленому законом порядку або коли на момент вчинення нового злочину минули строки давності притягнення до відповідальності за перший злочин, а у випадку, передбаченому ч. 4 ст. 49 КК, — коли особа була звільнена судом від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. За п. 13 ч. 2 ст. 115 КК слід також кваліфікувати дії осіб, які раніше вчинили інший злочин, пов'язаний з умисним позбавленням життя іншої людини (терористичний акт, диверсія, бандитизм тощо). Даний вид вбивства відрізняється від умисного вбивства двох або більше осіб (п. 1 ч. 2 ст. 115 КК) відсутністю єдиного умислу на позбавлення життя декількох осіб. У даному випадку вчиненні вбивства, як правило, розмежовані один від одного достатньо великим часовим проміжком, а винна особа має два та більше окремих самостійних умислу на вчинення кожного з цих убивств. Попереднє скоєння винним якого-небудь з умисних вбивств, передбачених статтями 116—118 КК, не утворює даної обтяжуючої обставини та підлягає кваліфікації виключно за ч. 1 ст. 115 КК. Також не утворює ознаки повторності й попереднє вчинення особою вбивства через необережність (ст. 119 КК).

Вбивство з *мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості* (п. 14) має місце, коли винний не бажає терпимо ставитися до людини іншої раси чи національності, або інших релігійних поглядів, і позбавляє життя іншу людину через наведені спонукання. Для наявності цієї обставини необхідно встановити, що потерпілий був позбавлений життя через те, що він належав до іншої раси, національності, релігії чи конфесії. При цьому расова характеристика визначає приналежність до великої групи людей, що мають спільне походження та спільні особливості, набуті в процесі історичного розвитку під впливом природних і соціальних умов. Нація — це історична спільнота людей, яка склалася на єдиній території за часи формування постійних економічних зв'язків, мови, характеру, культури. Релігія являє собою погляди та уявлення, в основі яких лежить віра в існування надприродних сил — богів, духів, душ, в їхньому пануванні над світом.

Розглянутий вище перелік обтяжуючих обставин умисного вбивства, передбачений ч. 2 ст. 115 КК, є вичерпним. При засудженні особи за декількома пунктами ч. 2 ст. 115 КК покарання за кожним пунктом цієї статті окремо не признається. Проте при його призначенні необхідно враховувати наявність у діях винного декількох кваліфікуючих ознак умисного вбивства як обставин, що впливають на ступінь тяжкості вчиненого злочину та на покарання винного.

99. Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України)

Злочин, передбачений ст. 116 КК України, є одним із видів вбивства за пом'якшуючих обставин.

Об'єктивна сторона цього складу злочину характеризується сукупністю чотирьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння, спрямоване на позбавлення життя іншої людини;
- 2) наслідок у вигляді смерті іншої людини;
- 3) причинний зв'язок між зазначеним діянням та наведеними наслідками;
- 4) певна обстановка вчинення цього злочину.

Якщо характеристика перших трьох ознак в цілому співпадає з їх характеристикою стосовно інших видів вбивства, то певна обстановка вчинення цього вбивства полягає у попередньому (до початку вчинення вбивства) впливі на винного **протизаконного насильства, систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого**. Насильство може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень аби побоїв, незаконне позбавлення волі тощо), так і психічним (наприклад, погроза завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди). Систематичним знуцанням визнається вчинення три і більше разів дій, що принижують честь і гідність особи, завдаючи їй моральних страждань (напри-

клад, образи, цькування, глузування, кепкування, безпідставні обвинувачення у вчиненні неправомірних дій тощо). До тяжкої образи слід відносити явно непристойну поведінку потерпілого, що особливо принижує гідність чи ганьбить честь винного або близьких йому осіб.

Як і інші види вбивства, позбавлення життя, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, є **закінченим** з часу настання смерті потерпілого.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 116 КК, характеризується **умисною формою вини** у виді як прямого, так і непрямого умислу. Одночасно суб'єктивна сторона характеризується не лише умислом, а й таким емоційним станом винного, який значною мірою знижував його здатність усвідомлювати свої дії або керувати ними. Необхідною умовою кваліфікації дій винного за зазначеними статтями є сильне душевне хвилювання (фізіологічний афект), що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання чи тяжкої образи з боку потерпілого. Фізіологічний афект — це короточасний інтенсивний емоційний стан, при якому істотно знижується контроль особи над своєю поведінкою та можливістю усвідомлювати її характер і керувати нею. Від фізіологічного афекту слід відрізнити афект патологічний, який є одним із видів тимчасового розладу психічної діяльності та виключає осудність особи (ст. 19 КК).

Отже, наведений склад злочину може мати місце тільки у випадках, коли раптово викликаний в стані фізіологічного афекту умисел на вбивство був негайно реалізований, тобто вбивство вчиняється особою, яка знаходиться в такому стані. Розрив у часі між насильством, знущанням або образою та станом сильного душевного хвилювання, а також наявність задалегідь обдуманого умислу чи будь-яких підготовчих дій виключає кваліфікацію вбивства за ст. 116 КК. Крім того, стан фізіологічного афекту винного має бути викликаний тільки протизаконним насильством, систематичним знущанням або тяжкою образою з боку потерпілого відносно як винного, так й інших осіб. Саме наведена ознака відносить даний вид вбивства до групи умисних вбивств за пом'якшуючих обставин.

Суб'єктом такого злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

100. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України)

Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини має місце, якщо воно вчинене під час пологів або одразу ж після них, коли особливий психічний та фізіологічний стан жінки ослабляє її здатність усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. У разі ж, якщо має місце тимчасовий розлад душевної діяльності, відповідно до ст. 19 КК, відповідальність виключається.

Обов'язковою ознакою цього складу злочину є *потерпілий* — новонароджена дитина. Початок пологового процесу свідчить про початок життя дитини, що обумовлює кваліфікацію такого посягання саме як вчинене на життя новонародженої дитини, тобто вбивство. При цьому життєздатність такої новонародженої дитини, наявність вроджених захворювань або каліцтв, стать тощо не можуть впливати на кваліфікацію вчиненого. Крім того, таке діяння повинно мати місце лише відносно своєї новонародженої дитини, а не новонародженої дитини взагалі. Внутрішньоутробне знищення плоду до початку пологового процесу може розглядатися лише як переривання вагітності та є обставиною, що виключає підстави кримінальної відповідальності за умов переривання жінкою своєї вагітності.

Об'єктивна сторона вбивства матір'ю новонародженої дитини так само, як й інших видів вбивств, сформульована в законі як злочин із матеріальним складом та характеризується такими обов'язковими ознаками, як: **1)** суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), спрямоване на позбавлення життя; **2)** наслідок у вигляді смерті; **3)** причинний зв'язок між зазначеним діянням та наслідком. Разом з тим, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони умисного вбивства, передбаченого ст. 117 КК, є ще одна ознака — **4) час вчинення злочину**.

У законі про кримінальну відповідальність зазначається, що даний вид вбивства може бути вчинений або під час пологів, або відразу після пологів. Визначення «під час пологів» обумовлює вчинення вбивства дитини до закінчення пологового процесу, що не обумовлює будь-яких труднощів у кваліфікації. До визначення «відразу після пологів» слід ставитися як до такого, який свідчить про особливий психічний та фізіологічний стан породіллі та ослабляє її здатність усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. Саме тому такий стан визначається в кожному конкретному випадку вчинення наведеного злочину. Вбивство матір'ю своєї дитини через такий час після пологів, коли вже не можна говорити про особливий стан жінки, не дає підстав для застосування ст. 117 КК і підлягає кваліфікації на загальних підставах.

Даний склад злочину вважається *закінченим* з часу настання смерті новонародженої дитини.

Суб'єктивна сторона цього злочину виражається умисною формою вини у вигляді **прямого або непрямого умислу**. Момент виникнення умислу не впливає на кваліфікацію цього злочину і може бути як заздалегідь обдуманим, так і таким, що раптово виник або є афектованим. Наявність необережної форми вини щодо смерті новонародженої дитини виключає кримінальну відповідальність за ст. 117 КК і свідчить про наявність складу злочину, передбаченого ст. 119 КК.

Суб'єктом даного злочину може бути тільки осудна особа, яка досягла 14-річного віку та є матір'ю новонародженої дитини (спеціальний суб'єкт).

Виходячи з того, що поняття «матір» пов'язується з фактом народження жінкою виношеної нею дитини, суб'єктом цього злочину може бути як рідна матір, так і сурогатна. Інші особи (батько дитини, близькі родичі того), які безпосередньо позбавили життя новонароджену дитину, підлягають відповідальності на загальних підставах за ч. 2 ст. 115 КК України. Якщо ці особи виступали організатором, посібником або підбурювачем вчинення цього злочину матір'ю новонародженої дитини, їх дії слід кваліфікувати за відповідною частиною ст. 27 і п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України.

101. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК України)

Позбавлення життя іншої людини у стані необхідної оборони (ст. 36 КК) чи заподіяння шкоди особі, яка вчинила злочин, з метою її затримання і доставлення відповідним органам влади (ст. 38 КК) є правомірною поведінкою, що не тягне кримінальної відповідальності. Разом з тим, вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або заходів, необхідних для затримання злочинця, не виключає кримінальну відповідальність, пом'якшуючи її.

Виходячи з цього, обов'язковою ознакою складу цього злочину є *потерпілий* — особа, яка вчиняє посягання (при вбивстві при перевищенні меж необхідної оборони), та особа, яка вчиняє або вчинила злочин (при вбивстві при перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця).

Об'єктивна сторона цього складу злочину визначена в законодавстві як злочин із матеріальним складом та характеризується сукупністю чотирьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння, спрямоване на позбавлення життя іншої людини;
- 2) наслідок у вигляді смерті іншої людини;
- 3) причинний зв'язок між зазначеним діянням та наведеними наслідками;
- 4) певна обстановка вчинення цього злочину.

Перші три ознаки цього злочину суттєво не відрізняються від їх характеристики у попередньо розглянутих видах вбивства. Водночас, **певна обстановка вчинення злочину** свідчить про умисне позбавлення життя того, хто посягає, що явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту (ч. 3 ст. 36 КК), чи умисне позбавлення життя особи, яка вчинила злочин, що явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця (ч. 2 ст. 38 КК). При вчиненні умисного вбивства у стані уявної оборони, особа підлягає відповідальності за ст. 118 КК, якщо вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищила межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання (ч. 3 ст. 37 КК).

Даний склад злочину вважається **закінченим** з часу настання смерті того, хто нападає, або особи, яка вчинила злочин.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується **умисною формою вини**. Це обумовлено тим, що перевищення меж необхідної оборони або перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, з необережності взагалі неможливо. Винна особа має не тільки усвідомлювати, що вживані нею захист або заходи із затримання злочинця явно не відповідають небезпечності посягання або обставинці захисту чи заходам, необхідним для затримання злочинця, і можуть призвести до смерті того, хто нападає, чи злочинця, але й бажати чи свідомо припускати настання смерті такої особи.

Слід також мати на увазі, що особа, яка діє у стані необхідної оборони, або затримання особи, що вчинила злочин, як правило, перебуває у стані сильного душевного хвилювання, викликаного суспільно небезпечним посяганням, через що вона не завжди може точно оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту. Таке сильне душевне хвилювання (ч. 4 ст. 36 КК) виключає перевищення меж необхідної оборони та перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, через що така особа не підлягає кримінальній відповідальності.

Суб'єктом даного вбивства є фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку та діяла при перевищенні меж необхідної оборони або перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця, а також у стані уявної оборони, якщо вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення щодо наявності суспільно небезпечного посягання. Суб'єктом цього злочину також можуть бути представники влади, працівники правоохоронних органів, громадських формувань з охорони громадського порядку тощо.

У випадку, коли вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, вчиняється у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок вчинення суспільно небезпечного посягання або злочину, воно підлягає кваліфікації за ст. 118 КК. Вчинення цього вбивства за наявністю обставин, передбачених пунктами 1, 2, 4, 5 і 13 ч. 2 ст. 115 КК, повинно кваліфікуватися тільки за ст. 118 КК.

102. Доведення до самогубства (ст. 120 КК України)

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 120 КК, є суспільні відносини, що забезпечують недоторканність життя іншої людини.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю трьох обов'язкових ознак: 1) діяння у вигляді доведення до самогубства або замаху на самогубство, вчинене шляхом жорстокого поводження з потерпілим, шантажу, примусу

до протиправних дій або систематичного приниження його людської гідності;

- 2) альтернативні наслідки у вигляді самогубства потерпілого або замаху на самогубство;
- 3) причинний зв'язок між вказаними діями та наслідками.

Жорстоке поводження — це безжалісна, груба поведінка, що завдає потерпілому психічних і (або) фізичних страждань (нанесення тілесних ушкоджень, побоїв, мордування, позбавлення умов для існування, житла, їжі, одягу, небезпечні стягнення, незаслужене позбавлення заохочень тощо).

Шантаж — це вимога від потерпілого вчинити або утриматися від вчинення яких-небудь дій, бажаних для винного, під загрозою розголошення відомостей, які потерпілий бажає зберегти в таємниці.

Примус до протиправних дій — це фізичний або психічний вплив на потерпілого з метою спонукати його до яких-небудь дій, вчинення яких заборонено законодавством України.

Систематичне приниження людської гідності — це різного роду тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, наклеп, анонімні звинувачення, образа честі жінки, цькування тощо).

Судова практика не відносить до розглянутих дій розірвання шлюбу чи шлюбних стосунків, відмову одружитися, подружню зраду тощо, якщо при цьому не вчиняються інші дії, що принижують людську гідність. Не можуть кваліфікуватися за ст. 120 КК випадки самогубства, які є реакцією на законні дії (наприклад, правомірне звільнення з роботи, об'єктивні незадовільні оцінки знань тощо) або повідомлення вірних, таких що відповідають дійсності відомостей (якщо таке повідомлення здійснюється не в образливій, цинічній формі).

Специфіка об'єктивної сторони даного злочину полягає в тому, що відповідальність винного обумовлена поведінкою самого потерпілого. Тому обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є наявність причинного зв'язку між діями винного та поведінкою потерпілого — самогубством (позбавленням себе життя) або замахом на самогубство (спроба позбавити себе життя).

Підбурювання до самогубства та пособництво в самогубстві особи, яка позбавлена здатності усвідомлювати свою поведінку або керувати нею (наприклад, внаслідок малолітства чи психічного захворювання), повинні розглядатися як умисне вбивство (якщо особа позбавила себе життя) або замах на умисне вбивство (якщо мала місце спроба вчинити самогубство). За умов невіддалого підбурювання до самогубства дії винного слід кваліфікувати як готування до умисного вбивства.

Даний злочин є **закінченим** з моменту самогубства (позбавлення себе життя) або замаху на самогубство (спроби позбавити себе життя).

Суб'єктивна сторона цього злочину може виражатися як виною у **формі умислу** (прямий або непрямий), так і виною у **формі необережності** (зло-

чинна самовпевненість або злочинна недбалість). Якщо особа не передбачала та не могла передбачати самогубство потерпілого або вчинення ним замаху на самогубство, відповідальність за ст. 120 КК виключається.

Суб'єктом злочину, передбаченого **ч. 1 ст. 120 КК**, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку, від якої потерпілий **не знаходився** в матеріальній або іншій залежності.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 120 КК**, є вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 120 КК:

- 1) *особою, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винного;*
- 2) *щодо двох або більше осіб.*

Під **матеріальною залежністю** слід розуміти випадки, коли потерпілий отримує від винного істотну матеріальну підтримку або знаходиться на його утриманні (наприклад, залежність непрацевдатного члена родини від тих, на утриманні кого він знаходиться, тощо). Під **іншою залежністю** слід розуміти залежність підлеглого від начальника, учня від викладача, одного родича від іншого тощо.

Особливо кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого **ч. 3 ст. 120 КК**, є вчинення діянь, передбачених частинами 1 або 2 ст. 120 КК, *щодо неповнолітнього* (особи, якій не виповнилося 18 років).

103. Умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121 КК України). Відмежування тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, від умисного вбивства і вбивства через необережність

Відповідно до п. 1.2 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, з медичної точки зору, тілесні ушкодження — це порушення анатомічної цілості тканин, органів та їх функцій, що виникає як наслідок дії одного чи кількох зовнішніх ушкоджуючих факторів — фізичних, хімічних, біологічних, психічних. Виходячи з наведеного, наука кримінального права дає наступне юридичне визначення: **тілесне ушкодження** — *це протиправне умисне або необережне заподіяння шкоди здоров'ю іншої людини, що виражається в порушенні анатомічної цілісності чи фізіологічної функції тканин і органів тіла людини.*

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я людини. При цьому, здоров'я визначається як нормальне функціонування тканин та органів тіла людини. Закон рівною мірою охороняє здоров'я будь-якої людини незалежно від його стану, моральних якостей, віку, громадянства, службового становища людини тощо.

Об'єктивна сторона даного злочину сформульована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується трьома обов'язковими ознаками:

- 1) діянням (дією або бездіяльністю), спрямованим на спричинення шкоди здоров'ю іншої людини;
- 2) наслідками спричинення певної шкоди здоров'ю;
- 3) причинним зв'язком між вказаними діяннями і наслідками.

Відповідно до п 2.1.1 наведених вище Правил, ознаками тяжкого тілесного ушкодження є: **а)** небезпека для життя; **б)** втрата будь-якого органа або втрата органом його функцій; **в)** душевна хвороба; **г)** розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину; **д)** переривання вагітності; **е)** невіправне знівечення обличчя. Таким чином, тяжке тілесне ушкодження характеризують дві групи чинників:

- 1) *що характеризуються природою вчинюваного діяння* (є небезпечним для життя в момент заподіяння);
- 2) *що характеризуються сутністю наслідків такого діяння* (спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя).

Небезпечними для життя є ушкодження, що в момент спричинення чи в клінічному перебігу через різні проміжки часу спричиняють загрозливі для життя явища, що без надання медичної допомоги за звичайним своїм перебігом закінчуються чи можуть закінчитися смертю. Запобігання смерті завдяки наданню медичної допомоги не повинне братися до уваги при оцінці загрози для життя.

До *втрати будь-якого органу або втрати органом його функцій* відносяться втрата зору, втрата слуху, мови, руки, ноги, репродуктивної здатності. При цьому така ознака передбачає істотну втрату певного органу або його функцій (повна стійка сліпота на обидва ока, повна стійка глухота на обидва вуха, втрата можливості висловлювати свої думки нормальними звуками, втрата кінцівки на рівні не нижче за ліктьовий або колінний суглоби тощо). Інші пошкодження органів тіла людини або їх функцій оцінюються за ознакою стійкої втрати працездатності.

Під *душевною хворобою* слід розуміти будь-яке психічне захворювання (психічну хворобу). Пошкодження кваліфікується як тяжке тільки тоді, коли воно спричинило розвиток психічного захворювання незалежно від його тривалості і ступеня виліковності. До психічних захворювань не можна віднести пов'язані з пошкодженням реактивні стани (психози, неврози). Ступінь тяжкості таких реактивних станів нервової системи визначається за ознакою тривалості розладу здоров'я.

Під *розладом здоров'я, пов'язаним зі стійкою втратою працездатності не менш ніж на одну третину* (не менш 33%), варто розуміти безпосередньо пов'язаний з ушкодженням послідовно розвинутий хворобливий процес. Під

стійкою (постійною) втратою загальної працездатності слід розуміти таку необоротну втрату функції, котра повністю не відновлюється. Варто зазначити, що, як правило, при характеристиці цієї ознаки мова йде про втрату загальної працездатності. Проте якщо діяння винного було спрямоване на втрату спеціальної працездатності потерпілого (працездатність, пов'язана з роботою моделлю, ювеліром, музикантом тощо), то ступінь втрати працездатності визначається, виходячи з спеціальної працездатності такої особи.

Переривання вагітності незалежно від її терміну відноситься до тяжких тілесних ушкоджень за умови, що між цим ушкодженням і перериванням вагітності є прямий причинний зв'язок і винна особа бажала або свідомо припускала такі наслідки.

Непоправне знівечення обличчя віднесене до тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку з тим, що воно додає зовнішності потерпілого неприємний, відштовхуючий зовнішній вигляд (наприклад, асиметрія очей, видалення вух, носа, рубці багрового кольору тощо). Такі тілесні ушкодження самі по собі можуть бути віднесені до пошкоджень середньої тяжкості або навіть до легких тілесних ушкоджень, проте негативно впливають на психофізіологічний стан потерпілого. Питання про спотворення обличчя не відноситься до сфери медицини, а вирішується з урахуванням загальноприйнятого естетичного поняття про красу і потворність. До уваги приймаються стать, вік, професія потерпілого, оцінюється ступінь спотворення обличчя. Під виправністю ушкодження необхідно розуміти значне зменшення відбитих патологічних змін (рубця, деформації, порушення міміки тощо) з часом чи під дією нехірургічних засобів. Коли ж для усунення необхідне оперативне втручання (косметична операція), то ушкодження обличчя вважається не виправним.

Діяння кваліфікується за ст. 121 КК у разі наявності **хоча б однієї** з вищерозглянутих ознак. Наявність сукупності декількох ознак тяжкого тілесного ушкодження на кваліфікацію діяння не впливає, але враховується судом при призначенні покарання.

Даний злочин є *закінченим* з моменту вчинення діяння, що є небезпечним для життя в момент заподіяння (для чинника першої групи), або настання хоча б одного з розглянутих вище наслідків (для чинників другої групи).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною у формі умислу (прямого або непрямого). У разі спричинення тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), суб'єктивна сторона злочину характеризується подвійною (змішаною) формою вини.

Суб'єктом такого злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК, є умисне тяжке тілесне ушкодження, яке:

- 1) вчинене способом, що має характер особливого мучення;
- 2) вчинене групою осіб;
- 3) вчинене з метою залякування потерпілого або інших осіб;
- 4) вчинене з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості;
- 5) вчинене на замовлення;
- 6) спричинило смерть потерпілого.

Під вчиненням умисного тяжкого тілесного ушкодження **способом, що має характер особливого мучення**, слід розуміти обрання винним такого способу заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, що завдає потерпілому нестерпного фізичного болю, особливих фізичних і психічних страждань (використання дії низької чи високої температури, позбавлення їжі або води тощо) та свідчить про особливу жорстокість, нелюдськість винного. Характер особливого мучення мають також дії, пов'язані з багаторазовим або тривалим спричиненням особливого болю (щипання, шмагання, нанесення численних, але не тяжких ушкоджень тощо). Ця ознака має місце тільки у випадках, коли спричинення особливого мучення потерпілому охоплюється умислом винного чи є спеціальною метою його дій.

Вчинення тяжкого тілесного ушкодження **групою осіб** має місце, якщо у спричиненні шкоди здоров'ю брали участь декілька (два або більше) співвиконавців злочину без попередньої змови між собою.

Під вчиненням умисного тяжкого тілесного ушкодження **з метою залякування потерпілого або інших осіб** слід розуміти спричинення вказаних ушкоджень задля утворення почуття страху перед винним або іншими особами. Залякування інших осіб може бути вчинено з метою викликати у таких осіб почуття страху фактом спричинення потерпілому тяжкого тілесного ушкодження. Як правило, такі дії здійснюються для досягнення проміжного результату з метою примушування потерпілого та (або) інших осіб до вчинення дій (утримання від вчинення дій), бажаних для винного.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, вчинене **з мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості**, має місце, коли винний не бажає терпимо ставитися до людини іншої раси чи національності, або інших релігійних поглядів, і спричиняє шкоду здоров'ю іншої людини саме через наведені спонукання. Для такої кваліфікації необхідно встановити, що потерпілому було спричинено тяжке тілесне ушкодження через те, що він належав до іншої раси, національності, релігії чи конфесії.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, **вчинене на замовлення**, має місце у разі, коли воно заподіюється особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати різні форми, відповідно до яких виконавець зобов'язується заподіяти тяжке тілесне ушкодження потерпілому, а замовник — вчинити або не вчинити на користь виконавця певні дії матеріального або нематеріального характеру.

Умисне тяжке тілесне ушкодження, *що спричинило смерть потерпілого*, має місце за сукупністю наступних ознак:

- 1) діяння винного було спрямоване на спричинення тяжкого тілесного ушкодження (вчинено умисно);
- 2) настання наслідків як у вигляді тяжкого тілесного ушкодження, так і смерті потерпілого, знаходиться у причинному зв'язку із діянням винного;
- 3) настання смерті не охоплювалося умислом винного, тобто особа передбачала можливість настання смерті, але легковажно розраховувала на її відвернення чи не передбачала можливості настання такого наслідку свого діяння, хоча повинна була і могла їх передбачити.

ВІДМЕЖУВАННЯ ТЯЖКОГО ТІЛЕСНОГО УШКОДЖЕННЯ, ЩО СПРИЧИНИЛО СМЕРТЬ ПОТЕРПІЛОГО, ВІД УМИСНОГО ВБИВСТВА І ВБИВСТВА ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ

Складність питання про відмежування цих злочинів обумовлена тим, що за своїми кінцевими наслідками вони повністю співпадають (настає смерть потерпілого). Ці злочини, як правило, вчиняються і схожими або тотожними діяннями (діями або бездіяльністю), що становлять небезпеку для життя та здоров'я потерпілого. Тобто розрізнити їх за об'єктивними ознаками складу злочину не є можливим. Саме тому розмежовувати їх слід **за суб'єктивною стороною злочину**, тобто залежно від психічного ставлення винного до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків.

ВІДМІННІСТЬ ВІД УМИСНОГО ВБИВСТВА

При умисному вбивстві смерть потерпілого охоплюється прямим або непрямим умислом винного, тоді як при умисному тяжкому тілесному ушкодженні, що спричинило смерть потерпілого, відносно смерті психічне ставлення особи може характеризуватися виключно необережною формою вини. Вирішуючи питання про форму вини, слід виходити з сукупності всіх обставин вчинення злочину: способу та знаряддя вчинення злочину, кількості та характеру локалізації тілесних пошкоджень, причин припинення винним злочинної поведінки, обставин, що передували вчиненню злочину, характеру взаємин винного та потерпілого тощо.

У зв'язку з цим проміжок часу, що минув з моменту спричинення тілесних ушкоджень до настання смерті потерпілого, сам по собі не може свідчити про наявність або відсутність умислу на вбивство. Якщо буде встановлено, що винний бажав настання смерті потерпілого (прямий умисел) або хоча не бажав, але свідомо припускав її настання (непрямий умисел), його дії слід кваліфікувати як умисне вбивство, незалежно від того, настала смерть миттєво або через деякий час. Якщо за цих умов смерть так і не настала, вчинене слід кваліфікувати як замах на вбивство.

ВІДМІННІСТЬ ВІД ВБИВСТВА ЧЕРЕЗ НЕОБЕРЕЖНІСТЬ

Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, відрізняється від вбивства через необережність тим, що у разі вчинення вбивства у винного відсутній умисел (як прямий, так і непрякий) на спричинення тяжкого тілесного ушкодження, так само як і на позбавлення життя потерпілого. При необережному вбивстві вчиняються діяння, які винна особа не сприймає як здатні спричинити смерть або тяжкі тілесні ушкодження (необережна форма вини). Проте саме ці діяння стають причиною настання смерті. Разом з тим, при вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК, щодо спричинення тяжкого тілесного ушкодження винна особа має умисел (прямий або непрякий).

104. Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122 КК України)

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я людини.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю наступних трьох ознак:

- 1) діяння, спрямоване на заподіяння середньої тяжкості тілесного ушкодження;
- 2) наслідок у вигляді спричинення середньої тяжкості тілесного ушкодження;
- 3) причинний зв'язок між вказаними діяннями і наслідком.

Відповідно до п. 2.2.1 Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень ознаками ушкодження середньої тяжкості є: **а)** відсутність небезпеки для життя; **б)** відсутність наслідків, що характеризують тяжкі тілесні ушкодження; **в)** тривалий розлад здоров'я; **г)** стійка втрата працездатності менш ніж на третину. При цьому тривалим вважається розлад здоров'я (порушення функцій будь-якого органу) строком понад три тижні (більш ніж 21 день), а стійкою втратою працездатності менш ніж на одну третину — втрата загальної працездатності від 10 до 33 %.

Злочин вважається *закінченим* з моменту спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесних ушкоджень.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виною у **формі умислу** (прямого або непрямого). Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (стосовно якої мала місце необережна форма вини), підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених статтями 122 та 119 КК України.

Суб'єктом даного злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 122 КК, є спричинення середньої тяжкості тілесного ушкодження:

1) з метою залякування потерпілого або його родичів;

- 2) з метою примусу потерпілого або його родичів до певних дій;
- 3) з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

105. Умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК України): його види та відмінність від побоїв і мордування

Об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону здоров'я людини.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю трьох обов'язкових ознак:

- 1) діянням, спрямованим на заподіяння потерпілому легкого тілесного ушкодження;
- 2) наслідком у вигляді легкого тілесного ушкодження;
- 3) причинним зв'язком між вказаними діянням і наслідком.

Разом з тим, ст. 125 КК встановлює відповідальність за два види умисного легкого тілесного ушкодження. В **ч. 1 ст. 125 КК** наслідком вчинення злочину є **легке тілесне ушкодження**, яке полягає у порушенні анатомічної цілісності тканин, органів та їх функцій, але **не спричинило** короткочасного розладу здоров'я чи незначної стійкої втрати працездатності. До таких відносяться ушкодження, що не потягнули стійкої втрати працездатності та мали незначні скороминущі наслідки, тривалістю не більше як шість днів.

Відповідно до **ч. 2 ст. 125 КК**, наслідком вчинення цього злочину є заподіяння легкого тілесного ушкодження, **що спричинило** короткочасний розлад здоров'я або незначну стійку втрату працездатності. При цьому до короткочасного належить розлад здоров'я тривалістю понад 6 днів, але не більше ніж 21 день (не більше трьох тижнів). Під незначною стійкою втратою працездатності розуміють втрату загальної працездатності до 10 %.

Злочин, передбачений ст. 125 КК, вважається **закінченим** з моменту спричинення потерпілому одного з видів легкого тілесного ушкодження.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виною **тільки у формі умислу** (прямого або непрямого). Необережне спричинення легкого тілесного ушкодження не є злочином і не містить підстав для кримінальної відповідальності.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

ВІДМІННІСТЬ ВІД ПОБОЇВ І МОРДУВАННЯ

Стаття 126 КК України «Побої і мордування» встановлює кримінальну відповідальність за умисне заподіяння удару, побоїв або вчинення інших насильницьких дій, які завдали фізичного болю. При цьому під **ударом** слід розуміти одноразовий вплив тупим предметом на тіло людини, що заподіяв фізичної болю. **Побої** характеризуються багаторазовістю нанесення ударів,

а *інші насильницькі дії* — фізичний вплив на людину (крім ударів і побоїв), що викликає больові відчуття (наприклад, виривання волосся, викручування кінцівок тощо). **Мордування** полягають у багаторазовому або тривалому спричиненні болю (щипання, шмагання тощо), завдання численних, але невеликих ушкоджень тупими чи гостроколючими предметами, застосуванні термічних факторів дії на тіло людини та інших аналогічних дій.

Разом з тим, удари, побої, інші насильницькі дії та мордування **не спричиняють** порушення анатомічної цілісності тканин або нормального функціонування тканин і органів тіла людини, але обов'язково викликають фізичний біль. Саме зазначена ознака, що є обов'язковою для всіх без виключення тілесних ушкоджень, відрізняє побої і мордування від легкого тілесного ушкодження.

106. Залишення в небезпеці (ст. 135 КК України). Відмежування залишення в небезпеці від ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК України)

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 135 КК, є суспільні відносини, що забезпечують нормальні умови життя та здоров'я людини.

Обов'язковою ознакою цього складу злочину є **потерпілий**, яким може бути виключно особа, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження через малолітство, старість, хворобу або внаслідок іншого безпорадного стану.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і обумовлює наявність однієї обов'язкової ознаки — бездіяльності — залишення без допомоги особи, яка перебуває у небезпечному для життя стані, за наявності можливості надати таку допомогу.

За загальним правилом, умовою кримінальної відповідальності за бездіяльність є сукупність двох ознак: **а) обов'язок** особи діяти певним чином та **б) можливість** вчинити певні дії. Тому залишення в небезпеці тягне за собою кримінальну відповідальність виключно за умов наявності у винної особи обов'язку піклуватися про потерпілого та наявності можливості надати допомогу.

Обов'язок піклуватися про особу, яка перебуває в небезпечному для життя стані, завжди має нормативний характер і може випливати: **1)** із закону або іншого нормативного акту; **2)** із шлюбно-сімейних відносин; **3)** із характеру професії; **4)** із договору; **5)** із попередньої поведінки винного, коли він сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан.

Можливість надати допомогу визначається в кожному конкретному випадку, виходячи з об'єктивної обстановки вчинення цього злочину. Якщо особа, на яку був покладений обов'язок піклуватися про потерпілого, через фізичну неспроможність або через те, що сама знаходилася у безпорадному

стані, чи з інших причин не мала змоги надати допомогу, кримінальна відповідальність виключається.

Небезпечний для життя стан особи — це такий стан особи, коли вона без сторонньої допомоги позбавлена можливості вжити ефективних заходів для самозбереження внаслідок свого безпорадного стану (наприклад, малолітства, старості, хвороби, алкогольного чи наркотичного сп'яніння, відсутності необхідних навичок тощо).

Злочин вважається **закінченим** з моменту залишення без допомоги особи незалежно від настання або ненастання небезпечних для життя наслідків. Також немає значення, призвело б надання допомоги до запобігання небезпечних наслідків або ні, а також чи хто-небудь інший надав допомогу залишеному в небезпеці, чи небезпека була усунута іншими засобами.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 135 КК, характеризується виною у формі **тільки прямого умислу**. Ознака «завідомості» в диспозиції статті обумовлює, що винний усвідомлює, що інша особа знаходиться в небезпечному для життя стані, і він зобов'язаний та має можливість надати таку допомогу, а також усвідомлює, що ненадання допомоги може призвести до смерті або інших тяжких наслідків для потерпілого, і бажає залишити таку особу без допомоги. За відсутністю усвідомлення особою, що потерпілий знаходиться у небезпечному для життя стані, суб'єктивна сторона цього складу злочину відсутня.

Суб'єктом даного злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і на яку покладений обов'язок піклуватися про потерпілого (наприклад, батьки малолітньої дитини, пожежник, охоронець тощо), або особа, яка сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан (наприклад, водій автомобіля, який збив пішохода, тощо). Тобто суб'єкт цього злочину спеціальний.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 135 КК, є залишення в небезпеці, *вчинене матір'ю стосовно новонародженої дитини* (якщо матір не перебувала в обумовленому пологами стані).

Особливо кваліфікуючими ознаками, передбаченими ч. 3 ст. 135 КК, є залишення в небезпеці, що спричинило:

- 1) *смерть особи;*
- 2) *інші тяжкі наслідки.*

Склад злочину, передбачений ч. 3 ст. 135 КК, має свої особливості. По-перше, він сконструйований в законі як злочин із матеріальним складом і є закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків у вигляді смерті залишеної без допомоги особи, або інших тяжких наслідків (тяжкі або середньої тяжкості тілесні ушкодження). По-друге, суб'єктивна сторона даного складу злочину в цілому характеризується необережною формою вини, яка щодо залишення без допомоги особи може характеризуватися як умислом,

так і необережністю, а щодо кваліфікованих наслідків (смерті або іншого тяжкого наслідку) — тільки необережною формою вини. В іншому випадку (за наявності умислу щодо смерті або тілесного ушкодження), таку поведінку особи слід кваліфікувати як умисний злочин проти життя або здоров'я особи.

ВІДМЕЖУВАННЯ ЗАЛИШЕННЯ В НЕБЕЗПЕЦІ ВІД НЕНАДАННЯ ДОПОМОГИ ОСОБИ, ЯКА ПЕРЕБУВАЄ В НЕБЕЗПЕЧНОМУ ДЛЯ ЖИТТЯ СТАНІ

У чинному законі про кримінальну відповідальність ст. 136 КК також передбачає відповідальність за ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, при можливості надати таку допомогу. Зазначене обумовлює необхідність відмежування цих складів злочину один від одного. Таке розмежування слід проводити за двома ознаками: **а) за моментом закінчення злочинів; б) за ознаками суб'єкта злочинів.**

Залишення в небезпеці (ч. 1 ст. 135 КК) є закінченим злочином з моменту вчинення діяння — залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження. Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ст. 136 КК), визнається закінченим злочином, якщо це спричинило тяжкі тілесні ушкодження (ч. 1) або спричинило смерть потерпілого (ч. 3).

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 135 КК, є особа, на яку покладений обов'язок піклуватися про потерпілого, або особа, яка сама поставила потерпілого в небезпечний для життя стан. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 136 КК, навпаки, повинна бути особа, на яку не покладений правовий обов'язок надавати допомогу, і така, яка не поставила потерпілого в небезпечний для життя стан.

107. Незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст. 146 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю людини та її недоторканність. **Потерпілим** від злочину може бути будь-яка фізична особа, за винятком осіб, позбавлення волі або викрадення яких є спеціальним складом злочину та потребує кваліфікації за іншими статтями КК (наприклад, особи, які мають міжнародний захист).

Об'єктивна сторона злочину сформульована в законі як злочин із формальним складом та передбачає наявність хоча б однієї з двох альтернативних дій: 1) незаконне позбавлення волі; 2) викрадення людини.

Незаконне позбавлення волі — це протиправне перешкодження людині обирати за своєю волею місцезнаходження. Воно може виявитися у затриманні потерпілого в місці, де він не бажає перебувати, або в місці, яке він не має можливості залишити з власної волі. Позбавлення волі може бути вчи-

нено шляхом застосування фізичного насильства (наприклад, спричинення фізичного болю, зв'язування, обмеження можливості рухатися тощо), за допомогою психічного насильства (наприклад, застосування загрози побиття або застосування зброї тощо) чи обману (наприклад, заманювання у певне місце шляхом повідомлення неправдивих відомостей або зловживання довірою). Час, на який особа була позбавлена волі, на кваліфікацію злочину не впливає, але може бути врахований судом у разі призначення покарання.

Викрадення людини — це протиправне таємне або відкрите захоплення потерпілого, переміщення його в інше місце та подальше його утримання викрадачем або іншою особою. Як правило, такі дії вчиняються із застосуванням фізичного або психічного насильства.

Обов'язковою ознакою незаконного позбавлення волі та викрадення людини є вчинення таких дій **всупереч волі потерпілого**. За умов погодження з потерпілим переміщення його в інше місце та (або) затримання його у певному місці (наприклад, обряд викрадення нареченої на весіллі), склад злочину, передбачений ст. 146 КК, відсутній.

Діяння як у формі незаконного позбавлення волі, так і у формі викрадення людини вважаються **закінченими** з моменту фактичного обмеження свободи чи переміщення людини. При цьому слід враховувати, що даний склад злочину є триваючим, тобто він є вчинюваним аж до часу фактичного звільнення потерпілого.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується **виключно прямим умислом**. Мотиви вчинення цього злочину можуть бути різними (наприклад, помста, користь тощо) і на кваліфікацію не впливають. У разі захоплення людини, обов'язковою ознакою цього діяння є **спеціальна мета** — подальше переміщення та утримання потерпілого в іншому місці.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 146 КК, є виключно **приватна** (не службова) особа, яка досягла 16-річного віку. Службові особи за аналогічні дії підлягають відповідальності за перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК) чи інші передбачені спеціальними нормами злочини (наприклад, статтями 365-1, 371, 375, 424 КК).

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 146 КК**, є незаконне позбавлення волі або викрадення людини:

- 1) вчинені щодо малолітнього;
- 2) вчинені з корисливих мотивів;
- 3) щодо двох чи більше осіб;
- 4) за попередньою змовою групою осіб;
- 5) способом, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого;
- 6) що супроводжувалося заподіянням потерпілому фізичних страждань;
- 7) із застосуванням зброї;
- 8) здійснюване протягом тривалого часу.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 146 КК, є незаконне позбавлення волі або викрадення людини:

- 1) *вчинені організованою групою*;
- 2) *що спричинили тяжкі наслідки* (смерть потерпілого, його самогубство, спричинення потерпілому тяжкого тілесного ушкодження тощо).

108. Захоплення заручників (ст. 147 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю людини. *Додатковим безпосереднім об'єктом* виступають суспільні відносини, що забезпечують особисту безпеку особи, захопленої як заручника. *Потерпілим* від цього злочину є фізична приватна особа. Захоплення або тримання як заручника представника влади, працівника правоохоронного органу чи їх близьких родичів за інших умов утворює склад злочину, передбаченого ст. 349 КК. Аналогічні дії з особами, які мають міжнародний захист, слід кваліфікувати за ст. 444 КК.

Об'єктивна сторона цього злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і полягає у вчиненні двох альтернативних діянь: 1) *захоплення заручника*; 2) *тримання заручника*.

Захоплення заручника — це викрадення людини, що вчиняється таємно або відкрито, як із застосуванням насильства, так і без нього, або шляхом обману чи із застосуванням зброї. *Тримання заручника* — це позбавлення заручника свободи, коли він з власної волі не має можливості залишити певне місце, в якому перебуває. Захоплення та тримання заручника може вчинятися як тими самими особами, так і різними особами, одні з яких захоплюють заручника, а інші — тримають.

Цей злочин вважається *закінченим* з моменту фактичного захоплення особи або з моменту позбавлення його можливості вільно пересуватися.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 147 КК, характеризується умисною виною у вигляді **виключно прямого умислу**. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони даного складу злочину також є **спеціальна мета** — спонукання родичів затриманого, державної або іншої установи, підприємства чи організації, фізичної або службової особи до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення заручника.

Характер і зміст вимог, що висувуються до вказаних осіб як умови звільнення заручника, на кваліфікацію злочину не впливають. Вони можуть бути пов'язані з укладанням певної угоди з іншою державою, звільненням затриманого чи засудженого, дозволом залишити межі України чи іншої держави, передачею грошей тощо. Проте характер вимоги може свідчити про суспільну небезпечність конкретного злочину та особи злочинця, що повинні бути враховано у разі призначення покарання.

Слід також наголосити на тому, що захоплення заручників поєднано зі спонуканням **як фізичних, так і юридичних осіб** до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії. Саме цією ознакою наведений склад злочину відрізняється від розбою, вимагання, незаконного позбавлення волі або викрадання людини, підміни дитини тощо, вчинення яких може супроводжуватися спонуканнями виключно фізичних осіб.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна **приватна або службова** особа, яка досягла 14-річного віку. У разі вчинення цього злочину службовою особою, її дії підлягають кваліфікації за сукупністю ст. 147 КК та статей 365 або 365-1 КК відповідно.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 147 КК, є захоплення заручників:

- 1) вчинене щодо неповнолітнього;
- 2) вчинене організованою групою;
- 3) поєднане з погрозою знищення людей;
- 4) що спричинило тяжкі наслідки.

Кваліфікований склад захоплення заручників, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 147 КК), вважається закінченим з моменту настання смерті потерпілого, його самогубства, спричинення потерпілому тяжкого тілесного ушкодження тощо.

109. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини (ст. 149 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують особисту волю людини. **Додатковим безпосереднім об'єктом** можуть виступати суспільні відносини, що убезпечують статеву свободу та статеву недоторканність, честь, гідність, право людини на працю та інші особисті права громадян.

Об'єктивна сторона цього злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і має місце у разі вчинення хоча б одного з декількох альтернативних діянь: **1) торгівля людьми; 2) здійснення іншої незаконної угоди, об'єктом якої є людина; 3) вербування людини; 4) переміщення людини; 5) переховування людини; 6) передача людини; 7) одержання людини.**

Торгівля людьми — це незаконна безповоротна передача особою (продавцем) хоча б однієї людини та одержання її іншою особою (покупцем) за грошову винагороду або в обмін її на будь-яке майно. Під **здійсненням іншої незаконної угоди**, об'єктом якої є людина, слід розуміти інші випадки передачі людини однією особою та її одержання іншою особою на підставі здійснення незаконної угоди (наприклад, під заставу, у найм, в рахунок боргу, як подарунок тощо). Така передача може здійснюватися як безповоротно, так

і на деякий час. У цих двох формах злочин вважається закінченим з моменту фактичного одержання людини іншою особою або вчинення такою особою дій, що свідчать про фактичне володіння потерпілим.

Вербування людини — це дії, пов'язані зі схилянням особи працювати чи надавати послуги на певних умовах. *Переміщення людини* — це вчинення суб'єктом злочину будь-яких дій із переміщення у просторі потерпілої особи з одного місця в інше шляхом перевезення, пішого супроводу тощо. *Переховування людини* — це вчинення будь-яких дій з метою унеможливлення чи ускладнення встановлення місця, де на цей час перебуває потерпіла особа. Діяння у зазначених формах є закінченими безпосередньо з моменту їх вчинення.

Передача людини — це вчинення дій, пов'язаних із наданням винним потерпілого іншій особі (одержувачу). З іншого боку, під *одержанням людини* слід розуміти заволодіння людиною чи її тримання особою, якій людина була передана. Діяння у цій формі слід вважати закінченим злочином з моменту вчинення винним самої передачі (одержання) людини.

Водночас, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони такого злочину є *спосіб* вчинення вербування, переміщення, передачі та одержання людини. Всі ці діяння повинні бути вчинені з використанням **обману, шантажу або уразливого стану потерпілої особи**.

Під *обманом* слід розуміти повідомлення з метою введення потерпілого в оману як неправдивих відомостей, так і їх замовчування, за умов, що вони повинні бути повідомлені винним. *Шантаж* — це погроза розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі бажають зберегти в таємниці. Під *уразливим станом* особи слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії чи керувати ними, приймати з власної волі самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Разом з тим, відповідальність за вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання малолітнього чи неповнолітнього має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу чи уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використання службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 149 КК, характеризується умисною виною у вигляді тільки **прямого умислу та спеціальною метою** — подальшою експлуатацією людини. Під експлуатацією людини в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичай,

подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, примусову вагітність, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 149 КК**, є торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини:

- 1) вчинені щодо неповнолітнього;
- 2) вчинені щодо кількох осіб;
- 3) вчинені повторно;
- 4) вчинені за попередньою змовою групою осіб;
- 5) вчинені службовою особою з використанням службового становища;
- 6) вчинені особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності;
- 7) поєднані з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких;
- 8) поєднані з погрозою застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого чи його близьких.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 3 ст. 149 КК**, є торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини:

- 1) вчинені щодо малолітнього;
- 2) вчинені організованою групою;
- 3) поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких;
- 4) поєднані з погрозою застосування насильства, небезпечного для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких;
- 5) що спричинили тяжкі наслідки.

110. Зґвалтування (ст. 152 КК України)

Безпосереднім об'єктом даного злочину є суспільні відносини, що забезпечують статеvu свободу людини (як чоловіка, так і жінки), а якщо потерпіла особа не досягла статевої зрілості чи перебувала у беспорядному стані — її статева недоторканність. При цьому ані моральна характеристика потерпілої особи, ані характер її співвідношення з винним (наприклад, дружні стосунки, подружні взаємини, тривалі добровільні статеві зносини, що передували зґвалтуванню, тощо), а також її спосіб життя не мають значення для кваліфікації.

Об'єктивна сторона цього злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і характеризується вчиненням суспільно небезпечного діяння — статеви зносин.

Статеві зносини при зґвалтуванні — це природні статеві зносини між особами різної статі, що відбуваються поза волею потерпілої особи. Разом з тим, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину є вичерпний перелік альтернативних *способів вчинення* статевого зносу: 1) із застосуванням фізичного насильства; 2) із погрозою застосування фізичного насильства; 3) з використанням безпорадного стану потерпілої особи.

Фізичне насильство — це подолання опору потерпілої особи, який обумовлений небажанням вступити у статевий зв'язок, шляхом нанесення ударів, побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень, здавлювання дихальних шляхів, тримання рук або ніг, обмеження або позбавлення особистої волі, введення в організм потерпілої особи проти її волі наркотичних засобів, психотропних, отруйних, сильнодіючих речовин тощо. Таке насильство може застосовуватися і для упередження очікуваного опору з боку потерпілої особи. Насильство має місце і у випадку його застосування не до самої потерпілої особи, а з метою подолання чи попередження її опору до іншої людини, до долі якої потерпіла особа не байдужа (наприклад, родича, близької особи тощо).

Погроза застосування фізичного насильства як спосіб подолання чи попередження опору потерпілої особи є її залякування застосуванням такого насильства до неї і (або) до іншої людини, щодо долі якої потерпіла особа не є байдужою (родича, близької особи), яке може виражатися у висловлюваннях, жестах, демонструванні зброї або предметів, що можуть бути використані для нанесення тілесних ушкоджень, предметів, що імітують зброю, які потерпіла особа сприймає за справжню зброю, чи інших дій. При цьому у потерпілої особи має скластись враження, що у разі протидії винній особі або не виконання її вимог цю погрозу буде реалізовано.

Безпорадний стан потерпілої особи має місце, коли вона внаслідок малолітнього чи похилого віку, фізичних вад, розладу психічної діяльності, хворобливого або непритомного стану, або з інших причин не могла розуміти характеру та значення вчинюваних з нею дій або не могла чинити опір. При цьому необхідно, щоб винна особа усвідомлювала (достовірно знала чи припускала), що потерпіла особа перебуває саме у такому стані. Якщо безпорадний стан потерпілої особи виник внаслідок алкогольного, наркотичного сп'яніння або дії на її організм отруйних, токсичних та інших сильнодіючих речовин, він розглядається як такий за умов, що позбавляє потерпілу особу можливості розуміти характер і значення вчинюваних з нею дій або чинити опір винній особі.

Необхідно відзначити, що для відповідальності за ст. 152 КК достатньо хоча б одного із зазначених способів стримування, подолання або уникнення опору потерпілої особи.

Зґвалтування вважається *закінченим* злочином з моменту початку статевого зносу. При цьому завершення статевих актів у фізіологічному розумінні

ні (еяколяція), вагітність потерпілої, а також втрата нею незайманості (дефлорація) для визнання цього злочину закінченим не потрібні.

Суб'єктивна сторона зґвалтування характеризується умисною виною у вигляді тільки прямого умислу, тобто винна особа повинна усвідомлювати, що застосовує до потерпілої особи фізичне насильство, загрозу або використовує її безпорадний стан для статевих зносин і чиняє такі дії. Мотив та мета зґвалтування можуть бути різними (задоволення статевої пристрасті, хуліганські спонуки, бажання принизити або зганьбити потерпілу особу, помститися їй тощо) і на кваліфікацію злочину не впливають.

Суб'єктом зґвалтування може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку. Тобто суб'єкт зґвалтування загальний, проте безпосереднім фізичним виконавцем злочину в частині статевих зносин може бути тільки особа протилежної статі з потерпілою особою (відповідно, особа чоловічої статі у разі зґвалтування жінки чи особа жіночої статі у разі зґвалтування чоловіка). Співвиконавцем зґвалтування в частині застосування фізичного насильства, погрози або доведення потерпілої особи до безпорадного стану може бути як особа однієї, так і протилежної статі з потерпілою особою.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 152 КК, є зґвалтування:

- 1) *вчинене повторно;*
- 2) *особою, яка раніше вчинила будь-який зі злочинів, передбачених статтями 153—155 КК.*

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 152 КК, є зґвалтування:

- 1) *вчинене групою осіб;*
- 2) *неповнолітньої чи неповнолітнього.*

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 4 ст. 152 КК, є зґвалтування:

- 1) *що спричинило особливо тяжкі наслідки;*
- 2) *зґвалтування малолітньої чи малолітнього.*

111. Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують статево недоторканність особи, яка не досягла 16-річного віку. **Додатковим безпосереднім об'єктом** злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальне моральне та фізичне становлення неповнолітніх, формування світосприйняття у дитини. **Потерпілим** у цьому злочині може бути особа як чоловічої, так і жіночої статі, яка не досягла 16-річного віку. При цьому не має значення, чи досягла така особа статевої зрілості та як вона ставиться до вчинення щодо неї розпусних дій. Попередня поведінка потер-

пілої особи (зокрема, її попереднє статеве життя) також на кваліфікацію не впливає.

Об'єктивна сторона розбещення неповнолітніх сконструйована в законі як злочин із формальним складом і характеризується вчиненням суспільно небезпечного діяння — розпусних дій.

Розпусні дії повинні мати сексуальний характер, бути спрямованими на задоволення винною особою статевої пристрасті або на збудження у неповнолітньої особи статевого інстинкту та можуть вчинюватися у вигляді фізичних дій або інтелектуального розбещення.

Під *фізичними розпусними діями* слід розуміти оголення статевих органів винної чи потерпілої особи, непристойні доторкання до статевих органів, які викликають статеві збудження, навчання статевим збоченням, імітація статевого акту, схиляння або примушування потерпілих до вчинення певних сексуальних дій між собою, вчинення статевих зносин, акту онанізму у присутності потерпілої особи тощо. Однак такими діями не можуть бути природні або неприродні статеві зносини з особою, яка не досягла 16-річного віку, відповідальність за що передбачена статтями 152, 153, 155 КК. *Інтелектуальними розпусними діями* є, зокрема, ознайомлення потерпілої особи із порнографічними зображеннями, відеофільмами, цинічні розмови з нею на сексуальні теми тощо.

Розпусні дії з потерпілою особою, яка не досягла 16-річного віку, вчинені безпосередньо перед її зґвалтуванням, насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом або статевими зносинами з особою, яка не досягла статевої зрілості, повністю охоплюються диспозиціями статей 152, 153 або 155 КК і додаткової кваліфікації за ст. 156 КК не потребують.

Розбещення неповнолітніх вважається **закінченим** злочиним з моменту вчинення розпусних дій.

Суб'єктивна сторона розбещення неповнолітніх характеризується умисною формою вини у вигляді тільки прямого умислу, тобто винна особа усвідомлює, що вчиняє розпусні дії щодо іншої особи і бажає вчинити такі дії. Усвідомленням винного має охоплюватися і вік потерпілої особи. Винний повинен знати про те, що потерпіла особа не досягла 16-річного віку, або припускати наявність такого віку потерпілого.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 156 КК, може бути особа як чоловічої, так і жіночої статі, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 156 КК, є вчинення розпусних дій:

- 1) *щодо малолітньої особи;*
- 2) *батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього.*

112. Крадіжка (ст. 185 КК України). Відмежування крадіжки від грабежу

У ч. 1 ст. 185 КК крадіжка визначена як «таємне викрадання чужого майна». **Безпосереднім об'єктом** цього злочину є юридичне вираження суспільних відносин власності — право власності щодо володіння, користування та розпорядження майном. **Предметом** цього злочину є приватне, державне та комунальне майно, що характеризується юридичною, економічною, соціальною та фактичною ознаками: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо.

Об'єктивна сторона крадіжки сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю чотирьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння у вигляді викрадення чужого майна;
- 2) таємний спосіб викрадення чужого майна;
- 3) наслідки у вигляді спричинення матеріальної шкоди власнику майна;
- 4) причинним зв'язком між вказаними діянням і наслідками.

Викрадення — це незаконне безоплатне вилучення чужого майна поза волею його власника. Таким чином, викрадення — це завжди незаконна поведінка, що вчиняється у формі дії, та пов'язана із переходом майна у фактичне володіння винного без відшкодування власнику його вартості будь-яким еквівалентом.

Необхідною ознакою крадіжки, що відрізняє її від інших злочинів проти власності, є **спосіб** заволодіння майном — **таємне викрадення**. Викрадення вважається таємним, якщо воно вчиняється за наявності однієї з таких обставин: — за відсутності особи, у веденні або під охороною якої знаходилося майно, або власника речі;

— у присутності такої особи, але непомітно для неї;

— у присутності сторонніх осіб, які не можуть усвідомлювати факту протиправного вилучення майна;

— у присутності потерпілого або інших осіб, які знаходяться у стані, що виключає можливість усвідомлювати значення того, що відбувається.

Злочин, початий таємно і продовжений винним відкрито або із застосуванням насильства, необхідно кваліфікувати залежно від моменту, на якому він був відвернений, припинений чи закінчений.

Відповідно до ст. 51 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП), викрадення чужого майна шляхом крадіжки вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 НМДГ. Таким чином, **суспільно небезпечні наслідки**, що характеризують злочин, передбачений ст. 185 КК, полягають у спричиненні матеріальної шкоди власнику викраденого майна, що перевищує 0,2 НМДГ.

Крадіжка вважається **закінченим** злочином з моменту, коли винна особа повністю реалізувала умисел на заволодіння річчю. При цьому заволодіння — це такий перехід речі у володіння винного, що дозволяє йому реально здійснити хоча б первинне розпоряджання нею на свій розсуд (заховати, використати, передати іншим особам тощо). Якщо має місце тільки вилучення майна, що не призвело до заволодіння ним, діяння слід розглядати як замах на крадіжку.

Суб'єктивна сторона крадіжки характеризується умисною виною у вигляді тільки **прямого умислу**, при якому винна особа усвідомлює, що посягає на чужу власність, таємно вилучає чуже майно, на яке вона не має ніякого права, передбачає спричинення матеріальної шкоди в певному розмірі та бажає завдати таку шкоду. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони крадіжки є корисливий мотив.

Суб'єктом крадіжки може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 185 КК**, є крадіжка:

- 1) вчинена повторно;
- 2) вчинена за попередньою змовою групою осіб.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 3 ст. 185 КК**, є крадіжка:

- 1) поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище;
- 2) що завдала значної шкоди потерпілому.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого **ч. 4 ст. 185 КК**, є крадіжка, вчинена у великих розмірах.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 5 ст. 185 КК**, є крадіжка:

- 1) вчинена в особливо великих розмірах;
- 2) вчинена організованою групою.

ВІДМЕЖУВАННЯ КРАДІЖКИ ВІД ГРАБЕЖУ

Розрізняючи крадіжку і грабїж, слід виходити зі спрямованості умислу винної особи та даних про те, чи усвідомлював потерпілий характер вчинюваних винною особою дій. У зв'язку з цим, викрадення слід кваліфікувати як крадіжку не лише тоді, коли воно здійснюється за відсутності потерпілого, але й у присутності сторонніх осіб, які не усвідомлюють факту викрадення майна і не можуть дати йому належної оцінки (наприклад, психічно хворі, малолітні тощо). Викрадення є таємним і в тому разі, коли воно відбувається у присутності потерпілої особи за умови, що винна особа не знає про це чи вважає, що робить це непомітно для неї, а також тоді, коли викрадення вчиняється у присутності особи, якій доручено майно, але вона перебуває в та-

кому стані, що виключає можливість усвідомлювати значення того, що відбувається (наприклад, сон, непритомність, стан сп'яніння тощо).

113. Грабіж (ст. 186 КК України). Відмежування насильницького грабежу від розбою

У ч. 1 ст. 186 КК грабіж визначений як «відкрите викрадання чужого майна». Судова практика встановлює, що грабіж — це відкрите викрадання майна у присутності потерпілого або інших осіб, помітно для них, якщо винна особа усвідомлювала цю обставину. Саме цією ознакою (способом викрадення майна) ненасильницький грабіж відрізняється від крадіжки, вчиняючи яку, винна особа вважає, що робить це непомітно для потерпілого чи інших осіб.

Об'єктивна сторона грабежу сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю чотирьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння у вигляді викрадення чужого майна;
- 2) відкритий спосіб викрадення чужого майна;
- 3) наслідки у вигляді спричинення матеріальної шкоди власнику майна;
- 4) причинний зв'язок між вказаними діяннями і наслідками.

Відкритим визнається викрадення, якщо: **а)** воно вчиняється у присутності потерпілого або інших осіб; **б)** помітно для них; **в)** вказані особи усвідомлюють протиправний характер поведінки винного; **г)** винна особа усвідомлює, що вона діє відкрито, ігноруючи присутність власника майна або інших осіб.

Цей злочин вважається **закінченим** з моменту заволодіння майном, при якому винна особа отримує хоча б початкову реальну можливість розпорядитися таким майном на власний розсуд.

Суб'єктивна сторона грабежу характеризується умисною виною у вигляді тільки **прямого умислу** та **корисливим мотивом**.

Суб'єктом грабежу може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 186 КК**, є грабіж:

- 1) поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства;
- 2) вчинений повторно;
- 3) вчинений за попередньою змовою групою осіб.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 3 ст. 186 КК**, є грабіж:

- 1) поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище;
- 2) що завдав значної шкоди потерпілому.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого **ч. 4 ст. 186 КК**, є грабіж, вчинений у великих розмірах.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 5 ст. 186 КК, є грабіж:

- 1) вчинений в особливо великих розмірах;
- 2) вчинений організованою групою.

НАСИЛЬНИЦЬКИЙ ГРАБІЖ

Грабіж, поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства (ч. 2 ст. 186 КК), утворює кваліфікований вид грабежу (так званий насильницький грабіж) і є відносно самостійним кваліфікованим складом грабежу, що обумовлює необхідність його окремого розгляду.

Додатковим безпосереднім об'єктом насильницького грабежу є свобода та безпека особи, її тілесна недоторканість і здоров'я.

Фізичне та психічне насильство виступає способом відкритого заволодіння майном або його утримання винною особою.

Фізичне насильство — застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, — це обмеження волі потерпілого, спричинення йому фізичного болю (удари, побої) або легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності (ч. 1 ст. 125 КК).

У більшості випадків фізичне та психічне насильство при грабежі передує моменту вилучення майна і застосовується саме з цією метою. Грабіж також має місце, коли у винної особи, яка вдалася до насильства без мети заволодіння майном, така мета виникла і була реалізована вже в процесі застосування насильства. Але насильство може застосовуватися і з метою утримання винною особою вже вилученого майна. Разом з тим, застосування насильства з метою уникнення затримання, що вчиняється винною особою після таємного або відкритого викрадення чужого майна (коли цей злочин вже закінчений), вже не розглядається як спосіб вчинення злочину проти власності та потребує самостійної кваліфікації (наприклад, ч. 1 ст. 186 і ч. 1 ст. 125 КК).

Від насильницького грабежу слід відрізнити так званий грабіж-ривок, при якому винний застосовує певні фізичні зусилля з метою відкритого вилучення майна у потерпілого. Виходячи з того, що такі фізичні зусилля винний використовує не до самого потерпілого, а до майна, що викрадається, вчинене слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 186 КК.

Погроза застосування насильства — це психічний вплив на потерпілого та інших осіб з метою змусити їх або передати майно винному, або мовчазно погодитися на його вилучення, або вказати місце зберігання такого майна. Погроза застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, може бути висловлена жестами, конклюдентними

діями або виникати з обстановки вчинення злочину. Погроза повинна бути адресована виключно власникові речі або особі, у веденні або під охороною якої знаходиться майно, і становити небезпеку застосування до вказаних осіб виключно фізичного насильства. Характерними рисами такої погрози також є її дійсність, реальність та інтенсивність.

Насильницький грабіж вважається **закінченим** з моменту обертання винним чужого майна на свою користь (з моменту заволодіння цим майном).

Суб'єктивна сторона насильницького грабежу також характеризується умисною виною у вигляді тільки **прямого умислу** і **корисливого мотиву**. Проте при вчиненні даного злочину умислом винного повинен охоплюватися й такий спосіб вилучення майна, як насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або погроза застосування такого насильства.

Суб'єктом насильницького грабежу може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

ВІДМЕЖУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ГРАБЕЖУ ВІД РОЗБОЮ

Розбій (ст. 187 КК) та насильницький грабіж (ч. 2 ст. 186 КК) мають як аналогічні ознаки юридичного складу цих злочинів, так і відмінності, що дозволяють проводити розмежування цих складів злочину та правильну, всебічну і повну кваліфікацію вчиненого.

Схожість цих складів полягає у тому, що:

- 1) обидва злочини є *формами корисливих злочинів проти власності*, пов'язаних із незаконним викраденням чужого майна;
- 2) обидва злочини *посягають на один і той самий основний безпосередній об'єкт* — право особи на річ (майно), тобто право власності;
- 3) *предметом* даних злочинів є майно (речі);
- 4) *спосіб заволодіння* (викрадення) чужого майна — застосування фізичного насильства або погрози застосування насильства;
- 5) суб'єктивна сторона цих злочинів характеризується двома обов'язковими ознаками: умисною формою вини у виді *прямого умислу* та *корисливим мотивом*;
- 6) *суб'єктами* даних злочинів можуть бути фізичні осудні особи, які досягли 14-річного віку.

Відмінність цих складів полягає у тому, що:

- 1) *сутільна безпека* розбою значно вища, ніж насильницького грабежу;
- 2) *додатковим безпосереднім об'єктом* насильницького грабежу є свобода, тілесна недоторканість і здоров'я потерпілого, а при розбої — також і життя особи, щодо якої вчинявся напад;
- 3) об'єктивна сторона насильницького грабежу сконструйована в законі як злочин *із матеріальним складом*, а розбою — як злочин *з усіченим складом*;

- 4) характер насильства у разі вчинення грабежу полягає у застосуванні насильства, яке *не є небезпечним* для життя чи здоров'я потерпілого (обмеження волі, удари, побої, спричинення легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короткочасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності), а при розбій — *небезпечного* для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу (легке тілесне ушкодження, що спричинило короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжке тілесне ушкодження);
- 5) насильницький грабіж є закінченим злочином з *моменту заволодіння* чужим майном, а при розбій злочин вважається закінченим вже з *моменту вчинення* нападу з метою заволодіння чужим майном;
- 6) суб'єктивна сторона насильницького грабежу характеризується прямим умислом і корисливим мотивом, а для розбою обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є також і *спеціальна мета* — заволодіння чужим майном.

114. Розбій (ст. 187 КК України). Відмежування розбою від бандитизму та вимагання

Розбій — це відкритий або таємний (несподіваний для потерпілого) напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Основним безпосереднім об'єктом розбою є відносини власності. **Додатковий безпосередній об'єкт** цього злочину — особа, її життя та здоров'я. Саме таке визначення об'єктів розбою обумовлює найбільш високий рівень суспільної небезпеки даного злочину серед інших злочинів проти власності.

Об'єктивна сторона розбою сконструйована в законі як злочин з усіченим складом і виражається в нападі, поєднаному із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

Напад — це відкриті або таємні (несподівані для потерпілого) активні дії винного, спрямовані на заволодіння чужим майном із використанням фізичного або психічного насильства, що здатне подавити волю потерпілого і примусити його передати майно. Насильство при розбій може виступати як способом безпосереднього заволодіння майном, так і способом утримання у винного майна, протиправно вилученого у потерпілого таємно, відкрито або шляхом обману чи зловживання довірою. Насильство супроводжує цей злочин та є невід'ємним від нього.

Фізичне насильство, що є небезпечним для життя чи здоров'я особи, передбачає завдання потерпілому легкого тілесного ушкодження, що спричинило

короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності, середньої тяжкості або тяжкого тілесного ушкодження, замах на вбивство та позбавлення потерпілого життя (вбивство). Проте завдання потерпілому під час розбійного нападу тяжких тілесних ушкоджень утворює кваліфікований склад злочину, передбачений ч. 4 ст. 187 КК. Вбивство особи, яка зазнала нападу, не охоплюється цим складом злочину та потребує кваліфікації за сукупністю ч. 1 ст. 187 КК та п. 6 ч. 2 ст. 115 КК. При вчиненні розбою, поєднаного із замахом на вбивство, необхідно ще й посилання на ч. 3 або ч. 2 ст. 15 КК.

Фізичне насильство можливе й у разі приведення особи, яка зазнала нападу, до безпорадного або несвідомого стану шляхом давання потерпілому без його згоди наркотичних, психотропних, лікарських речовин, що містять у собі небезпеку для його життя і здоров'я (що усвідомлював винний). Такі дії з метою вилучення майна, яке знаходиться у розпорядженні або під охороною потерпілого, необхідно кваліфікувати як розбій. Разом з тим, безпорадний або несвідомий стан потерпілого повинен виникнути саме в результаті діяльності винного, а не самостійних дій потерпілого. За цих умов діяння винного не містить обов'язкової ознаки розбою — фізичного або психічного насильства, а вилучення у потерпілого, який знаходиться у такому стані, винною особою майна слід кваліфікувати як крадіжку або грабіж.

Психічне насильство при розбої виражається у погрозі застосування щодо особи, яка зазнала нападу, фізичного насильства, небезпечного для життя чи здоров'я такої особи. Загроза може виявлятися демонстрацією зброї, жестами, тональністю голосу тощо. Така загроза повинна бути дійсною та реальною, тобто сприйматися особою, яка зазнає нападу, як така, що у разі її реалізації становитиме небезпеку для життя чи здоров'я потерпілого. Зазначене питання вирішується відповідно до конкретної об'єктивної ситуації та суб'єктивної оцінки цієї ситуації потерпілим.

Розбій визнається **закінченим** злочином з моменту вчинення нападу (з моменту початку такого нападу), незалежно від досягнення чи недосягнення винним злочинної мети — заволодіння майном. Фактичне заволодіння чужим майном внаслідок нападу охоплюється поняттям «розбій» і додаткової кваліфікації не потребує.

Суб'єктивна сторона розбою характеризується виключно **прямим умислом**. Винна особа усвідомлює, що насильство, яке вона застосовує, становить небезпеку для життя чи здоров'я потерпілого, і бажає у такий спосіб заволодіти чужим майном або утримати його з метою звернення в свою користь або користь третіх осіб. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони є також **спеціальна мета** — заволодіння майном і корисливий **мотив**.

Суб'єктом розбійного нападу може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 187 КК, є розбій:

- 1) вчинений за попередньою змовою групою осіб;
- 2) вчинений особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 3 ст. 187 КК, є розбій, поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 4 ст. 187 КК, є розбій:

- 1) спрямований на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах;
- 2) вчинений організованою групою;
- 3) поєднаний із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень.

ВІДМЕЖУВАННЯ РОЗБОЮ ВІД ВИМАГАННЯ

У разі вчинення розбою, фізичне або психічне насильство спрямовані на заволодіння майном у момент його застосування. Водночас, психічне насильство (погроза) характеризується спрямованістю винної особи **негайно**, у цей час застосувати насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу.

Дії, що полягають у погрозі застосування насильства, спрямовані на одержання майна **в майбутньому**, а також вимога передачі майна, поєднані із погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами **в майбутньому**, належить кваліфікувати як вимагання.

У випадку, якщо з метою заволодіння майном в момент нападу застосовується насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або погроза застосування такого насильства, але майна у потерпілої особи на цей момент не виявилось, вчинене слід кваліфікувати як розбій. У випадку, якщо у зв'язку з відсутністю майна вимога передачі майна була перенесена винною особою на майбутнє, такі дії слід кваліфікувати за сукупністю злочинів як розбій та вимагання (ст. 189 КК).

ВІДМЕЖУВАННЯ РОЗБОЮ ВІД БАНДИТИЗМУ

Розбій (ст. 187 КК) та бандитизм (ст. 257 КК) мають як схожі ознаки юридичного складу цих злочинів, так і відмінності, що дозволяють проводити розмежування вказаних злочинів та правильну кваліфікацію вчиненого.

Схожість цих складів полягає в тому, що:

- 1) особливо кваліфікований склад розбою (ч. 4 ст. 187) та бандитизм за ступенем тяжкості та небезпечності для суспільства належать до однієї групи — особливо тяжкі злочини;
- 2) додатковим безпосереднім об'єктом розбою та бандитизму є суспільні відносини, що забезпечують особу, її життя та здоров'я;
- 3) розбій та бандитизм законодавчо визначені як злочини з усученим складом;
- 4) суспільно небезпечне діяння у разі вчинення розбою та бандитизму характеризується виключно активною поведінкою — дією;

- 5) вчинення обох складів злочинів характеризується таким діянням, як напад;
- 6) обидва склади злочинів вважаються закінченими з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння без досягнення поставленої мети вчинення нападу;
- 7) суб'єктивна сторона розбою та бандитизму передбачають можливість їх вчинення виключно з прямим умислом;
- 8) для характеристики бандитизму та особливо кваліфікованого розбою (ч. 4 ст. 187 КК) застосовуються ознаки вчинення злочину організованою групою: **а)** в готуванні або вчиненні цих злочинів беруть участь декілька осіб (три і більше); **б)** ці особи попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів; **в)** вони об'єднані єдиним планом з розподілом функцій учасників групи; **г)** їх дії спрямовані на досягнення єдиного плану, відомого всім учасникам групи.

Спорідненість розбою та бандитизму було враховано у характеристиці повторності однорідних злочинів, зазначеної у ч. 2 ст. 187 КК, — розбій, вчинений особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм.

Відмінність цих складів полягає у тому, що:

- 1) основним безпосереднім об'єктом розбою є відносини власності, а бандитизму — суспільні відносини, що забезпечують громадську безпеку як елемент, складової національної безпеки України;
- 2) суспільні відносини, що забезпечують особу, її життя та здоров'я, у розбої характеризують додатковий обов'язковий об'єкт, а у бандитизмі — додатковий факультативний об'єкт;
- 3) обидва посягання визначені як злочини з усіченим складом, але момент закінчення розбою законодавчо перенесений на стадію замаху, а бандитизму, в окремих випадках, — на стадію готування;
- 4) напад являє собою єдину дію, що характеризує об'єктивну сторону розбою, в той час як об'єктивна сторона бандитизму передбачає ще дві **альтернативні дії — організація банди та участь у такій банді**;
- 5) суб'єктивна сторона розбою, крім прямого умислу, характеризується спеціальними мотивом та метою його вчинення — корисливий мотив та мета заволодіння майном, в той час як для бандитизму такий мотив та мета не є обов'язковими;
- 6) організована група або злочинна організація при розбої (ч. 4 ст. 187 КК) створюються для нападу з метою заволодіння майном, а при бандитизмі — для вчинення кількох нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб або одного такого нападу, який потребує ретельної довготривалої підготовки;
- 7) обов'язковою ознакою бандитизму є озброєність учасників банди або хоча б одного з них за умов, що інші учасники банди мають знати про це й усвідомлювати можливість застосування зброї під час нападів.

115. Вимагання (ст. 189 КК України). Відмежування вимагання від розбою та насильницького грабежу

Основним безпосереднім об'єктом вимагання є відносини власності, а *додатковим безпосереднім об'єктом* — відносини у сфері охорони безпеки життя, здоров'я, честі, гідності, особистої недоторканості.

Предметом вимагання можуть бути: **а) майно, б) право на майно, в) дії майнового характеру.**

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і виражається у сукупності двох ознак:

- 1) діяння у вигляді вимоги передачі чужого майна, права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру;
- 2) способу вимагання — погрози:
 - а)** насильства над потерпілим чи його близькими родичами;
 - б)** обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб;
 - в)** пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною;
- 3) розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Протиправна вимога про передачу майна та погроза можуть бути виражені як в усній, так і в письмовій формі, жестами, демонстрацією зброї тощо. Погроза має місце у разі, коли винна особа прагне, щоб у потерпілого склалося переконання про дійсність реалізації цієї погрози, якщо він не виконає висунутої вимоги. Для наявності такого способу вимагання необхідно, щоб у потерпілого таке враження дійсно склалося. Це стосується і випадків, коли винна особа погрожує застосуванням предметів, які свідомо для нього не можуть бути використані для реалізації загрози (макет зброї тощо). Якщо потерпілий сприйняв ці предмети як такі, що становлять загрозу для життя або здоров'я, загроза є наявною.

Погроза застосування насильства (психічне насильство) у разі вимагання полягає в загрозі негайно або у майбутньому застосувати насильство до потерпілого чи його близьких родичів. *Погроза обмеження прав, свобод або законних інтересів* характеризується погрозою негайно або в майбутньому вчинити або не вчинити відносно потерпілого чи його близьких родичів будь-яких дії, здатні порушити їх законні права, свободи або інші інтереси, гарантовані таким особам законодавством України. *Погроза пошкодження або знищення майна* стосується майна, що знаходиться у власності потерпілого, його близьких родичів або майна інших осіб, яке ввірене потерпілому і його близьким родичам або знаходиться під їх охороною. Погроза пошкодження або знищення майна та фактичне його пошкодження або знищення охоплюються поняттям «вимагання» і додаткової кваліфікації за статтями 195, 194 або 194-1 КК не потребують.

Під відомостями, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці, слід розуміти такі справжні або вигадані дані про них, їхні вчинки та діяння відносно них, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, та розголошення яких, на його думку, скомпрометує або принизить честь і гідність його самого або його близьких родичів. До них можна віднести відомості: *а)* про інтимні сторони життя; *б)* про захворювання; *в)* про непристойні або протиправні вчинки; *г)* про злочинну діяльність тощо. *Погроза розголосити* такі відомості — це погроза повідомити про них особам (або особі), яким вони не відомі, та ознайомлення яких з цими відомостями небажано для потерпілого. Якщо така погроза реалізується та утворює самостійний склад злочину (наприклад, завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину — ст. 383 КК), вчинене підлягає кваліфікації за сукупністю злочинів.

Вимагання є *закінченим* злочином з моменту висування вимоги про передачу майна, пов'язаної з відповідною погрозою. Фактичне виконання або невиконання потерпілим висунутих вимог на кваліфікацію злочину не впливає.

Суб'єктивна сторона вимагання характеризується умисною формою вини у вигляді *тільки прямого умислу та спеціальним мотивом* — користю.

Суб'єктом вимагання може бути фізична осудна приватна особа, яка досягла 14-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 189 КК**, є вимагання:

- 1) вчинене повторно;
- 2) вчинене за попередньою змовою групою осіб;
- 3) вчинене службовою особою з використанням свого службового становища;
- 4) вчинене з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;
- 5) вчинене з пошкодженням чи знищенням майна;
- 6) що завдало значної шкоди потерпілому.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 3 ст. 189 КК**, є вимагання:

- 1) поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи;
- 2) що завдало майнової шкоди у великих розмірах.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 4 ст. 189 КК**, є вимагання:

- 1) що завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах;
- 2) вчинене організованою групою;
- 3) поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження.

Якщо в процесі вимагання відносно потерпілого або його близьких родичів було вчинене умисне вбивство, то такі діяння слід кваліфікувати за сукупністю ст. 189 КК та п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України. Вбивство через необережність також не охоплюється диспозицією ст. 189 КК і вимагає додаткової кваліфікації за ст. 119 КК. Разом з тим погроза вбивством повністю охоплюється складом

кваліфікованого вимагання (ч. 2 ст. 189 КК) і додаткової кваліфікації за ст. 129 КК не потребує.

ВІДМЕЖУВАННЯ ВИМАГАННЯ ВІД РОЗБОЮ ТА НАСИЛЬНИЦЬКОГО ГРАБЕЖУ

При відмежуванні вимагання від грабежу і розбою слід виходити з того, що при грабежі та розбої насильство або погроза його застосування спрямовані на заволодіння майном у момент їх застосування. При цьому погроза являє собою такі дії чи висловлювання, які виражають намір застосувати насильство негайно. При вимаганні винний вимагає передати майно, право на майно або вчинити дії майнового характеру в майбутньому. При цьому сама погроза також звернута у майбутнє і буде реалізована тільки після того, як потерпілий не виконає висунуту винною особою вимогу.

Якщо погроза насильства або саме насильство були застосовані з метою заволодіння майном потерпілого в момент нападу, але у зв'язку з відсутністю у нього майна винна особа висунула вимогу передати його в майбутньому, такі дії належить кваліфікувати залежно від характеру погроз чи насильства як розбій чи як замах на насильницький грабіж та за відповідною частиною статті 189 КК.

116. Шахрайство (ст. 190 КК України). Відмінність шахрайства від крадіжки

Безпосереднім об'єктом шахрайства є відносини власності. *Предметом* цього злочину є не тільки майно, але й право на майно. Відповідно до ст. 51 КупАП, викрадення чужого майна шляхом шахрайства вважається дрібним і не утворює складу злочину, передбаченого ст. 190 КК, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 НМДГ.

Об'єктивна сторона шахрайства сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю чотирьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння — заволодіння чужим майном або придбання права на майно;
- 2) певний спосіб вчинення такого діяння — обман або зловживання довірою;
- 3) наслідок у вигляді спричинення матеріальної шкоди потерпілому;
- 4) причинний зв'язок між вказаними діяннями і наслідком.

Шахрайство може бути вчинене одним з двох альтернативних способів: *а) шляхом обману* або *б) шляхом зловживання довірою*.

Під *обманом* слід розуміти повідомлення неправдивих відомостей або приховування, замовчування відомостей, обов'язок повідомлення про які було покладено на винного. Як повідомлення (дія), так і замовчування (бездіяльність) являють собою різновиди впливу на поведінку потерпілого, яка здатна ввести його в оману щодо добровільних дій з передачі майна чи права на майно винній особі. Обман може позначатися вчиненням конклюдентних дій

(використанням форменого одягу, використанням заздалегідь несправних приборів, зміною зовнішнього вигляду, форми та властивостей різних предметів тощо). Така поведінка вчиняється виключно з метою заволодіння чужим майном або придбання права на майно. Не є шахрайством обман з метою доступу до майна та подальшого таємного або відкритого заволодіння ним.

Шахрайство може бути вчинено і шляхом *зловживання довірою*, що є різновидом обману і полягає у свідомому використанні винним довірчих відносин з потерпілим, заснованих на родинних, службових відносинах, знайомстві, інших цивільно-правових відносинах. Зловживання довірою має місце і у разі, коли винна особа з метою заволодіння майном або придбання права на майно спочатку створює довірчі відносини з потерпілим, а потім, використовуючи їх, вчиняє шахрайство.

Особливості шахрайства полягають у тому, що потерпілий, будучи введеним в оману, або сам передає винному майно чи право на майно, вважаючи, що такі дії є правомірними, необхідними або вигідними для нього, або що він зобов'язаний це зробити. За відсутності відповідного волевиявлення потерпілого перехід майна або права на майно на користь винної особи не може відбутися, і склад шахрайства відсутній. Тому перехід майна внаслідок одержання винною особою «згоди» від потерпілого, який знаходиться у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння або страждає на психічне захворювання, не може розглядатися як шахрайство, а підлягає кваліфікації за ст. 185 КК як крадіжка.

Виходячи з того, що обман або зловживання довірою є способом заволодіння чужим майном або придбання права на майно, такий спосіб повинен передувати за часом передачі майна або права на майно та викликати у потерпілого усвідомлення правомірності такої передачі. Шахрайство, поєднане з піддробленням документа або використанням піддробленого документа, утворює сукупність злочинів і підлягає кваліфікації за ст. 190 і ч. 1 або ч. 4 ст. 358 КК.

Шахрайство вважається **закінченим** з моменту заволодіння чужим майном або придбання права на майно.

Суб'єктивна сторона шахрайства характеризується умисною формою вини у вигляді **тільки прямого умислу**. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони шахрайства є **спеціальний мотив** — користь.

Суб'єктом шахрайства може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 190 КК**, є шахрайство:

- 1) *вчинене повторно;*
- 2) *вчинене за попередньою змовою групою осіб;*
- 3) *що завдало значної шкоди потерпілому.*

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 3 ст. 190 КК**, є шахрайство:

- 1) вчинене у великих розмірах;
- 2) вчинене шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 4 ст. 190 КК, є шахрайство:

- 1) вчинене в особливо великих розмірах;
- 2) вчинене організованою групою.

ВІДМІННІСТЬ ШАХРАЙСТВА ВІД КРАДІЖКИ

Шахрайство слід відрізнити від крадіжки, що була вчинена із застосуванням хитрощів чи обману, які полегшили її вчинення або доступ до майна, що викрадається. В першу чергу, шахрайство відрізняється від крадіжки за розширеним колом предметів цього злочину. Окрім майна, предметом шахрайства є також право на майно. Також при шахрайстві, на відміну від крадіжки, винний не вилучає майно з чужого володіння, а введенням в оману спонукає потерпілого передати майно або право на майно. Тому обман у разі вчинення шахрайства є способом заволодіти чужим майном або придбати право на майно. У разі вчинення крадіжки, обман може виступати способом протиправного доступу до майна з метою його подальшого таємного викрадання. Крім того, потерпілий від крадіжки не усвідомлює, що викрадається його майно, і не дає згоди на його вилучення винним. Потерпілий від шахрайства, будучи введений в оману, сам передає майно чи право на майно злочинцеві або ж погоджується на їх вилучення. Тому зовні перехід майна від потерпілого до злочинця у разі вчинення шахрайства відбувається начебто законно, з волі потерпілого.

117. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини власності. **Додатковим безпосереднім об'єктом** є суспільні відносини, що забезпечують належне виконання особою покладених на неї повноважень щодо ввіреного майна або майна, що перебуває в її віданні (ч. 1 ст. 191 КК), або нормальну службову діяльність, пов'язану зі здійсненням адміністративно-господарських функцій (ч. 2 ст. 191 КК). Зазначене підвищує ступінь суспільної небезпеки даного виду викрадення. Юридичною підставою такого ставлення винного до чужого майна є цивільно-правові чи договірні відносини, спеціальне доручення, службові повноваження.

Предметом цього злочину може бути чуже майно, на законних підставах ввірене винному для розпорядження, управління, доставки, зберігання тощо.

Разом з тим для вчинення злочину шляхом зловживання службовим становищем наявність у службової особи відповідної правомочності щодо такого майна не завжди є обов'язковою. Обов'язковою ознакою предмету викрадення чужого майна шляхом привласнення та розтрата є його вартість. Відповідно до ст. 51 КУАП, викрадення чужого майна шляхом привласнення або розтрата вважається дрібним і не утворює складу злочину, передбаченого ст. 191 КК, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 НМДГ.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 191 КК, сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю чотирьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння у вигляді викрадення чужого майна;
- 2) спосіб вчинення такого викрадення — привласнення або розтрата;
- 3) спричинення матеріальної шкоди власнику на суму, що перевищує 0,2 НМДГ;
- 4) причинний зв'язок між вказаними діяннями і наслідками.

Привласнення — це незаконне безоплатне утримання майна, ввіреного винному, або такого, що перебуває у його віданні на законних підставах. *Утримання*, в свою чергу, полягає у невиконанні вимоги повернути майно у визначений термін і розповсюдженні володіння на нього як на своє власне майно. Виходячи з цього, викрадення майна шляхом його привласнення вважається **закінченим** злочином з моменту перебігу визначеного вимогою строку його повернення. Саме зазначена обставина свідчить про спричинення матеріальної шкоди власникові такого майна.

Не може бути визнано привласненням неповернення у встановлений строк майна або його еквівалента, отриманого за договором майнового найму, побутового прокату чи трудовим договором. У цих випадках майно передається в безпосереднє користування особі, яка уклала договір, а відповідальність за його неповернення настає в цивільно-правовому порядку.

Розтрата — це незаконне безоплатне відчуження, використання, витрачання майна, що було ввірене винному чи перебувало у його віданні (наприклад, дарування, обмін, продаж, споживання тощо). Розтрата є наступним за привласненням етапом вчинення злочину, оскільки для її вчинення винний спочатку має привласнити відповідне майно. На відміну від привласнення, у разі вчинення розтрата на момент висування вимоги ввірене майно у винного відсутнє. Виходячи з цього, викрадення майна шляхом його розтрата вважається **закінченим** злочином з моменту відчуження, витрачання чужого майна. Момент закінчення розтрата співпадає із зовнішнім актом відчуження майна.

Не утворює складу злочину, передбаченого ст. 191 КК, викрадення майна, що було передано винній особі для його повного витрачання в процесі виконання професійних або службових обов'язків (наприклад, папір для офісної

техніки, що надається офісному працівникові; цегла, що використовується каменярем для зведення будинку; паливно-мастильні матеріали, що витрачаються водієм для забезпечення руху автомашини, тощо). Такі предмети хоча і ввіряються особам, але не підлягають поверненню у визначений термін. Тому викрадення наведених предметів слід розглядати як крадіжку (ст. 185 КК). Також не підлягають відповідальності за привласнення та розтрату особи, яким майно не було ввірене, а вони тільки мали право доступу до нього за родом своєї діяльності (наприклад, прибиральниця, водій, охоронець тощо).

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК, також сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується діянням у вигляді викрадення чужого майна, наслідками у вигляді спричинення матеріальної шкоди власникові та причинним зв'язком між вказаним діянням і наслідками. Разом з тим способами вчинення такого викрадення є привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем.

Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем — це незаконне та безоплатне обертання чужого майна службовою особою всупереч інтересам служби з використанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій (наприклад, дає незаконні вказівки підлеглий матеріально відповідальній особі про видачу майна, незаконно отримує або призначає премії, надбавки тощо). Таке заволодіння чужим майном визнається **закінченим** злочиним з моменту незаконного безоплатного заволодіння майном або незаконної його передачі на користь інших осіб.

Зловживання службовим становищем в цьому злочині є способом заволодіння чужим майном та невід'ємне від нього. Отже, заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК) та зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК) утворюють сукупність виключно за умов наявності реальної сукупності наведених злочинів. Заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем із використанням підроблених такою особою документів слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 191 і ст. 366 КК.

Суб'єктивна сторона цього складу злочину характеризується умисною формою вини у вигляді **прямого умислу** та спеціальним мотивом — **користю**.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 191 КК, може бути фізична особа приватна (не службова) особа, яка досягла 16-річного віку, якій викрадене майно було ввірене або перебувало у її віданні. Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК, може бути тільки службова особа.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 191 КК, є дії, передбачені частинами 1 або 2 ст. 191 КК:

- 1) вчинені повторно;
- 2) вчинені за попередньою змовою групою осіб.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 4 ст. 191 КК, є дії, передбачені частинами 1, 2 або 3 ст. 191 КК, *вчинені у великих розмірах*.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 5 ст. 191 КК, є дії, передбачені частинами 1, 2, 3 або 4 ст. 191 КК:

- 1) *вчинені в особливо великих розмірах*;
- 2) *вчинені організованою групою*.

118. Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України). Відмежування цього злочину від шахрайства (ст. 190 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини власності в частині використання майна, а також майнові правовідносини, що впливають з різного роду договорів і зобов'язань, внаслідок яких власник майна має отримати дохід (прибуток). Таким чином, *предметом* злочину є чуже майно, що незаконно використовується всупереч інтересам власника, а також грошові кошти, що мали б надійти в розпорядження власника на підставі будь-яких правочинів (упущена вигода).

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і передбачає сукупність чотирьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння — заподіяння майнової шкоди;
- 2) спосіб заподіяння майнової шкоди — обман або зловживання довірою;
- 3) наслідок — заподіяння значної майнової шкоди;
- 4) причинний зв'язок між вказаними діянням і наслідками.

Заподіяння майнової шкоди може виявлятися в трьох формах: *а)* незаконному використанні чужого майна; *б)* ухиленні від сплати обов'язкових платежів; *в)* обертанні на власну користь грошових коштів, що повинні були надійти на користь власника на підставі будь-яких договорів чи зобов'язань.

Незаконне використання чужого майна — це протиправне безоплатне використання чужого майна всупереч інтересам власника з метою одержання майнових вигод. *Ухилення від сплати обов'язкових платежів* полягає у тому, що винна особа не передає іншим особам або державі майно чи кошти, які зобов'язана була передати внаслідок вимог закону, договору та інших зобов'язань. Обов'язковою умовою вчинення злочину у цій формі є відсутність ухилення від сплати платежів, передбачених ст. 212 КК. *Обертання на власну користь грошових коштів, що повинні були надійти на користь власника* на підставі будь-яких договорів чи зобов'язань, полягає у тому, що обов'язкові платежі, що мали б надійти у володіння власника за надані ним послуги, винна особа, не маючи права одержувати такі платежі, обертає на свою користь. У разі, якщо на особу був покладений обов'язок приймати такі платежі,

і скориставшись цим, вона обертає їх на свою користь, вчинене необхідно кваліфікувати за ст. 191 КК.

Наведені дії утворюють склад злочину, передбаченого ст. 192 КК, якщо майнова шкода заподіюється **шляхом обману або зловживання довірою**. В цьому випадку обман та зловживання довірою мають той самий зміст, що і аналогічні визначення у складі шахрайства (ст. 190 КК). Однак у разі заподіяння майнової шкоди обман та зловживання довірою виступають не як спосіб заволодіння, а як спосіб ухилення від сплати обов'язкових платежів чи незаконного використання чужого майна.

Наслідком вчинення цього злочину є спричинення потерпілому значної майнової шкоди. Відповідно до примітки до ст. 192 КК, майнова шкода визнається значною, якщо вона **у п'ятдесят і більше разів** перевищує НМДГ. Такий збиток полягає не у зменшенні майнового активу власника, що характерно для шахрайства, а в тому, що винна особа перешкодила його збільшенню незаконним використанням чужого майна, ухиленням від сплати обов'язкових платежів або обертанням на власну користь грошових коштів.

Злочин вважається **закінченим** з моменту заподіяння значної майнової шкоди.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 192 КК, характеризується наявністю виключно **прямого умислу, спеціального мотиву** — *користі*, та **спеціальної мети** — *отримання шляхом обману або зловживання довірою матеріальної вигоди з будь-яких зобов'язань майнового характеру*. Досягнення зазначеної мети здійснюється не за рахунок простого невиконання покладених на винного майнових зобов'язань, а шляхом вчинення дій, що суперечать таким зобов'язанням.

Суб'єктом цього злочину може бути фізична осудна **приватна** особа, яка досягла 16-річного віку. Такі самі дії службової особи, за наявності всіх інших необхідних для цього ознак, слід кваліфікувати за ст. 364 або ст. 367 КК.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 192 КК**, є дії, передбачені ч. 1 ст. 192 КК:

- 1) *вчинені за попередньою змовою групою осіб*;
- 2) *що заподіяли майнову шкоду у великих розмірах* (таку, що **у сто і більше разів** перевищує НМДГ).

ВІДМЕЖУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ МАЙНОВОЇ ШКОДИ ВІД ШАХРАЙСТВА

Обидва зі вказаних злочинів характеризуються тотожним способом їх вчинення — обман або зловживання довірою. Незважаючи на те, що за своїм змістом у злочинах, передбачених статтями 190 та 192 КК, і обман, і зловживання довірою будь-яких відмінностей не мають, відмінним є їх використання у разі вчинення злочину. При вчиненні шахрайства **обман** виступає *способом заволодіння* майном або одержання прав на нього. Для складу злочину,

передбаченого ст. 192 КК, обман є або *способом незаконного користування чужим майном, або способом ухилення від сплати обов'язкових платежів, або способом обертання на свою користь платежів, що б мали надійти до фондів власника. Зловживання довірою* у цьому злочині виступає *способом незаконного використання чужого майна.*

119. Умисне знищення або пошкодження чужого майна (ст. 194 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом даного злочину є відносини власності. *Додатковим безпосереднім об'єктом* злочину, передбаченого ч. 2 ст. 194 КК, є життя і здоров'я людини.

Коло *предметів* цього злочину більш широке, ніж у разі викрадання майна. Такими предметами можуть бути як рухоме майно, так і майно у вигляді різних будівель, споруд, обладнання, посівів, урожаю, лісовий масив тощо, що належить державним чи комунальним організаціям або приватним особам. Водночас, іншими нормами КК передбачається відповідальність за аналогічні дії з предметами, що є частиною навколишнього середовища (статті 245, 246, 252 КК); предметами, що відносяться до окремих категорій (ст. 277 КК); пам'яток історії або культури (ст. 298 КК); об'єктів електроенергії (ст. 194-1 КК). Предметом цього злочину, як правило, не можуть бути документи, якщо вони не мають матеріально вираженої цінності, а також Державний Герб і Державний Прапор України, оскільки їх умисне знищення або пошкодження кваліфікується за ст. 338 КК. Знищення або пошкодження спеціальних видів майна (наприклад, зазначених у статтях 290, 292, 347, 352, 411 КК) підлягають кваліфікації за ст. 194 КК виключно у випадках, передбачених ч. 2 цієї норми.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом та може виражатися у дії або бездіяльності, що призвели до знищення або пошкодження майна у великих розмірах.

Знищення майна — це протиправний руйнівний вплив на нього, внаслідок якого майно повністю втрачає свою споживчу та економічну цінність і не може бути використане за своїм призначенням, а його властивості не можуть бути відновленими — майно перестає існувати як таке (наприклад, спалювання речі, викидання вантажу в море, випуск газу з балона тощо).

Пошкодження майна — це протиправний вплив на нього, внаслідок якого майно частково втрачає свої споживчі властивості та економічну цінність, а можливість його використання за цільовим призначенням істотно обмежується (коли майно лише частково може використовуватися за своїм цільовим призначенням або частково втрачає свою цінність). Таке майно може бути відновлене шляхом докладання певних зусиль або інших витрат.

Знищення та пошкодження майна може бути наслідком застосування винним власних зусиль, що виражаються у руйнації речі, внесенні до неї сторонніх предметів, зміні її форми, отруєнні корму для худоби тощо, або використанні сторонніх сил чи процесів (стихійних, фізичних, хімічних тощо), а також результатом посередницьких дій третіх осіб. При вчиненні цього злочину шляхом бездіяльності винна особа обирає таку форму пасивної поведінки (за умов, що вона повинна була та мала можливість діяти певним чином), яка безпосередньо призводить до спричинення матеріальної шкоди.

Знищення та пошкодження майна пов'язані із настанням **суспільно небезпечного наслідку**. Як на такий наслідок закон вказує на спричинення матеріальної шкоди у великих розмірах. Згідно з п. 3 примітки до ст. 185 КК, у великих розмірах визнається злочин, що вчинений однією особою чи групою осіб на суму, яка **в двісті п'ятдесят і більше разів** перевищує НМДГ на момент вчинення злочину.

Злочин вважається **закінченим** з моменту настання наслідків у вигляді спричинення матеріальної шкоди у великих розмірах.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого **ч. 1 ст. 194 КК**, характеризується умисною формою вини у вигляді прямого або непрямого умислу. Мотив та мета вчинення злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Разом із тим, наявність мети ослаблення держави обумовлює кваліфікацію вчиненого за ст. 113 КК «Диверсія».

За наявності обтяжуючих ознак, передбачених **ч. 2 ст. 194 КК**, що полягають у настанні смерті або інших тяжких наслідків, злочин характеризується складною (подвійною) формою вини. Щодо знищення або пошкодження майна психічне ставлення винного може виражатися умисною формою вини, а стосовно наслідків у вигляді загибелі людей або інших тяжких наслідків — виключно у формі необережності. Якщо особа бажала або свідомо допускала настання смерті або іншої тяжкої шкоди здоров'ю, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю ч. 2 ст. 194 КК та статтями 115, 121 чи ст. 122 КК відповідно.

Суб'єктом злочину, передбаченого **ч. 1 ст. 194 КК**, може бути фізична осудна особа, яка досягла **16-річного віку**. За наявності обтяжуючих обставин, передбачених **ч. 2 ст. 194 КК**, відповідальність настає після досягнення винною особою **14-річного віку**.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 194 КК**, є знищення або пошкодження чужого майна:

- 1) *вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом;*
- 2) *що заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах;*
- 3) *що спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки.*

Поняття **загальнонебезпечного способу** знищення або пошкодження майна охоплює випадки, використання винним для досягнення злочинного ре-

зультату явищ, що легко приводяться у рух і швидко розростаються в руйнівні стихійні сили, небезпечні для життя та здоров'я людей або великої кількості майна. Такий спосіб має місце у разі вчинення цього злочину шляхом підпалу, вибуху, поширення епізоотій тощо.

Підпал — це знищення або пошкодження майна за допомогою вогню, що переходить у пожежу. Ті ж самі дії за допомогою вогню, що не переходять у пожежу (наприклад, знищення речі в печі або на вогнищі), не може розглядатися як обтяжуюча обставина, передбачена ч. 2 ст. 194 КК. *Вибух* — це знищення або пошкодження майна за допомогою вибухової хвилі, що викликана миттєвим згоранням порохових газів або інших вибухових речовин. Під *іншим загальнонебезпечним способом* слід розуміти також затоплення майна, тобто використання натиску водної маси, яким майно поглинається, руйнується або ушкоджується. Разом з тим, знищення або пошкодження майна шляхом занурення його у воду, що не створює небезпеки для життя та здоров'я людей, кваліфікується за ч. 1 ст. 194 КК.

В *особливо великих розмірах* визнається знищення або пошкодження майна, вчинене однією особою чи групою осіб на суму, яка **в шістсот і більше разів** перевищує НМДГ на момент вчинення злочину.

Загибель людей передбачає настання смерті внаслідок знищення або пошкодження майна хоча б однієї людини.

До *інших тяжких наслідків* цього кваліфікованого складу злочину необхідно відносити спричинення тяжкого тілесного ушкодження одній або кільком особам чи тілесних ушкоджень середньої тяжкості двом або більше особам.

120. Контрабанда (ст. 201 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що виникають з приводу переміщення зазначених у ст. 201 КК предметів через митний кордон України. *Додатковим безпосереднім об'єктом* злочину при контрабанді отруйних, сильнодіючих і радіоактивних речовин є здоров'я населення, при контрабанді зброї та вибухових речовин — громадська безпека, при контрабанді культурних цінностей — громадський порядок та моральність, а при контрабанді спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації — особисті права і свободи людини і громадянина.

Предметом контрабанди є 1) культурні цінності; 2) отруйні речовини; 3) сильнодіючі речовини; 4) вибухові речовини; 5) радіоактивні матеріали; 6) зброя та боеприпаси (крім гладкоствольної мисливської зброї та бойових припасів до неї); 7) спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації. Предметами цього злочину **не можуть бути** твори, виконання, винаходи, промислові зразки, топографії інтегральної мікросхеми, наркотичні

засоби, психотропні речовини, їх аналоги чи прекурсори, фальсифіковані лікарські засоби, незаконно виготовлені, одержані чи підроблені марки акцизного збору, голографічні захисні елементи, підроблена національна валюта України, іноземна валюта, державні цінні папери чи білети державної лотереї. Відповідальність за їх контрабанду передбачена іншими статтями КК (наприклад, статтями 176, 177, 199, 305 КК та ін.).

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і виражається в незаконному переміщенні вказаних предметів через митний кордон як до України, так і за її межі **а)** поза митним контролем або **б)** з приховуванням від митного контролю.

Переміщення товарів *поза митним контролем* означає їх переміщення: **1)** поза місцем розташування митного органу (тобто поза зонами митного контролю); **2)** поза робочим часом здійснення митного оформлення; **3)** з незаконним звільненням від митного контролю, внаслідок зловживання службовими особами митного органу своїм службовим становищем.

Незаконне переміщення предметів контрабанди з *приховуванням від митного контролю* — це їх переміщення через митний кордон України: **1)** з використанням спеціально виготовлених сховищ (тайників) та інших засобів чи способів, які ускладнюють виявлення предметів контрабанди; **2)** шляхом надання одним предметам вигляду інших; **3)** надання митному органу як підстави для переміщення товарів підроблених документів чи документів, отриманих незаконним шляхом, або таких, що містять неправдиві відомості.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину є **місце вчинення злочину** — митний кордон, тобто межі митної території України. Митний кордон збігається з державним кордоном України, крім меж спеціальних митних зон та штучних островів, установок і споруд, створених у виключній (морській) економічній зоні України.

Контрабанда є **закінченим** злочином з моменту фактичного незаконного переміщення предметів контрабанди через митний кордон України. Якщо предмети були виявлені під час митного огляду, має місце замах на контрабанду (ч. 3 ст. 15, ст. 201 КК).

Суб'єктивна сторона контрабанди характеризується умисною формою вини у вигляді **прямого умислу**. Мотив та мета вчинення цього злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (незалежно від громадянства).

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 201 КК**, є контрабанда:

- 1)** вчинена за попередньою змовою групою осіб;
- 2)** вчинена особою, раніше судимою за злочин, передбачений ст. 201 КК;
- 3)** вчинена службовою особою з використанням службового становища.

121. Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів (ст. 204 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують обіг підакцизних товарів у сфері господарської діяльності. *Додатковим безпосереднім об'єктом* злочину, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК, також є суспільні відносини, що забезпечують охорону життя і здоров'я споживачів підакцизних товарів та їх законних інтересів.

Предметом даного злочину можуть бути незаконно виготовлені: **а)** алкогольні напої; **б)** тютюнові вироби; **в)** інші підакцизні товари. При цьому *алкогольні напої* — це продукти, отриманні шляхом спиртового бродіння цукромістких матеріалів або виготовлені на основі спиртових спиртів із вмістом спирту етилового понад 1,2 відсотка об'ємних одиниць, що зазначені у товарних позиціях 2204, 2205, 2206, 2208 згідно з УКТ ЗУД. *Тютюнові вироби* — сигарети з фільтром або без фільтру, цигарки, сигари, сигарили, а також льольковий, нюхальний, смоктальний, жувальний тютюн, махорка та інші вироби з тютюну та його заміників для куріння, нюхання, смоктання чи жування. *Інші підакцизні товари* — це товари, в ціну яких включається акцизний податок (наприклад, пиво, нафтопродукти, скраплений газ, автомобілі, мотоцикли тощо).

Незаконно виготовленими слід вважати підакцизні товари, що виготовлені: 1) особою, яка не зареєстрована як суб'єкт підприємництва, незалежно від того, чи підлягає така господарська діяльність ліцензуванню; 2) особою, яка зареєстрована як суб'єкт підприємницької чи господарської діяльності без одержання ліцензії, якщо така діяльність підлягає ліцензуванню.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 204 КК, сконструйована в законі як злочин із формальним складом і передбачає такі альтернативні незаконні дії з незаконно виготовленими підакцизними товарами: 1) придбання; 2) зберігання; 3) транспортування; 4) збут.

Придбання — це одержання вказаних предметів будь-яким способом (наприклад, внаслідок купівлі, обміну, дарування, в рахунок сплати боргу тощо). *Зберігання* — це утримання вказаних предметів у володінні винного (наприклад, при собі, в помешканні, в інших відомих йому місцях тощо). *Транспортування* — це переміщення вказаних предметів будь-яким видом транспорту. *Збут* — це будь-яка реалізація вказаних предметів (наприклад, продаж, дарування, обмін тощо).

Не утворюють об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 204 КК, зазначені дії щодо законно виготовлених підакцизних товарів, які вчиняються із порушенням порядку їх придбання, зберігання, транспортування або збуту.

Злочин вважається **закінченим** з моменту вчинення хоча б однієї із зазначених дій. Разом з тим, відсутність вартісних та кількісних ознак діяння обумовлюють вирішення питання про застосування щодо нього положень про малозначність діяння, передбачених ч. 2 ст. 11 КК, що виключає його суспільну небезпечність.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 204 КК, характеризується виключно **прямим умислом** та **спеціальною метою** — збутом незаконно виготовлених підакцизних товарів.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК, сконструйована в законі як злочин із формальним складом і передбачає незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, яке здійснюється: 1) шляхом відкриття підпільних цехів; 2) з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів; 3) особою, раніше засудженою за ст. 204 КК.

Виготовлення товарів *шляхом відкриття підпільних цехів* — це незаконне виготовлення підакцизних товарів у приміщенні чи споруді, що спеціально були пристосовані для їх незаконного виготовлення. Виготовлення товарів *з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів*, — це незаконне виготовлення підакцизних товарів, у процесі якого використовується спеціальне обладнання, що за своїми технічними характеристиками здатне виготовити велику кількість такої продукції. Виготовлення товарів *особою, раніше засудженою за ст. 204 КК*, — це незаконне виготовлення підакцизних товарів особою, яка раніше була засуджена за частинами 1, 2 або 3 наведеної статті, за умов, що судимість не була в установленому законом порядку знята чи погашена.

Злочин, передбачений ч. 2 ст. 204 КК, є **закінченим** з моменту вчинення такого діяння — незаконного виготовлення підакцизних товарів.

Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 204 КК, характеризується виключно **прямим умислом**.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 3 ст. 204 КК, сформульована в законі як злочин із матеріальним складом та двома альтернативними формами злочинної поведінки.

Перша форма вчинення цього злочину передбачає:

- 1) діяння — незаконне виготовлення алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів із недоброякісної сировини (матеріалів);
- 2) наслідки — створення загрози для життя і здоров'я людей;
- 3) причинний зв'язок між вказаними діяннями і наслідками.

Недоброякісна сировина або матеріали — це сирці, що не відповідають встановленим стандартам, нормам, правилам і технічним умовам. Можливість такої продукції *створити загрозу для життя та здоров'я людей* вказує на небезпечні властивості підакцизних товарів, які можуть спричинити шкоду

життю чи здоров'ю людей після їх збуту споживачам внаслідок їх вживання, користування чи використання останніми (можливість настання смерті, отруєння, травмування тощо).

Друга форма вчинення цього злочину передбачає:

- 1) діяння — незаконний збут алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів з недоброякісної сировини (матеріалів);
- 2) наслідки — отруєння людей чи інші тяжкі наслідки;
- 3) причинний зв'язок між вказаними діяннями і наслідками.

Незаконний збут — це будь-яка реалізація підакцизних товарів, незаконно виготовлених із недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу життю і здоров'ю людей (наприклад, продаж, дарування, обмін, передача в рахунок боргу тощо). *Отруєння або інтоксикація* — це порушення функцій чи ушкодження органів внаслідок дії отрути чи токсинів, що потрапили в організм чи утворилися в ньому через вживання алкогольних напоїв, тютюнових виробів або інших підакцизних товарів, виготовлених із недоброякісної сировини (матеріалів). Отруєння може виражатися у заподіянні смерті або тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, тілесних ушкоджень середньої тяжкості двом або більше особам чи легких тілесних ушкоджень відразу багатьом людям. *Інші тяжкі наслідки* можуть характеризуватися знищенням чи пошкодженням майна, тварин, рослин, забруднення атмосферного повітря, води чи заподіянням шкоди у великих чи особливо великих розмірах.

Злочин вважається **закінченим: у першій формі** — з моменту створення загрози життю і здоров'ю людей; **у другій формі** — з моменту отруєння людей чи настання інших тяжких наслідків.

Суб'єктом злочинів, передбачених **частинами 1, 2 та 3 ст. 204 КК**, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Виходячи з особливості законодавчої побудови цього складу злочину як трьох самостійних одиничних злочинів, передбачених різними частинами однієї статті Особливої частини КК, у випадку вчинення особою дій, що містять ознаки злочинів, передбачених різними частинами ст. 204 КК, вчинене слід кваліфікувати *за сукупністю злочинів* (відповідно до ст. 33 КК).

122. Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) (ст. 212 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що складаються між державою та суб'єктами оподаткування і забезпечують належне функціонування бюджетів і державних цільових фондів.

Предметом такого злочину є грошові кошти, що підлягають сплаті до бюджетів або державних цільових фондів у виді податків, зборів (обов'язкових платежів). Термін «обов'язкові платежі» в назві та диспозиції ст. 212 КК

уживається як родове поняття, яким охоплюються податки, збори, інші обов'язкові платежі до бюджетів і внески до державних цільових фондів. Не можуть бути предметом цього злочину єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, відповідальність за ухилення від сплати яких передбачена ст. 212-1 КК.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю трьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння — ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів);
- 2) наслідок — фактичне ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах;
- 3) причинний зв'язок між вказаними діянням і наслідком.

Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) — це повна або часткова відмова винної особи від виконання покладеного на нього обов'язку щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), за умов наявності у неї можливості вчинити такі дії.

Способи ухилення від сплати податків безпосередньо в диспозиції даної статті прямо не вказані й можуть бути класифіковані за такими основними групами:

- а) непередставлення документів, пов'язаних з їх обчисленням і сплатою до бюджетів чи до державних цільових фондів (податкових декларацій, розрахунків, бухгалтерських звітів і балансів тощо);
- б) приховування об'єктів оподаткування;
- в) заниження цих об'єктів;
- г) заниження сум податків, зборів (обов'язкових платежів);
- д) приховування факту втрати підстав для отримання пільг з оподаткування;
- е) подання неправдивих відомостей чи документів, що засвідчують право фізичної особи на податковий кредит або на податкову соціальну пільгу.

Непредставлення документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою обов'язкових платежів до бюджетів або державні цільові фонди, полягає в умисному неподанні до органів державної податкової служби в установлений строк декларацій про прибуток суб'єктів господарської діяльності або фізичних осіб, про сплату інших обов'язкових платежів тощо.

Приховування об'єктів оподаткування — це невідображення у звітних документах, що подаються до податкових органів, яких-небудь об'єктів оподаткування — доходу (прибутку), доданої вартості робіт, продукції, послуг тощо.

Заниження об'єктів оподаткування — це умисне неправильне обчислення бази оподаткування, її зменшення шляхом невідображення у поданих до податкових органів деклараціях або інших звітних документах повного обсягу об'єктів оподаткування тощо, унаслідок чого податки, збори, (обов'язкові платежі) сплачуються платником не в повному обсязі.

Заниження сум податків, зборів (обов'язкових платежів) — це умисне неправильне обчислення (зокрема, шляхом умисного заниження податкової ставки) тих їх сум, що підлягають сплаті до бюджетів чи державних цільових фондів при правильному відображенні об'єктів оподаткування (без зниження або приховування останніх).

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони такого злочину є наявність суспільно небезпечних **наслідків** у вигляді *фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах*. Згідно з приміткою до ст. 212 КК, під **значним** розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів і інших обов'язкових платежів, які **в тисячу і більше разів** перевищують НМДГ. При цьому нараховані або сплачені штрафи й пеня не враховуються.

Підстави для кримінальної відповідальності за ст. 212 КК мають місце виключно у разі наявності причинного зв'язку між ухиленням особи від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) і фактичним ненадходженням до бюджетів або державних цільових фондів коштів у значному розмірі. Якщо вказані наслідки настали не з вини суб'єкта оподаткування, кримінальна відповідальність за ст. 212 КК виключається.

Злочин є **закінченим** з моменту фактичного ненадходження до бюджетів або державних цільових фондів коштів у значних розмірах, які мали бути сплачені у строки та в розмірах, передбачених податковим законодавством, а саме — з наступного дня після закінчення строку, до якого мав бути сплачений податок, збір (обов'язків платіж), що підлягає сплаті. Якщо закон пов'язує строк сплати з виконанням певних дій, то злочин вважається закінченим з моменту фактичного ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів).

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується **прямим умислом**. Мотиви і цілі ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Фактичне ненадходження до бюджетів або державних цільових фондів коштів через необережність (наприклад, у разі невиконання або неналежного виконання службовою особою покладених на неї обов'язків унаслідок недбалого або недобросовісного ставлення до них), не утворює складу злочину, передбаченого ст. 212 КК.

Суб'єктом злочину можуть бути:

- а)** службова особа підприємства, установи та організації, незалежно від форми власності, на яку покладений обов'язок із ведення бухгалтерського обліку, подання податкових декларацій, бухгалтерських звітів, балансів, розрахунків та інших документів, пов'язаних з обчисленням і сплатою обов'язкових платежів до бюджетів і державних цільових фондів (наприклад, керівник цього підприємства, установи чи організації; особа, на яку покладений обов'язок виконувати такі повноваження; інша службова особа, якій у встановленому законом порядку надано право підпису фінансово-податкових документів);

- б) особа, яка займається господарською діяльністю без створення юридичної особи;
- в) будь-яка інша особа, яка зобов'язана сплачувати податки, збори (обов'язкові платежі).

Зокрема, чинне податкове законодавство покладає обов'язок щодо сплати, обчислення й перерахування до відповідних бюджетів або державних цільових фондів податків, зборів (обов'язкових платежів) на *платників податків* (особи, на яких покладений обов'язок сплати податків та зборів) і *податкових агентів* (особи, на яких покладений обов'язок з обчислення, утримання з доходів та перерахування податків до відповідного бюджету від імені та за рахунок коштів платника податків).

У разі, коли ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) або приховування цього злочину вчиняються шляхом службового підроблення або підроблення документів, печаток, штампів чи бланків, дії винного слід кваліфікувати за сукупністю ст. 212 КК та ст. 366 або ст. 358 КК відповідно.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 212 КК**, є ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів):

- 1) *вчинене за попередньою змовою групою осіб*;
- 2) *що призвело до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах* (суми податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які **в три тисячі і більше разів** перевищують НМДГ).

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 3 ст. 212 КК**, є ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів):

- 1) *вчинене особою, раніше судимою за ст. 212 КК*;
- 2) *що призвело до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів в особливо великих розмірах* (суми податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які **в п'ять тисяч і більше разів** перевищують НМДГ).

Частина 4 ст. 212 КК передбачає особливий, **спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності** особи, яка вчинила діяння, передбачені частинами 1, 2 або 3 ст. 212 КК, за сукупністю таких умов:

- а) особа, яка вчинила ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), не має судимості за такий саме злочин;
- б) особа до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила податки, збори (обов'язкові платежі);
- в) особа відшкодувала шкоду, завдану державі несвоєчасною сплатою обов'язкових платежів (фінансові санкції, пеня).

123. Фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері підприємництва, тобто самостійної, ініціативної, систематичної на власний ри-

зик господарської діяльності, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Об'єктивна сторона цього злочину сконструйована в законі як злочин з усіченим складом і характеризується двома альтернативними діями:

- 1) створенням суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб) будь-якої організаційно-правової форми;
- 2) придбанням таких суб'єктів підприємницької діяльності.

Створення суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи) — це вчинення передбаченої законом сукупності дій, а також підготовка та здійснення державної реєстрації нового суб'єкта підприємництва. *Придбання суб'єкта підприємницької діяльності* (юридичної особи) — це отримання від іншої особи чи осіб відповідних прав на вже зареєстрованого суб'єкта підприємницької діяльності (юридичну особу), що надають управлінські повноваження, необхідні для підпорядкування діяльності цього суб'єкта (купівля майна юридичної особи або контрольного пакета акцій тощо).

Фіктивність такої діяльності визначається відсутністю у особи на час створення або придбання суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи) мети здійснення підприємницької діяльності в цілому (досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку) або мети здійснення таких видів підприємницької діяльності, що не передбачені статутними документами цього суб'єкта підприємницької діяльності, тобто незаконної діяльності або видів діяльності, щодо яких встановлена заборона.

Фіктивне підприємництво є **закінченим** злочином з моменту створення чи придбання суб'єкта підприємницької діяльності (юридичної особи) будь-якої організаційно-правової форми.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується виключно **прямим умислом та спеціальною метою** — прикриття незаконної діяльності або здійснення видів діяльності, відносно яких є заборона. Мотиви вчинення цього злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Суб'єктом цього злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 205 КК**, є фіктивне підприємництво:

- 1) вчинене повторно;
- 2) що заподіяло велику матеріальну шкоду державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам або громадянам.

Згідно з приміткою до ст. 205 КК, закон диференціює розмір великої матеріальної шкоди залежно від особи, якій вона була спричинена. У разі її заподіяння **фізичним особам**, матеріальна шкода вважається великою, якщо вона **у двісті і більше разів** перевищує НМДГ. Коли матеріальна шкода заподію-

ється *державі або юридичним особам*, вона вважається великою, якщо вона у тисячу і більше разів перевищує НМДГ.

124. Протидія законній господарській діяльності (ст. 206 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують свободу здійснення господарської діяльності. *Додатковим безпосереднім об'єктом* можуть виступати життя, здоров'я та недоторканість людини, а також право власності.

Об'єктивна сторона такого злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і характеризується вчиненням суспільно небезпечного діяння у вигляді висування **протиправної вимоги**: **а)** припинити займатися законною господарською діяльністю; **б)** обмежити заняття законною господарською діяльністю; **в)** укласти угоду, виконання якої може заподіяти матеріальну шкоду або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю; **г)** не виконувати укладену угоду, невиконання якої може заподіяти матеріальну шкоду або обмежити законні права чи інтереси того, хто займається господарською діяльністю.

Протиправна вимога — це викладене в категоричній формі побажання, адресоване іншій особі, про вчинення діяння (дії або бездіяльності), що суперечить положенням чинного законодавства України, яке вона повинна негайно або у майбутньому вчинити відповідно до бажання винної особи.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є певний **спосіб** його вчинення — **погрозою** потерпілому або близьким йому особам (доля яких має істотне значення для потерпілого). Така погроза може полягати у погрозі: **1)** застосувати насильство або **2)** пошкодження чи знищення майна. Погроза повинна бути дійсною та реальною. При визначенні реальності загрози слід виходити з суб'єктивного ставлення до неї винної особи та суб'єктивного її сприйняття потерпілим чи близькими йому особами.

Протидія законній господарській діяльності є **закінченим** злочином з моменту доведення до потерпілого протиправної вимоги, поєднаній з погрозою, незалежно від досягнення винною особою поставленої мети.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується умисною формою вини у вигляді **прямого умислу**, поєданого зі **спеціальною метою** — припинити або обмежити зайняття іншою особою господарською діяльністю чи укласти угоду або не виконувати укладену угоду. Мотиви вчинення злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Разом з тим, вчинення передбачених ст. 206 КК дій з **корисливою метою** щодо отримання майна особи, яка займається господарською діяльністю, права на таке майно або здійснення цієї особою на користь винного

будь-яких дій майнового характеру слід кваліфікувати як вимагання за ст. 189 КК.

Суб'єктом даного злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 206 КК**, є протидія законній господарській діяльності:

- 1) вчинена повторно;
- 2) вчинена за попередньою змовою групою осіб;
- 3) поєднана з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень;
- 4) поєднана з насильством, що не є небезпечним для життя і здоров'я;
- 5) поєднана з пошкодженням чи знищенням майна.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 3 ст. 206 КК**, є протидія законній господарській діяльності:

- 1) вчинена організованою групою;
- 2) вчинена службовою особою з використанням службового становища;
- 3) поєднана з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я;
- 4) що заподіяла велику шкоду (якщо шкода у **п'ятсот і більше разів** перевищує НМДГ);
- 5) що спричинила інші тяжкі наслідки (смерть потерпілого, близької йому людини чи іншої особи, самогубство, завдання тяжкого тілесного ушкодження, припинення роботи підприємства, масові звільнення працівників тощо).

125. Шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини у сфері надання фінансових ресурсів і податкових пільг суб'єктам господарювання.

Предметом шахрайства з фінансовими ресурсами є неправдива інформація, тобто інформація, що має юридичне значення для прийняття рішення про надання фінансових ресурсів або податкових пільг та не відповідає дійсності (є неправдивою).

Об'єктивна сторона такого злочину сформульована в законі як злочин із формальним складом та характеризується незаконною дією — наданням завідомо неправдивої інформації. Така інформація повинна надаватися виключно суб'єктам, зазначеним в диспозиції ст. 222 КК, а саме: 1) органам державної влади; 2) органам влади Автономної Республіки Крим; 3) органам місцевого самоврядування; 4) банкам; 5) іншим кредиторам.

Способом вчинення шахрайства з фінансовими ресурсами є **обман**, при якому винна особа шляхом надання свідомо неправдивих відомостей вводить або намагається ввести кредиторів в оману щодо ефективності свого госпо-

дарювання або фінансового становища і отримати тим самим права одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

Субсидія — це допомога, що надається, як правило, для стимулювання певної діяльності або підтримки господарської діяльності взагалі, без яких-небудь конкретних умов і незалежно від фінансового стану суб'єкта, якому вона надається. *Субвенція* — це допомога, що надається для фінансування певних програм, проектів, які схвалюються особами, що надали допомогу. На відміну від субсидії, використані не за цільовим призначенням субвенції підлягають поверненню. *Дотація* — це вид грошової допомоги, що надається, як правило, збитковим підприємствам державою для покриття витрат, які не покриваються доходом від реалізації їхньої продукції. *Кредит* — це позика в грошовій або товарній формі, що видається кредитором позичальникові на умовах повернення і, як правило, зі сплатою відсотків. *Пільги щодо податків* — це повне або часткове звільнення від сплати всіх або окремих видів податків залежно від суб'єкта господарської діяльності, характеру його діяльності або інших обставин, передбачених законом.

Діяння, передбачене **ч. 1 ст. 222 КК**, є злочином із формальним складом і вважається **закінченим** з моменту надання винною особою завідомо неправдивої інформації вказаним органам та особам. Фактичне отримання в результаті наведених дій субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів або неотримання пільг щодо податків на кваліфікацію діяння не впливає.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується умисною формою вини у вигляді **прямого умислу**. Мотиви вчинення цього злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають, але повинні враховуватися при призначенні покарання.

Певну специфіку у складі даного злочину має **мета** його вчинення. З одного боку, мета одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків є *обов'язковою ознакою* суб'єктивної сторони цього складу злочину. Відсутність наведеної мети виключає кримінальну відповідальність особи за ст. 222 КК. З іншого боку, у винного *не має бути мети* заволодіння майном, що отримано внаслідок надання йому субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів або пільг. Наявність такої мети під час надання неправдивої інформації свідчить про необхідність кваліфікації дій винного як *злочин проти власності*.

Суб'єктом цього злочину може бути будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 222 КК**, є шахрайство з фінансовими ресурсами:

- 1) *вчинене повторно*;
- 2) *що завдало великої матеріальної шкоди* (якщо шкода **у п'ятсот і більше разів** перевищує НМДГ).

Якщо надання завідомо неправдивої інформації у ч. 2 ст. 222 КК завдало великої матеріальної шкоди, цей злочин вважається **закінченим** з моменту спричинення такої шкоди, за умов, що вона знаходилася у причинному зв'язку із зазначеним діянням.

126. Створення злочинної організації (ст. 255 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільної відносини щодо забезпечення громадської безпеки, тобто система відносин, пов'язаних зі встановленням і підтримкою громадського порядку та спокою, недоторканності особи та власності, нормальної діяльності підприємств, установ і організацій у зв'язку зі створенням та функціонуванням такого джерела небезпеки як злочинна організація.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин з усіченим складом і характеризується здійсненням хоча б однієї з альтернативних дій: 1) створення злочинної організації; 2) керівництво злочинною організацією; 3) участь у злочинній організації; 4) участь у злочинах, вчинених такою організацією; 5) організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп; 6) матеріальне забезпечення злочинної діяльності об'єднань злочинних організацій або організованих груп; 7) координація дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп.

Відповідно до ч. 4 ст. 28 КК, злочинна організація — це стійке ієрархічне об'єднання декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких чи особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

На відміну від бандитизму, створення злочинної організації переслідує більш широкі злочинні цілі, ніж напади на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб. Метою діяльності злочинної організації може бути заняття контрабандою, незаконним обігом зброї, наркотичних засобів тощо. Крім того, злочинна організація, на відміну від банди, не потребує ознаки озброєності.

Створення злочинної організації — це дії з організації (формування, заснування) стійкого злочинного об'єднання для заняття злочинною діяльністю. **Керівництво злочинною організацією** — це дії з управління функціонуванням стійким злочинним об'єднанням, що полягають у забезпеченні його існування, відповідного рівня організованості, дотримання загальних правил поведінки та дисципліни, розподілу функціональних обов'язків між членами такої

організації, планування вчинення конкретних злочинів і злочинної діяльності в цілому тощо. *Участь у злочинній організації* — це надання особою згоди на участь у такому об'єднанні, за умов, що вона усвідомлює факт існування злочинної організації та підтвердила реальність своїх намірів щодо участі у такому об'єднанні.

Організація, керівництво чи сприяння зустрічі (сходці) представників злочинних організацій або організованих груп — це залучення до зустрічі (сходки) інших осіб, розробка плану її підготовки і проведення, об'єднання зацікавлених осіб, їх налагодження та впорядкування зустрічі (сходки) для успішної і ефективної злочинної діяльності, управління такою зустріччю чи створення відповідних умов для її організації і здійснення. *Матеріальне забезпечення злочинної діяльності об'єднань злочинних організацій або організованих груп* — це фінансування як вчинення злочинів злочинними організаціями або організованими групами, так і фінансове забезпечення їх діяльності щодо створення відповідної організаційної структури, її існування та приховування злочинної діяльності. *Координація дій об'єднань злочинних організацій або організованих груп* — це встановленні відповідності між злочинними організаціями та організованими групами, що входять в об'єднання, їх взаємодії між собою та у ході здійснення злочинної діяльності.

Створення злочинної організації визнається **закінченим** злочинном з моменту вчинення хоча б одного з вищевказаних діянь.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується умисною формою вини у вигляді виключно **прямого умислу**. Обов'язковою ознакою створення злочинної організації є **спеціальна мета** — вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину (частини 4 і 5 ст. 12 КК).

Суб'єктом такого злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 255 КК передбачає особливий, **спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності** у разі вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 255 КК, за наявності сукупності таких умов:

- а)** особа не є організатором або керівником злочинної організації;
- б)** особа добровільно заявила про створення злочинної організації або участь у ній;
- в)** особа активно сприяла розкриттю злочинної організації.

127. Бандитизм (ст. 257 КК України)

Безпосередній об'єкт цього злочину аналогічний розглянутому раніше щодо складу злочину, передбаченого ст. 255 КК.

Банда — це озброєна організована група або злочинна організація, яка заздалегідь створена з метою вчинення декількох нападів на підприємства, уста-

нови, організації або на окремих громадян чи одного такого нападу, який потребує ретельної довготривалої підготовки.

Ознаками банди є: 1) наявність трьох або більше осіб (три або більше осіб, які є суб'єктами злочину); 2) стійкість (здатність забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування); 3) озброєність (наявність хоча б у одного з членів банди вибухової, вогнепальної або холодної зброї, у тому числі й гладкоствольної мисливської, за умови, що інші учасники банди про це обізнані та усвідомлюють можливість застосування зброї під час нападів); 4) загальна мета — здійснення нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян; 5) спосіб вчинення злочину — напад на підприємства, установи, організації чи на окремих громадян.

Об'єктивна сторона бандитизму сконструйована в законі як злочин з усіченим складом і характеризується вчиненням хоча б однієї з наступних альтернативних дій: 1) організація озброєної банди, 2) участь у такій банді або 3) участь у вчинюваному бандою нападі.

Організація озброєної банди — це створення як організованої групи чи злочинної організації, члени якої вже озброєні, але ще не вчинили нападів, так і таких стійких об'єднань, що з метою заволодіння зброєю здійснюють напади на військовослужбовців, працівників правоохоронних органів тощо. Вже у момент нападу з метою заволодіння зброєю ці об'єднання перетворюються на банду, оскільки у такий спосіб її члени озброюються. Організаційна діяльність, що фактично не призвела до створення банди, повинна розглядатися як замах на бандитизм. Особа, яка є організатором банди, визнається виконавцем злочину, передбаченого ст. 257 КК, навіть якщо вона надалі не брала участі в діяльності такого злочинного об'єднання.

Участь в озброєній банді слід розуміти не тільки як безпосереднє здійснення нападів, але і як сам факт вступу особи в банду або вчинення будь-яких дій, спрямованих на створення сприятливих умов для її функціонування. Проте участь у банді обов'язково передбачає членство особи в цьому об'єднанні, яке набувається шляхом вступу до останнього. Сприяння функціонуванню банди особою, яка не є її учасником, належить розцінювати як пособництво в бандитизмі.

Нападом озброєної банди є дії, спрямовані на досягнення злочинного результату шляхом застосування насильства або створення загрози його застосування. Такий напад вважається здійсненим і в тих випадках, коли члени банди не застосовували зброї, яка перебувала в їх розпорядженні. **Участь у вчинюваному озброєною бандою нападі** має місце коли член банди або особа, яка не є членом банди, спільно із членами банди безпосередньо бере участь у вчинюваному бандою нападі, усвідомлюючи, що вона є учасником саме нападу, який вчиняє банда. Якщо особа не брала безпосередньої

участі в нападі, а лише сприяла його здійсненню, такі дії слід вважати по-собництвом у бандитизмі.

Злочин вважається **закінченим** з моменту вчинення хоча б одного з зазначених діянь. При організації озброєної банди та участі в такій банді для того, щоб бандитизм був закінченим злочином, не вимагається здійснення бандою нападів на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб.

Суб'єктивна сторона бандитизму характеризується умисною формою вини у вигляді виключно **прямого умислу** та **спеціальної мети** — напади на підприємства, установи, організації або на окремих осіб. Якщо бандитизм вчиняється задля викрадення людей, захоплення заручників, вбивств, зґвалтувань, заволодіння майном, звільнення винних з-під варти тощо, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю ст. 257 КК та відповідної статті Особливої частини КК, що передбачає відповідний злочин.

Суб'єктом злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

128. Терористичний акт (ст. 258 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують стан захищеності життєдіяльності людей (громадська безпека). **Додатковим безпосереднім об'єктом** злочину, передбаченого ст. 258 КК, є життя та здоров'я людини, відносини власності, довілля, нормальна діяльність органів влади тощо.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин з усіченим складом і характеризується вчиненням хоча б однієї з таких альтернативних дій: **1)** застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, що створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або спричинення значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків; **2)** погроза здійснювання вказаних дій.

При цьому **застосування зброї** — це використання вражаючих властивостей зброї (вогнепальної, вибухової чи холодної) проти життя, здоров'я, майна або довілля. **Вчинення інших дій, що створюють небезпеку для життя чи здоров'я людини або спричинення значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків**, — це застосування отруйних чи радіоактивних речовин, затоплення, обвалу, знищення будинків та споруд, доріг, засобів зв'язку, систем життєзабезпечення тощо. У цих формах терористичний акт вважається **закінченим** з моменту створення реальної небезпеки настання наведених наслідків.

Погроза вчинити такі дії — це доведення до відома органів державної влади чи місцевого самоврядування, службових осіб підприємств, установ, організацій або інших фізичних осіб наміру винного на вчинення зазначених

дій. Спосіб доведення погрози до відома таких осіб може бути розбіжним. У цій формі злочин вважається **закінченим** з моменту доведення до відома вказаних органів такої погрози.

Суб'єктивна сторона терористичного акту характеризується виключно **прямим умислом** і хоча б однією зі **спеціальних цілей**: **а)** порушення громадської безпеки; **б)** залякування населення; **в)** провокація воєнного конфлікту чи міжнародного ускладнення; **г)** вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами; **д)** привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Вчинення таких дій з метою ослаблення держави слід кваліфікувати за ст. 113 КК України (диверсія).

Суб'єктом цього злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 258 КК**, є вчинення терористичного акту:

- 1) *повторно*;
- 2) *за попередньою змовою групою осіб*;
- 3) *якщо це призвело до заподіяння значної майнової шкоди* (визнається з урахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму **від ста до двохсот п'ятдесяти** НМДГ).
- 4) *якщо це призвело до інших тяжких наслідків* (екологічне забруднення значних територій, масове отруєння або захворювання людей, аварія поїзда, судна, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій тощо).

Особливо кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого **ч. 3 ст. 258 КК**, є вчинення терористичного акту, *що призвело до загибелі людини* (смерті хоча б однієї людини).

129. Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (ст. 263 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є громадська безпека у сфері обігу вогнепальної зброї, бойових припасів і вибухових речовин, а також кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї.

Предметом злочину, передбаченого **ч. 1 ст. 263 КК**, є вогнепальна зброя (пістолети, гвинтівки, автомати тощо), бойові припаси (патрони, гранати тощо) та вибухові речовини (порох, амоніт, динаміт тощо) фабричного чи кустарного виробництва. Всі ці предмети повинні бути придатними для застосування їх вражаючого впливу або такими, що можуть бути приведені у такий стан. Не можуть бути предметом даного злочину мисливські гладко-

ствольні рушниці та бойові припаси до них. Проте будь-яке пристосування гладкоствольної мисливської зброї (виготовлення обрізів, вкладок для стрільби іншими бойовими припасами тощо) свідчить, що ці предмети втрачають ознаки мисливської зброї та набувають характеристик вогнепальної зброї.

Предметом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263 КК, є кинджали, фінські ножі, кастети та інша холодна зброя, тобто пристрої та предмети, конструктивно призначені для ураження потерпілого за допомогою м'язової сили людини чи механічного пристрою (може бути холодною ручною та холодною металюною зброєю). Ці предмети мають бути придатними до використання за цільовим призначенням.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК, сконструйована в законі як злочин із формальним складом і характеризується вчиненням декількох альтернативних дій з вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами або пристроями: 1) носіння; 2) зберігання; 3) придбання; 4) передача; 5) збут. Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв тягне відповідальність за ст. 263-1 КК України.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 263 КК, характеризується вчиненням наступних альтернативних дій з холодною зброєю: 1) носіння; 2) виготовлення; 3) ремонт; 4) збут.

Носіння — це переміщення або транспортування вказаних предметів, якщо вони знаходяться безпосередньо при винній особі (на тілі чи в одязі) або в місці, що дозволяє швидко їх використання (у салоні автомобіля, носильних речах, палиці тощо). **Зберігання** — це фактичне володіння вказаними предметами, якщо вони знаходяться не при винному, а в іншому відомому йому місці. **Придбання** — це вчинення дій, пов'язаних із набуттям вказаних предметів (купівля, обмін, привласнення, одержання як подарунок тощо). **Передача** таких предметів має місце у разі якого-небудь їх передавання іншим особам у володіння, для тимчасового зберігання чи використання за цільовим призначенням за винагороду або безоплатно, назавжди або лише на якийсь час. **Збут** — це умисна передача предметів злочину іншій особі шляхом продажу, дарування, обміну, сплати боргу тощо). **Виготовлення** — це створення холодної зброї або пристосування інших предметів для позбавлення життя іншої людини чи спричинення шкоди її здоров'ю. **Ремонт** вказаних предметів означає відновлення їх вражаючих властивостей шляхом виправлення пошкодження, усунення поломки і дефектів, а також заміни комплектуючих деталей холодної зброї.

За будь-яких умов зазначені діяння повинні бути *незаконними*, тобто вчиненими всупереч передбаченого законом порядку або без відповідного дозволу на здійснення таких дій.

Злочини, передбачені частинами 1 та 2 ст. 263 КК, є *закінченими* з моменту початку виконання будь-якого із вказаних діянь зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується виключно **прямим умислом**. Цілі, що переслідує винна особа, та мотиви, якими вона керується, можуть бути як злочинними (для вчинення за їх допомогою іншого злочину), так і незлочинними (для захисту від можливого нападу), і не впливають на кваліфікацію, але враховуються при призначенні покарання. Водночас, незаконне поводження із вказаними предметами з метою вчинення за їх допомогою іншого злочину утворює ідеальну сукупність злочинів і повинне кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 263 КК і як готування (ч. 1 ст. 14 КК) до іншого відповідного злочину.

Суб'єктом такого злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 3 ст. 263 КК передбачає *спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності* за вчинення злочину, передбаченого частинами 1 або 2 ст. 263 КК, у разі добровільної здачі вказаних предметів органам влади. Під *добровільною здачею* необхідно розуміти такі дії, коли особа, маючи можливість і надалі володіти, зберігати та здійснювати інші дії із зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами або пристроями, незалежно від мотивів за власним бажанням передає їх відповідному державному органу.

130. Порушення вимог законодавства про охорону праці (ст. 271 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують безпеку праці, тобто стан умов праці, за якого вплив на працівника небезпечних і шкідливих виробничих чинників усунуто або він не перевищує гранично допустимих значень.

Потерпілими від злочину можуть бути як особи, які безпосередньо працюють, перебули у відрадження, на практику або стажування на відповідне підприємство, установу чи організацію, так й інші особи, діяльність яких пов'язана з таким виробництвом. Порушення вимог, що заподіяло шкоду життю або здоров'ю громадян, які не пов'язані із зазначеним виробництвом, слід кваліфікувати за відповідними статтями як злочин у сфері службової діяльності або злочин проти життя і здоров'я особи.

Об'єктивна сторона такого злочину сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю трьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння у вигляді порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці;

- 2) наслідок у вигляді заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого;
- 3) причинний зв'язок між вказаними діями і наслідками.

Диспозиція цієї норми є бланкетною та відсилає до законодавчих й інших нормативно-правових актів, що встановлюють відповідні правила та містять вимоги до охорони праці (Закон України «Про охорону праці», загальні правила безпеки для виробничої діяльності та спеціальні правила безпеки для окремих галузей або видів роботи). Разом з тим, порушення спеціальних правил безпеки при виконанні робіт із підвищеною небезпекою, правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах (цехах), правил ядерної або радіаційної безпеки на виробництві, правил безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд кваліфікуються за статтями 272—275 КК України.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 271 КК, є заподіяння *шкоди здоров'ю потерпілого*, тобто заподіяння особі середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень, що спричинили короткочасний розлад здоров'я або незначну втрату працездатності. Необхідною ознакою також є причинний зв'язок між порушенням правил і цим наслідком.

Якщо дії службової особи, крім зазначеного наслідку, одночасно завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, вчинене утворює сукупність злочинів, передбачених статтями 271 і 367 КК України.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 271 КК, вважаються **закінченим** з моменту настання такої шкоди здоров'ю потерпілого.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується **необережною формою вини**. Разом з тим, психічне ставлення винного може характеризуватися і **подвійною (змішаною) формою вини**, коли ним умисно порушуються вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці. Але щодо заподіяння шкоди здоров'ю потерпілого психічне ставлення винного може характеризуватися виключно злочинною самовпевненістю чи злочинною недбалістю. В іншому випадку вчинене слід кваліфікувати як злочин проти життя та здоров'я особи.

Суб'єктом даного злочину може бути службова особа підприємства, установи, організації незалежно від форми власності або громадянин — суб'єкт підприємницької діяльності, які на підставі наказу адміністрації, посадової інструкції чи відповідно до займаної посади мають спеціальні обов'язки з охорони праці на певній ділянці роботи або контролю за їх виконанням.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 271 КК, є порушення вимог законодавчих та інших нормативно-правових актів про охорону праці, якщо воно спричинило:

- 1) *загибель людей* (смерть однієї або кількох осіб);

- 2) *інші тяжкі наслідки* (заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині або середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам тощо).

131. Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 286 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують безпеку дорожнього руху й експлуатації транспортних засобів. *Додатковим безпосереднім об'єктом* є життя та здоров'я людей.

Предметом такого злочину є *транспортний засіб*, під яким слід розуміти всі види автомобілів, трактори та інші самохідні машини, трамваї і тролейбуси, а також мотоцикли та інші механічні транспортні засоби, тобто пристрої, призначені для перевезення людей і (або) вантажу, а також встановленого на ньому спеціального обладнання чи механізмів. До них прирівнюються транспортні засоби, дозволена максимальна маса яких не перевищує 400 кг, а також мопеди, які мають двигун із робочим об'ємом до 50 куб. см або електродвигун потужністю до 4 кВт.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю трьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння у вигляді порушення правил безпеки дорожнього руху або правил експлуатації транспорту;
- 2) наслідок у вигляді спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесного ушкодження;
- 3) причинний зв'язок між вказаними діянням і наслідками.

Порушення правил безпеки дорожнього руху — це дія або бездіяльність особи, яка керує транспортним засобом, пов'язані з порушенням одного або декількох положень Закону України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 р. № 3353-ХІІ, Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306, або інших нормативних актів, що регламентують безпеку дорожнього руху та експлуатації транспорту. Отже, для визначення характеру порушення необхідно встановити, яку саме норму і якого саме нормативного акта порушила особа, яка керувала транспортним засобом. *Порушення правил експлуатації транспорту* може полягати у недотриманні водієм технічних умов експлуатації, у порушенні порядку перевезення пасажирів, у неправильному завантаженні, укладенні та закріпленні вантажів, у експлуатації технічно несправних засобів тощо.

Відповідальність за ст. 286 КК розподіляється залежно від тяжкості наслідків, що настали: **а) за ч. 1 ст. 286 КК** — спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесного ушкодження; **б) за ч. 2 ст. 286 КК** — спричинення потер-

пілому тяжкого тілесного uszkodження або настання його смерті; в) за ч. 3 ст. 286 КК — загибель кількох осіб.

У разі спричинення одним діянням декількох наслідків, що передбачені різними частинами ст. 286 КК, вчинене слід кваліфікувати за відповідною частиною цієї статті, що передбачає найбільш тяжкий наслідок із фактично спричинених. Між порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту і вказаними вище наслідками повинен бути встановлений причинний зв'язок.

Злочини, передбачені частинами 1, 2 та 3 ст. 286 КК, вважаються **закінченими** з моменту настання відповідних наслідків.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується **необережною формою вини** щодо настання вищезазначених наслідків. Щодо самого суспільно небезпечного діяння (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту) психічне ставлення винного може характеризуватися як **умисною**, так і **необережною формами вини**. У цілому цей злочин визнається необережним.

Суб'єктом даного злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку та керує транспортним засобом. Наявність або відсутність у такої особи права на керування транспортним засобом, права власності на нього, навичок керування транспортним засобом цієї категорії тощо на кваліфікацію не впливають. Під час навчання та керування учбовим транспортним засобом із подвійним управлінням, суб'єктом злочину є особа, яка навчає (інструктор) і знаходиться поряд з особою, яка навчається.

132. Незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують безпеку руху та експлуатації транспортних засобів. **Додатковим безпосереднім об'єктом** можуть виступати життя та здоров'я особи, а також відносини власності.

Предметом такого злочину також є транспортні засоби, зазначені у характеристиці попереднього складу злочину.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 289 КК, сконструйована в законі як злочин із формальним складом і полягає в **незаконному заволодінні транспортним засобом**. Згідно з п. 1 примітки до ст. 289 КК, під незаконним заволодінням транспортним засобом слід розуміти вчинене умисно, з **будь-якою метою** протиправне вилучення **будь-яким способом** транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їхній волі. **Вилучення транспортного засобу** полягає у встановленні над ним контролю та переміщення його у просторі з місця первинного знаходження будь-яким способом. При цьому відстань, на яку переміщений транспортний засіб, а також спосіб його пере-

міщення (використання двигуна цього транспортного засобу, транспортування іншим транспортним засобом або за допомогою фізичної сили людини) не має значення для кваліфікації. Але за будь-яких умов таке вилучення транспортного засобу повинно бути протиправним, а заволодіння — незаконним.

Спосіб заволодіння транспортним засобом може бути будь-яким: таємним або відкритим, з використанням обману або зловживання довірою, із застосуванням насильства чи погроз.

Злочин вважається **закінченим** з моменту початку руху транспортного засобу або з початку його буксирування без запуску двигуна. Якщо заволодіння транспортним засобом відбулося *під час його руху*, цей злочин є закінченим з моменту встановлення контролю над транспортним засобом.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується умисною формою вини у виді **прямого або непрямого умислу**. Мотив та мета протиправного вилучення транспортного засобу на кваліфікацію не впливає.

Суб'єктом злочину, передбаченого **ч. 1 ст. 289 КК**, може бути фізична осудна особа, яка досягла **16-річного віку**, а **частинами 2 і 3 ст. 289 КК** — особа, яка досягла **14-річного віку**.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 289 КК**, є незаконне заволодіння транспортним засобом:

- 1) *вчинене повторно* (особою, яка раніше вчинила цей злочин або злочин, передбачений статтями 185, 186, 187, 189—191, 262, 410 КК);
- 2) *вчинене за попередньою змовою групою осіб*;
- 3) *поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства*;
- 4) *вчинене з проникненням у приміщення чи інше сховище*;
- 5) *що завдало значної матеріальної шкоди* (у разі заподіяння реальних збитків на суму **від ста до двохсот п'ятдесяти НМДГ**).

Особливо кваліфікуючими ознаками, передбаченими **ч. 3 ст. 289 КК**, є незаконне заволодіння транспортним засобом:

- 1) *вчинене організованою групою*;
- 2) *поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства*;
- 3) *що завдало великої матеріальної шкоди* (у разі заподіяння реальних збитків на суму **понад двісті п'ятдесят НМДГ**).

Частина 4 ст. 289 КК передбачає **спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності** особи, яка вчинила дії, передбачені ст. 289 КК за сукупністю п'яти обов'язкових умов: **а)** такі дії вчиняються особою вперше; **б)** такі дії вчиняються особою без застосування насильства до потерпілого чи погрози застосування такого насильства; **в)** особа добровільно заявила про вчинене правоохоронним органам; **г)** особа повернула транспортний засіб його власнику; **д)** особа повністю відшкодувала завдані збитки.

133. Хуліганство (ст. 296 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують громадський порядок в частині нормальних умов життя людей в різних сферах суспільно корисної діяльності, моральності, нормального відпочинку та дотримання правил поведінки в громаді та у побуті. **Додатковим безпосереднім об'єктом** також можуть бути особа та її здоров'я, власність, порядок управління тощо.

Об'єктивна сторона хуліганства, передбаченого **ч. 1 ст. 296 КК**, полягає в діях, що грубо порушують громадський порядок і відрізняються *особливою зухвалістю* або *винятковим цинізмом*. Якщо таке порушення не супроводжувалось особливою зухвалістю або винятковим цинізмом, його необхідно кваліфікувати як дрібне хуліганство за ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП). Таким чином, саме наявність особливої зухвалості або виняткового цинізму є основними і обов'язковими показниками грубого порушення громадського порядку.

Особлива зухвалість — це таке грубе порушення громадського порядку, яке супроводжувалось, наприклад, насильством із завданням потерпілій особі побоїв або заподіянням тілесних ушкоджень, знущанням над нею, знищенням чи пошкодженням майна, зривом масового заходу, тимчасовим припиненням нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту тощо, або таке, що тривалий час особа уперто не припиняла. Спричинення тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження не охоплюється об'єктивною стороною цього складу злочину та підлягає додатковій кваліфікації за статтями 121 або 122 КК відповідно. Знищення або пошкодження чужого майна при хуліганстві повністю охоплюються ст. 296 КК і додаткової кваліфікації не потребує.

Винятковий цинізм — це порушення громадського порядку, поєднане з демонстративною зневагою до загальноприйнятих норм моралі, наприклад, проявом безсоромності чи грубої непристойності, знущанням над хворим, дитиною, особою похилого віку або особою, яка перебувала у безпорадному стані. *Явна неповага до суспільства* — це нахабно виявлене, зневажливе ставлення винного до громадського порядку та існуючих у суспільстві загальновизначених правил поведінки і моральності.

Хуліганство, як правило, пов'язане з певним місцем його вчинення (в громадських місцях), проте ця ознака не є обов'язковою.

Об'єктивна сторона хуліганства, передбаченого **ч. 2 ст. 296 КК**, полягає у вчиненні вищезазначених дій групою осіб, тобто кількома (двома та більше) співвиконавцями, які володіють ознаками суб'єкта цього злочину. Таке хуліганство може бути вчинене кількома особами як без попередньої змови між собою, так і за попередньою змовою, а також у формі організованої групи.

Разом з тим, хуліганство, вчинене групою осіб (ч. 2 ст. 296 КК), необхідно відрізнити від масових заворушень (ст. 294 КК) та від групового порушення громадського порядку (ст. 293 КК). При **масових заворушеннях** дії завжди вчиняються **натовпом**, причому ці дії **супроводжуються** погромами, підпалами, руйнуваннями, насильницьким виселенням громадян, опором представникам влади. При груповому хуліганстві ці ознаки відсутні, а його виконавці грубо порушують громадський порядок винятково з мотивів явної неповаги до суспільства. **Групове порушення громадського порядку** відрізняється від хуліганства, вчиненого групою осіб, **відсутністю хуліганських мотивів**. У разі групового порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, відповідальність повинна наставати за ч. 2 ст. 296 КК.

Об'єктивна сторона хуліганства, передбаченого **ч. 3 ст. 296 КК**, характеризується грубим порушенням громадського порядку, що пов'язане з **опором** представників влади або представників громадськості, які виконують обов'язки з охорони громадського порядку, чи іншим громадянам, які припиняли хуліганські дії.

Опір — це активна протидія особи, яка вчиняє хуліганство (відштовхування, завдання побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень тощо), з метою позбавити осіб можливості виконати службовий чи громадський обов'язок з охорони громадського порядку. Такий опір повинен бути наданий певним категоріям осіб: **а)** представникові влади (службовій особі правоохоронного чи контролюючого органу, народному депутатові України, співробітників міліції, судді, прокуророві тощо); **б)** представникові громадськості (членові формування з охорони громадського порядку тощо); **в)** іншим громадянам, які активно протидіють хуліганським діям. Такий опір є кваліфікуючою ознакою цього злочину та не потребує додаткової кваліфікації за частинами 2 або 3 ст. 342 КК.

До злісного хуліганства, передбаченого ч. 3 ст. 296 КК, також відноситься хуліганство, вчинене особою, яка раніше була судима за хуліганство, за умови, що судимість не погашена і не була з неї знята в установленому законом порядку.

Об'єктивна сторона хуліганства, передбаченого **ч. 4 ст. 296 КК**, характеризується вчиненням дій, передбачених частинами 1, 2 або 3 ст. 296 КК, із застосуванням вогнепальної або холодної зброї чи іншого предмета, спеціально пристосованого або заздалегідь заготовленого для нанесення тілесних ушкоджень.

Вогнепальна зброя — це будь-які пристрої заводського чи кустарного виробництва, призначені для ураження живої цілі за допомогою снаряда (кулі, дробу тощо), що приводиться в рух за рахунок енергії порохових газів чи інших спеціальних горючих сумішей (усі види бойової та іншої стрілецької зброї військового зразка, спортивні малокаліберні пістолети, гвинтівки, самопали, пристосовані для стрільби порохомими зарядами газові пістолети, нарізна

мисливська зброя, а також перероблена зброя пристосована для стрільби кулями іншого калібру чи обрізи з гладкоствольної мисливської зброї).

Холодна зброя — це предмети, що відповідають стандартним зразкам або історично виробленим її типам, а також інші предмети, що завдають колючий, колючо-ріжучий, рубаючий, роздроблювальний чи ударний ефект (багнет, стилет, ніж, кинджал, арбалет, нунчаки, кастет тощо), конструктивно призначені для ураження живої цілі за допомогою м'язової сили людини або механічного пристрою.

Спеціально пристосованими для нанесення тілесних ушкоджень слід визнавати предмети, які пристосовані винною особою для цієї мети наперед або під час учинення хуліганських дій, а *завдалегідь заготовленими* — предмети, які хоча і не зазнали якоїсь попередньої обробки, але ще до початку хуліганства були приготовлені винним для зазначеної мети.

Застосування таких предметів має місце лише в тих випадках, коли винний за допомогою названих предметів заподіяв чи намагався завдати тілесних ушкоджень або коли використання цих предметів під час учинення хуліганських дій створювало реальну загрозу для життя чи здоров'я громадян.

Злочин вважається *закінченим* з моменту вчинення дій, що грубо порушують громадський порядок.

Суб'єктивна сторона хуліганства характеризується умисною формою вини у виді виключно **прямого умислу**. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони хуліганства є наявність **спеціального мотиву** — явної неповаги до суспільства.

Суб'єктом злочину, передбаченого частинами 1, 2, 3 і 4 ст. 296 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

134. Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують основні принципи суспільної моралі у сфері належного інтелектуального, морального та фізичного розвитку і виховання неповнолітніх. *По-терпілим* є особа, яка не досягла 18-річного віку (неповнолітній).

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і характеризується вчиненням діяння у вигляді *втягнення неповнолітнього* в окремі види злочинної або антигромадської діяльності. Втягненням неповнолітнього в таку діяльність — це психічний чи фізичний вплив на нього з метою викликати у нього рішучість узяти участь у вчиненні одного чи декількох злочинів або інших антигромадських дій.

Такий вплив на неповнолітнього може вчинятися **будь-яким способом**: за допомогою погрози, шантажу, обман, переконання, поради, різних обіцянок тощо. *Погроза* — це залякування неповнолітнього заподіянням йому або його

близьким будь-якої шкоди, що сприймається підлітком як реальна. *Шантаж* — це погроза поширення про потерпілого відомостей, які він вважає за необхідне зберегти в таємниці. *Обман* — це навмисне перекручування обставин або приховування істини для того, щоб ввести підлітка в оману і тим самим спонукати його до вчинення бажаної поведінки. *Обіцянка* — це прийняття винним на себе тих або інших зобов'язань, незалежно від того, чи має він намір їх реально виконати.

Психічний чи фізичний вплив на неповнолітнього при вчиненні цього злочину здійснюється для його втягнення 1) у злочинну діяльність, 2) у пияцтво, 3) у жебрацтво, 4) у заняття азартними іграми.

Втягнення у злочинну діяльність — це схилення неповнолітнього до вчинення конкретного злочину як спільно з тим, хто схиляє, так і самостійно. Якщо неповнолітній взагалі не робив спроби вчинити злочин і не готувався до цього, винний притягається до відповідальності за втягнення його у злочинну діяльність (ст. 304 КК) і за готування до злочину, у вчинення якого намагався втягнути неповнолітнього. *Втягнення у пияцтво* — це збудження у неповнолітнього бажання систематично вживати спиртні напої (втягнення особи як до вживання спиртних напоїв, так і до їх придбання, пригостання ними, одержання їх як подарунка, розрахунок ними за виконану неповнолітнім роботу тощо). *Втягнення у жебрацтво* — це схилення неповнолітнього до систематичного випрошування у сторонніх осіб грошей або інших матеріальних цінностей, а *залучення до азартних ігор* — схилення до систематичної гри на гроші або інші матеріальні цінності (ігри на матеріальний інтерес у карти, рулетку, шахи тощо). Обов'язковою умовою визнання такої антигромадської поведінки злочинною має бути систематичність її вчинення (не менше трьох разів).

Злочин визнається **закінченим** з моменту вчинення дії, спрямованої на втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність, а при втягненні в іншу антигромадську діяльність (у пияцтво, заняття жебрацтвом або азартними іграми) — за наявності систематичності (вчинення таких дій не менше трьох разів). Досягнення винним злочинного результату у вигляді схилення неповнолітнього до вчинення злочину або іншої антигромадської діяльності на кваліфікацію не впливають.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується **прямим умислом** та **спеціальною метою** — втягнути неповнолітнього у злочинну або іншу антигромадську діяльність. При цьому кримінальна відповідальність за зазначені дії настає як у разі, коли доросла особа знала про неповнолітній вік потерпілого, так і тоді, коли вона за обставинами справи повинна була або могла про це знати.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 304 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 18-річного віку. У разі втягнення неповнолітнього в іншу антигромадську діяльність, що передбачає систематичність вчинюваних дій,

винний має досягти зазначеного віку на момент вчинення всіх епізодів протиправної поведінки.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 304 КК, є втягнення у злочинну чи іншу антигромадську діяльність:

- 1) *малолітньої особи* (особи, яка не досягла 14-річного віку);
- 2) *вчинене батьком, матір'ю* (незалежно від того, чи перебували вони у шлюбі), *вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання неповнолітнього чи піклування про нього.*

135. Незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання чи збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307 КК)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують біологічний та психічний стан невизначеного кола осіб від впливу небезпечних речовин і продукції (здоров'я населення).

Предметом цього злочину є наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги. *Наркотичні засоби* — це включені до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.05.2000 р. № 770 (далі — Перелік), речовини природного походження та рослини, а також синтетичні препарати, що становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними. *Психотропні речовини* — це включені до Переліку речовини природного походження, синтетичні препарати та природні матеріали, що здатні викликати стан залежності та здійснювати стимулюючий або депресивний вплив на центральну нервову систему людини або викликати порушення сприйняття, емоцій, мислення чи поведінки і становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними. *Аналоги наркотичних засобів і психотропних речовин* — заборонені для обігу на території України природні чи синтетичні речовини, не включені до Переліку, хімічна структура та властивості яких подібні до хімічної структури та властивостей наркотичних засобів і психотропних речовин, психоактивну дію яких вони відтворюють.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і характеризується вчиненням хоча б однієї з альтернативних незаконних дій з вищенаведеними предметами: 1) виробництво; 2) виготовлення; 3) придбання; 4) зберігання; 5) перевезення; 6) пересилання; 7) збут.

Незаконне виробництво — це всі дії, пов'язані з серійним одержанням наркотичних засобів, психотропних речовин із хімічних речовин та (або) рослин, включаючи відокремлення частин рослин або наркотичних засобів, психотропних речовин від рослин, з яких їх одержують, здійснені всупереч установленому законом порядку. **Незаконне виготовлення** — це всі дії, здійснені всупереч

встановленого законом порядку, у результаті яких на основі наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів одержуються готові до використання та (або) вживання форми наркотичних засобів та психотропних речовин. *Незаконне придбання* — це купівля наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів, обмін зазначених предметів на інші товари або речі, їх прийняття як плати за виконану роботу чи надані послуги, позики, подарунка або сплати боргу, привласнення знайденого, а також збирання залишків наркотиковмісних рослин на поживних земельних площах після зняття з них охорони, на земельних ділянках громадян та на пустирях.

Під *незаконним зберіганням* слід розуміти будь-які умисні дії, пов'язані з фактичним незаконним перебуванням наркотичних засобів, психотропних речовин їх аналогів чи прекурсорів у володінні винної особи незалежно від його тривалості (тримання їх при собі, у будь-якому приміщенні, сховищі або в іншому місці). *Незаконне перевезення* — це переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів будь-яким видом транспорту в межах території України з порушенням порядку та правил, встановлених чинним законодавством. Перенесення вказаних предметів з одного місця в інше, під час якого транспорт не використовується, розглядається як зберігання цих засобів і речовин. *Незаконне пересилання* — це незаконне переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів у просторі шляхом відправлення поштою, багажем, посылним або в інший спосіб з одного місця в інше в межах території України. При цьому злочин вважається *закінченим* з моменту оформлення і відправлення посылки чи багажу незалежно від того, отримав їх адресат чи ні.

Незаконне переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів за межі України або в Україну з території іншої держави поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю утворює самостійний склад злочину, передбаченого ст. 305 КК.

Під *незаконним збутом* наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів потрібно розуміти будь-які оплатні чи безоплатні форми їх реалізації всупереч положенням законодавства України (продаж, дарування, обмін, сплата боргу, позика, введення володільцем цих засобів або речовин ін'єкцій іншій особі за її згодою тощо).

Злочин, передбачений ст. 307 КК, вважається *закінченим* з моменту вчинення хоча б одного з вищенаведених діянь.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується виключно **прямим умислом**. При вчиненні цього злочину шляхом виробництва, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення або пересилки наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є **спеціальна мета** — *збут вказаних предметів*. При здійсненні незаконного збуту, мета може бути будь-яка.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 307 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Аналогічні дії, вчинені службовою особою з використанням свого службового становища, утворюють сукупність злочинів, передбачених статтями 307 та 364 КК. У разі вчинення цього злочину із залученням неповнолітнього (ч. 2 ст. 307 КК) або малолітнього (ч. 3 ст. 307 КК), суб'єктом може бути особа, яка досягла 18-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК, є вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 307 КК:

- 1) *повторно;*
- 2) *за попередньою змовою групою осіб;*
- 3) *особою, яка раніше вчинила один із злочинів, передбачених статтями 308—310, 312, 314, 315, 317 КК;*
- 4) *із залученням неповнолітнього (особи, яка не досягла 18-річного віку);*
- 5) *пов'язаних зі збутом наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів у місцях, що призначені для проведення навчальних, спортивних і культурних заходів, та в інших місцях масового перебування громадян;*
- 6) *пов'язаних зі збутом чи передачею цих речовин у місця позбавлення волі;*
- 7) *якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги у великих розмірах;*
- 8) *якщо предметом таких дій були особливо небезпечні наркотичні засоби або психотропні речовини.*

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 3 ст. 307 КК, є вчинення дій, передбачених частинами 1 або 2 ст. 307 КК:

- 1) *організовану групою;*
- 2) *якщо предметом таких дій були наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги в особливо великих розмірах;*
- 3) *із залученням малолітнього (особи, яка не досягла 14-річного віку);*
- 4) *щодо малолітнього.*

Частина 4 ст. 307 КК передбачає **спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності** за сукупності таких умов: **а)** особа вчинила незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; **б)** такі дії утворюють склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 307 або ч. 1 ст. 309 КК; **в)** особа добровільно здала наркотичні засоби, психотропні речовини або їх аналоги; **г)** особа добровільно вказала джерело придбання наркотичних засобів, психотропних речовин чи їх аналогів або сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з їх незаконним обігом.

У разі незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, передбаченого ч. 1 ст. 307, а також вчинення злочинів, передбачених частинами 2 або 3 ст. 307 та частинами 2 або 3 ст. 309 КК, наведений вид звільнення від кримінальної відповідальності *не застосовується*.

136. Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують виконання працівниками правоохоронних органів покладених на них службових обов'язків щодо виконання правозастосовних або правоохоронних функцій.

Потерпілими від цього злочину можуть бути працівники правоохоронних органів, діяльність яких пов'язана із виконанням правозастосовних або правоохоронних функцій та їх близькі родичі. Працівники правоохоронних органів, на яких не покладене виконання наведених функцій (технічні працівники, секретарі, викладачі тощо), не можуть бути потерпілими від даного злочину. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України, *близькими родичами* є чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і характеризується **погрозою** вчинення хоча б однієї з альтернативних незаконних дій: 1) вбивства; 2) насильства; 3) знищення чи пошкодження майна.

Така погроза обов'язково повинна бути пов'язаною з виконанням потерпілим своїх службових обов'язків і може виявлятися у висловлюванні (усно, письмово, із застосуванням технічних засобів), жестах або інших діях, за допомогою яких винний залякує потерпілого вчиненням убивства, застосуванням насильства або знищенням чи пошкодженням майна.

Погроза вбивства — це виражений зовні та доведений до потерпілого намір позбавити його життя. *Погроза насильства* — це погроза заподіяння потерпілому побоїв чи тілесних ушкоджень. Під *погрозою знищення чи пошкодження майна* слід розуміти залякування працівника правоохоронного органу або його родича доведенням їх майна до стану повної непридатності для використання за цільовим призначенням чи погіршенням його якості, зменшенням цінності або приведенням на деякий час у стан, непридатний для використання за цільовим призначенням.

Зазначення у диспозиції статті такої обставини вчинення цього злочину, як «у зв'язку з виконанням своїх службових обов'язків», передбачає можливість висловлення погрози як *під час*, так і *до* або *після* виконання потерпілим правозастосовних або правоохоронних функцій, тобто і тоді, коли особа вже не є працівником правоохоронного органу.

Злочин вважається **закінченим** з моменту доведення такої погрози до відома потерпілого будь-яким способом.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується виключно **прямим умислом** і **спеціальним мотивом** — у зв'язку з виконанням працівником правоохоронного органу своїх службових обов'язків щодо здійснення правозастосовних або правоохоронних функцій. Для застосування ч. 1 ст. 345 КК не має значення, чи розраховував винний реалізувати таку погрозу або ні.

Суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 345 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку.

Частина 2 ст. 345 КК передбачає відповідальність за заподіяння працівникові правоохоронного органу чи його близьким родичам *побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень* у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, а ч. 3 ст. 345 КК — *тяжкого тілесного ушкодження* за тих самих обставин.

Суб'єктом злочинів, передбачених **частинами 2 та 3 ст. 345 КК**, може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 4 ст. 345 КК, є вчинення дій, передбачених частинами 1, 2 або 3 ст. 345 КК, *організованою групою*.

137. Розголошення державної таємниці (ст. 328 КК України). Відмежування цього злочину від втрати документів, що містять державну таємницю (ст. 329 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону державної таємниці в сфері військового, економічного та наукового потенціалу України.

Предметом такого злочину можуть бути тільки відомості, що становлять державну таємницю, вичерпний перелік яких передбачений у Законі України «Про державну таємницю» від 21.01.1994 р. № 3855-XII. Стаття 1 наведеного Закону визначає *державну таємницю* як вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому цим Законом, державною таємницею і підлягають охороні державою. Водночас ст. 8 цього Закону забороняє відносити до державної таємниці інформацію про стан довкілля; про аварії, катастрофи, небезпечні природні явища та інші надзвичайні події; про стан здоров'я населення, його життєвий рівень, а також про соціально-демографічні показники, стан правопорядку, освіти та культури населення; про факти порушень прав і свобод людини і громадянина тощо.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 328 КК, сконструйована в законі як злочин із формальним складом і характеризується здійсненням

суспільно небезпечного діяння у вигляді *розголошування державної таємниці*, тобто у протиправному доведенні таких відомостей до відома сторонніх осіб. Форми та способи розголошування таких відомостей можуть бути різноманітні (у розмові, листах, доповідях, виступах, шляхом ознайомлення з документами сторонніх осіб тощо).

Злочин вважається **закінченим** з моменту розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, тобто коли вони стали відомі хоча б одній сторонній особі.

Суб'єктивна сторона даного злочину може виражатися як в **умисній** (прямий чи непрямий), так і в **необережній** (самовпевненість чи недбалість) формах вини. Але обов'язковою ознакою розголошення державної таємниці є відсутність умислу винного на передачу таких відомостей іноземній державі, іноземній організації або їх представнику. За наявності вказаної спеціальної мети та такого умислу винного, його дії слід кваліфікувати як державну зраду або шпигунство.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 328 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку і якій відповідні відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконання службових обов'язків. Вчинення аналогічного діяння військовослужбовцем щодо відомостей військового характеру, які є державною таємницею, утворює самостійний склад злочину, передбачений ст. 422 КК.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 328 КК**, є розголошення відомостей, які становлять державну таємницю, що спричинило *тяжкі наслідки*. Віднесення тих або інших наслідків до тяжких є питанням факту і в законі не регламентоване. Разом з тим, судова практика відносить до тяжких наслідків те, що ці відомості стали відомі іноземній розвідці або заподіяли значну шкоду обороноздатності чи іншим державним інтересам України.

ВІДМЕЖУВАННЯ РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ (СТ. 328 КК УКРАЇНИ) ВІД ВТРАТИ ДОКУМЕНТІВ, ЩО МІСТЯТЬ ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ (СТ. 329 КК УКРАЇНИ)

Перш за все відмінності між наведеними складами злочинів полягають в *особливостях предмета злочину*, передбаченого ст. 329 КК, — документах, матеріальних носіях секретної інформації або предметах, відомості про які є державною таємницею. Саме ці особливості предмета злочину вказують на можливість їх втрати внаслідок порушення встановленого законом порядку поводження з ними.

Також обов'язковою умовою втрати є вихід документів, матеріальних носіїв або предметів із володіння особи, якій вони були довірені, *поза її волею*. Якщо ж зазначені предмети були передані або залишені за волею особи, і відомості стали надбанням сторонніх осіб, то це розголошення відомостей, що становлять державну таємницю, і кваліфікується за ст. 328 КК. Крім того, втрата

документів, що містить державну таємницю лише *створює реальну можливість* ознайомлення з такими документами, носіями інформації або предметами сторонніх осіб, а розголошення державної таємниці є закінченим злочином з моменту, коли такі відомості *вже стали відомі* хоча б одній сторонній особі.

Наведені злочини відрізняються і за змістом їх суб'єктивної сторони. Розголошення державної таємниці (ст. 328 КК) з суб'єктивної сторони характеризується як *умисною, так і необережною формою вини*, в той час як втрата документів, що містить державну таємницю, із суб'єктивної сторони характеризується *подвійною (змішаною) формою вини*, де щодо втрати документів психічне ставлення винного може виражатися тільки необережністю.

138. Зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальну службову діяльність в органах державної влади, місцевого самоврядування і юридичних особах публічного права. **Додатковим безпосереднім об'єктом** такого злочину є відносини, що убезпечують реалізацію громадянами права на життя та здоров'я, волю, честь та гідність, власність, виборчі, трудові та інші права і свободи, а також відносини щодо забезпечення господарської діяльності, громадської безпеки та громадського порядку, авторитету органів влади та місцевого самоврядування тощо.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 364 КК, сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю трьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння, що полягає у використанні особою влади чи своїх службових повноважень всупереч інтересам служби;
- 2) наслідки у вигляді спричинення істотної шкоди;
- 3) причинний зв'язок між зазначеними діянням і наслідком.

Використання службовою особою влади або службових повноважень здійснюється в межах тих прав і фактичних можливостей, якими наділена ця особа у зв'язку зі займаною посадою. Саме тому вчинюване особою діяння повинне бути *обумовлене її службовим становищем і безпосередньо пов'язане* зі здійсненням нею своїх службових (владних) повноважень. Отже, характер, зміст та обсяг повноважень, коло службових обов'язків, які визначають компетенцію службової особи та мають нормативний характер (встановлюються законами, постановами, положеннями, статутами, наказами, функціональними чи службовими обов'язками тощо) є визначальними для вирішення питання про використання такою особою влади чи службових повноважень.

Конкретні форми зловживань можуть бути різними та залежать від сфери діяльності службової особи і наданих їй повноважень. Але такі зловживання

можуть бути кваліфіковані за ст. 364 КК тільки за умов, що відповідальність за їх вчинення не передбачена іншими спеціальними нормами (наприклад, ч. 2 ст. 149, ч. 2 ст. 159, ч. 2 ст. 169, ч. 2 ст. 191 КК тощо) щодо яких *ст. 364 КК є загальною нормою*. Одночасна кваліфікація поведінки службової особи за декількома такими нормами можлива лише за реальної сукупності злочинів.

Крім того, вчинюване діяння за своїм змістом повинне *суперечити інтересам служби*, тобто порушувати службові обов'язки і протирічити інтересам відповідних органів державної влади, місцевого самоврядування та юридичних осіб публічного права.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину також є завдання **істотної шкоди** охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Згідно з п. 3 примітки до ст. 364 КК, якщо наслідки злочину *полягають у спричиненні матеріальних збитків*, шкода визнається істотною за умови, що вона **в сто і більше разів** перевищує НМДГ. Якщо шкода *полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру*, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи (кількість потерпілих, розмір моральної шкоди чи упущеної вигоди тощо). Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися: **а)** порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо); **б)** підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування; **в)** порушення громадської безпеки та громадського порядку; **г)** створення обстановки й умов, що ускладнюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, **д)** приховування злочинів. У разі заподіяння поряд із матеріальними збитками і шкоди нематеріального характеру загальна шкода від злочину може визнаватись істотною навіть у випадку, коли зазначені збитки **не перевищують ста НМДГ**.

Завдання такої шкоди повинне бути причиною пов'язане зі зловживанням владою або службовим становищем. Відсутність таких наслідків має оцінюватися залежно від змісту суб'єктивного ставлення винного як незакінчений злочин або як дисциплінарний проступок.

Злочин вважається **закінченим** з моменту настання хоча б однієї з ознак, що характеризують істотну шкоду.

Суб'єктивна сторона зловживання владою або службовим становищем характеризується **умисною** або **подвійною (змішаною) формою вини**. При цьому стосовно діяння психічне ставлення винного характеризується виключно прямим умислом, а стосовно завдання вказаних наслідків можлива як умисна, так і необережна форми вини. *В цілому злочин визнається умисним*. Обов'яз-

ковою ознакою суб'єктивної сторони даного злочину є альтернативний **спеціальний мотив** його вчинення: **а)** користь (прагнення отримати матеріальні блага чи майнові права або уникнути матеріальних витрат тощо); **б)** інші особисті інтереси (будь-які індивідуальні мотиви винного); **в)** інтереси третіх осіб (як матеріального, так і нематеріального характеру).

Суб'єктом зловживання владою або службовим становищем можуть бути виключно службові особи органів державної влади, місцевого самоврядування і юридичних осіб публічного права. Вчинення аналогічних дій службовою особою юридичної особи приватного права тягне за собою відповідальність за ст. 364-1 КК.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 364 КК**, є зловживання владою або службовим становищем, що спричинило *тяжкі наслідки*. **Тяжкими наслідками** визнаються: **а)** заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті; **б)** доведення потерпілого до самогубства; **в)** спричинення матеріальних збитків, які **у двісті п'ятдесят і більше разів** перевищують НМДГ (п. 4 примітки до ст. 364 КК); **г)** розвал діяльності підприємства, установи, організації; **д)** їх банкрутство; **е)** створення аварійної ситуації, що спричинила людські жертви, тощо. Умисне заподіяння смерті чи тяжкого тілесного ушкодження при вчиненні цього злочину кваліфікується за сукупністю ч. 2 ст. 364 КК та відповідною статтею, що передбачає такі наслідки (статті 112, 115, 121, 348, 379, 400 КК), а заподіяння таких наслідків через необережність охоплюється ч. 2 ст. 364 КК і додаткової кваліфікації не потребує. Також не потребує додаткової кваліфікації за ст. 120 КК зловживання владою та службовим становищем, що призвело до самогубства потерпілого чи спроби вчинити самогубство.

Особливо кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого **ч. 3 ст. 364 КК**, є зловживання владою або службовим становищем, *вчинені працівником правоохоронного органу*.

139. Перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК України)

Основний та додатковий безпосередні об'єкти цього злочину аналогічні розглянутому щодо попереднього складу зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК).

Об'єктивна сторона перевищення влади або службових повноважень сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю трьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння, яке **а)** полягає тільки в активній поведінці (діях); **б)** зумовлене службовим становищем винного і пов'язане з його владними чи службовими повноваженнями; **в)** явно виходить за межі цих повноважень;

- 2) наслідки, що полягають у завданні істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам, інтересам юридичних осіб;
- 3) причинний зв'язок між вказаними діями і наслідками.

Відповідальність за ст. 365 КК настає лише за умови, що дії службової особи були зумовлені її службовим становищем і пов'язані з її владними чи службовими повноваженнями. Якщо такого зв'язку немає, дії винного перевищення влади або службових повноважень не утворюють і можуть кваліфікуватися за відповідними статтями злочинів проти особи, власності, громадського порядку тощо. Крім того, склад цього злочину має місце у разі, коли службова особа явно, очевидно та безперечно для себе, безпідставно, істотним чином виходить за межі наданих суб'єкту прав і повноважень (своєї компетенції), визначених законом або іншим нормативним актом.

Судова практика виходить із того, що під перевищенням влади або службових повноважень службовою особою необхідно розуміти: **а)** вчинення дій, які є компетенцією вищестоящої службової особи цього відомства; **б)** вчинення дій, які є компетенцією службової особи іншого відомства; **в)** вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках, — за відсутності таких умов; **г)** вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки з особливого дозволу, за відсутності такого дозволу; **д)** вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки з дотриманням особливого порядку, з недотриманням (порушенням) такого порядку; **е)** вчинення одноосібно дій, які могли бути вчинені лише колегіально; **ж)** вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти.

Конкретні форми перевищення влади або службових повноважень можуть бути різними та залежать від сфери діяльності службової особи і наданих їй повноважень. Але таке перевищення влади кваліфікується за ст. 365 КК виключно за умов, що відповідальність за нього не передбачена *іншими спеціальними нормами* (наприклад, ч. 2 ст. 157, ч. 2 ст. 162, статті 371—373, ч. 2 ст. 376 КК тощо), щодо яких злочин, передбачений ст. 365 КК, є *загальною нормою*. Тому кваліфікація дій службової особи одночасно і за спеціальною нормою, і за ст. 365 КК можлива лише у разі реальної сукупності цих злочинів.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 365 КК, є заподіяння **істотної шкоди** охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб. Характеристика таких наслідків повністю аналогічна розглянутому щодо зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК). Така шкода повинна бути причинно пов'язаною із вчиненням службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень.

Злочин вважається **закінченим** з моменту настання хоча б однієї з ознак, що характеризують істотну шкоду.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується **умисною** або **подвійною (змішаною) формами вини**. При цьому, щодо вчинення службовою особою дій, які явно виходять за межі наданих їй прав чи повноважень, можливий тільки прямий умисел (очевидно, безперечно та безпідставно для себе винний вийшов за межі своєї компетенції). Психічне ж ставлення винного до наслідків у вигляді істотної шкоди може бути як у формі умислу, так і у формі необережності. *У цілому злочин, передбачений ст. 365 КК, є умисним. Мотив і мета* вчинення цього злочину *можуть бути різними* (користь, помста, заздрість тощо) і на кваліфікацію, як правило, не впливають.

Суб'єктом цього злочину (а також виконавцем чи співвиконавцем) можуть бути виключно службові особи органів державної влади, місцевого самоврядування і юридичних осіб публічного права. Вчинення аналогічних дій службовою особою юридичної особи приватного права тягне за собою відповідальність за ст. 365-1 КК. Разом з тим, організаторами, підбурювачами та пособниками перевищення влади або службових повноважень можуть визнаватись як службові особи органів державної влади, місцевого самоврядування і юридичних осіб публічного права, так і службові особи юридичної особи приватного права, а також не службові особи. Дії таких співучасників потрібно кваліфікувати за відповідними частинами статей 27 та 365 КК.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 2 ст. 365 КК**, є перевищення влади або службових повноважень, що супроводжувалося:

- 1) *насильством або погрозою застосування насильства;*
- 2) *застосуванням зброї чи спеціальних засобів;*
- 3) *болісними і такими, що ображають особисту гідність потерпілого, діями (за відсутності ознак катування).*

Насильство при перевищенні влади або службових повноважень може бути як фізичним (незаконне позбавлення волі, завдання побоїв, ударів, мордування, спричинення легких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень тощо), так і психічним (реальна погроза позбавлення волі, застосування будь-якого за ступенем тяжкості фізичного насильства, погроза вбивством тощо) щодо самого потерпілого чи його близьких. Таке насильство, за відсутності обтяжуючих обставин, повністю охоплюється ч. 2 ст. 365 КК і додаткової кваліфікації не потребує.

Застосування зброї (як холодної, так і вогнепальної, зокрема, гладкоствольної) *чи спеціальних засобів* (наручників, гумових кийків, електрошокових пристроїв, гранат із препаратами дратівної чи сльозоточивої дії, водометів тощо) при перевищенні влади чи службових повноважень передбачає не тільки заподіяння чи спробу заподіяння за їх допомогою тілесних ушкоджень або смерті, а й погрозу такими предметами. У разі використання службовою особою при вчиненні даного злочину зброї, якою вона володіє незаконно, дії винного необхідно додатково кваліфікувати за статтями 262, 263 або 263-1 КК України.

Болісними й такими, що ображають особисту гідність потерпілого, необхідно вважати дії, які завдають йому особливого фізичного болю чи моральних страждань і полягають у протиправному застосуванні спеціальних засобів (на ручники, гумові кийки, отруйні гази тощо), тривалому позбавленні людини їжі, води, тепла, залишенні її у шкідливих для здоров'я умовах, використанні вогню, електроструму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, а також у приниженні її честі та гідності, заподіянні душевних переживань, глумління тощо.

Особливо кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 3 ст. 365 КК, є перевищення влади або службових повноважень, що спричинили тяжкі наслідки. Поняття та зміст тяжких наслідків у цьому складі злочину тотожні аналогічному визначенню, розглянутому щодо ч. 2 ст. 364 КК.

140. Службове підроблення (ст. 366 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують належний порядок виконання службовими особами покладених на них обов'язків з ведення офіційних документів.

Предметом даного злочину є офіційний документ, що відповідає таким ознакам: **1)** повинен містити певну інформацію (дані, відомості, свідоцтва, показання); **2)** ця інформація має бути зафіксована на матеріальному носії (на папері, електронному носії тощо); **3)** документ, який містить таку інформацію, повинен складатися з дотриманням відповідної форми (довідка, наказ, розпорядження, протокол, постанова тощо) і мати передбачені законом реквізити (бланк, штамп, печатка, підпис тощо); **4)** зазначена в документі інформація повинна підтверджувати чи посвідчувати певні події, явища або факти, які спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, або може бути використана як документи — докази у правозастосовній діяльності; **5)** документ має бути складеним, виданим чи посвідченим повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, яким надано право у зв'язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів.

Об'єктивна сторона службового підроблення сконструйована в законі як злочин із формальним складом і полягає в вчиненні хоча б однієї з наступних альтернативних дій: **1)** складання неправдивого офіційного документу; **2)** видача неправдивого офіційного документа; **3)** внесення до офіційного документа неправдивих відомостей; **4)** інше підроблення офіційного документа.

Складання неправдивого документа — це повне виготовлення документа, що містить інформацію, яка повністю або частково не відповідає дійсності. *Видача неправдивого документа* — це надання (передача) його фізичним або

юридичним особам або випуск для використання такого документа, зміст якого повністю або частково не відповідає дійсності і який був складений або службовою особою, яка його видала, або іншою службовою особою. *Внесення до документа неправдивих відомостей* — це внесення (включення) до дійсного (справжнього) офіційного документа, який зберігає належну форму та необхідні реквізити, інформації, яка повністю або частково не відповідає дійсності. *Інше підроблення документа* — це повна або часткова зміна змісту документа чи його форми або реквізитів шляхом їх виправлень, підчищень, дописок, витравлювань, зміни букв чи цифр тощо. Як інше підроблення документа кваліфікуються також випадки затвердження документа підробленим підписом або печаткою.

Злочин вважається **закінченим** з моменту вчинення хоча б однієї з вищезазначених дій.

Суб'єктивна сторона службового підроблення характеризується виключно **прямим умислом**. Мотив та мета вчинення даного злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Якщо метою службового підроблення є готування до вчинення іншого злочину (крім злочину невеликої тяжкості), відповідальність настає за сукупністю злочинів із посиланням на ч. 1 ст. 14 КК.

Суб'єктом такого злочину є будь-яка службова особа незалежно від того, у публічній чи в приватній сфері службової діяльності вчиняється цей злочин. Вчинення аналогічного діяння приватною (не службовою) особою слід кваліфікувати за ст. 358 КК.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 366 КК, є службове підроблення, що спричинило *тяжкі наслідки* (поняття та зміст тяжких наслідків у цьому складі злочину тотожні аналогічному визначенню, розглянутому щодо ч. 2 ст. 364 КК). Психічне ставлення винного до таких тяжких наслідків може бути як у формі умислу, так і у формі необережності.

141. Службова недбалість (ст. 367 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують належне виконання службовими особами покладених на них обов'язків. **Додатковим безпосереднім об'єктом** даного злочину є відносини, що забезпечують реалізацію громадянами прав на життя, здоров'я, волю, честь та гідність, виборчих, трудових та інших прав і свобод, власності, а також здійснення господарської діяльності, дотримання громадської безпеки та громадського порядку, авторитету органів влади та місцевого самоврядування тощо.

Об'єктивна сторона службової недбалості сконструйована в законі як злочин із матеріальним складом і характеризується сукупністю трьох обов'язкових ознак:

- 1) діяння, яке полягає у невиконанні або неналежному виконанні службових обов'язків внаслідок несумлінного до них ставлення;
- 2) наслідки у вигляді спричинення істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб;
- 3) причинний зв'язок між вказаними діяннями і наслідком.

Невиконання службових обов'язків — це бездіяльність службової особи в умовах, коли вона повинна була і могла вчинити дії, що входять до кола покладених на неї службових обов'язків. *Неналежне виконання службових обов'язків* — це дії службової особи в межах покладених на неї службових обов'язків, що виконуються неналежним чином, тобто не відповідно до закону та умов, що склалися, або відповідно до них, але неякісно, неточно, неповно, несвоєчасно, поверхово, не так, як цього вимагають інтереси служби. Така поведінка вчиняється службовою особою *через несумлінне ставлення* до покладених на неї обов'язків. Невиконання або неналежне виконання покладених на службову особу обов'язків виявляється, як правило, в тривалій бездіяльності або низці дій, що вчиняються не так, як цього вимагають інтереси служби.

Характеристика *істотної шкоди* як наслідку службової недбалості повністю аналогічна розглянутому щодо зловживання владою або службовим становищем (ч. 1 ст. 364 КК). Така шкода повинна бути причинно пов'язаною із невиконанням або неналежним виконанням службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне до них ставлення.

Злочин вважається **закінченим** з моменту завдання істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам юридичних осіб.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується **необережною** або **подвійною (змішаною) формами вини**. При цьому щодо невиконання або неналежного виконання службовою особою своїх службових обов'язків можлива як **умисна**, так і **необережна форми вини**. Психічне ж ставлення винного до наслідків у вигляді істотної шкоди можливе виключно у формі **необережності**. У цілому злочин, передбачений ст. 367 КК, є необережним.

Суб'єктом даного злочину є будь-яка службова особа незалежно від того, у публічній чи у приватній сфері службової діяльності вчиняється така службова недбалість.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ч. 2 ст. 367 КК, є службова недбалість, що спричинила **тяжкі наслідки** (поняття та зміст тяжких наслідків у цьому складі злочину тотожні аналогічному визначенню, розглянутому щодо ч. 2 ст. 364 КК). Психічне ставлення винного до таких тяжких наслідків може бути **виключно у формі необережності** (злочинної самовпевненості або злочинної недбалості).

142. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України)

Безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують нормальне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, а також законодавчих, виконавчих або судових органів іноземної держави чи міжнародних організацій.

Предметом злочину, передбаченого ст. 368 КК, є *неправомірна вигода*. Згідно з приміткою до ст. 364-1 КК, під *неправомірною вигодою* слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних та те підстав. Виходячи із наведеного визначення, неправомірна вигода являє собою: **а) грошові кошти** (як готівкові, так і безготівкові); **б) інше майно** (речі матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні правовідносини, а також майнові права та обов'язки); **в) переваги** (передбачені законодавством права на вигоду при одержанні матеріальних чи нематеріальних благ); **г) пільги** (передбачені законодавством умови звільнення від плати або зменшення плати за матеріальні або нематеріальні блага); **д) послуги** (діяльність із надання або передачі споживачеві певного, визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб); **е) нематеріальні активи** (певні права, що містять потенціал корисності, здатності принести економічну вигоду, наприклад, права користування природними ресурсами, права на об'єкти інтелектуальної власності, права на ведення діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

Разом з тим, предмет цього злочину обумовлюють не наведені види неправомірної вигоди, а *безпосередньо її характер*: суб'єкт без законних на те підстав приймає пропозицію чи обіцянку надати тому, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, або третій особі будь-який із названих предметів безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову. Тобто предметом злочину є не блага, а безпосередньо незаконна вигода, пропозицію чи обіцянку щодо якої приймає службова особа або яку вона одержує у зв'язку зі вчиненням чи невчиненням будь-якої дії з використанням наданої влади чи службового становища.

Виходячи з того, що *мінімальний розмір* неправомірної вигоди законодавством України **не встановлений**, при кваліфікації прийняття пропозиції, обіцянки або одержання такої вигоди необхідно виходити із конкретних обставин вчинення окремого злочину з урахуванням положень ч. 2 ст. 11 КК України.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК, сконструйована в законі як злочин з усіченим складом і характеризується активною чи пасивною поведінкою, що являє собою *прийняття пропозиції чи обіцянки*

надати винному або третій особі неправомірну вигоду за вчинення чи невчинення службовою особою в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища. Тобто об'єктивна сторона цього злочину характеризується **сукупністю таких ознак: (а) прийняття пропозиції чи обіцянки (б) надати неправомірну вигоду (в) за вчинення або невчинення (г) в інтересах того, хто пропонує чи обіцяє неправомірну вигоду, або в інтересах третіх осіб (д) будь-якої дії (е) з використанням влади чи службового становища.**

При цьому, **пропозицією** є пропонування службовій особі як угоди, умови тощо неправомірної вигоди за вчинення або невчинення з використанням наданої їй влади чи службового становища будь-яких дій. **Обіцянка** полягає у добровільно взятому на себе тим, хто обіцяє, зобов'язанні надати службовій особі неправомірну вигоду за вчинення чи невчинення такою особою будь-якої дії з використанням влади чи службового становища.

За формою прийняття службовою особою такої пропозиції чи обіцянки може полягати в активній поведінці, що свідчить про згоду такої особи одержати у подальшому неправомірну вигоду, або бездіяльності службової особи за умов вчинення тим, хто пропонує чи обіцяє неправомірну вигоду, злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369 КК України. Прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду може відбуватися і шляхом вчинення конклюдентних дій. За характером прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду полягає у створенні у того, хто пропонує або обіцяє таку вигоду, уявлення про згоду службової особи на її одержання у подальшому.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 368 КК, є **закінченим** з моменту прийняття пропозиції чи обіцянки надати неправомірну вигоду.

Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 2 ст. 368 КК, сконструйована в законі як злочин із формальним складом і характеризується активною поведінкою, що являє собою одержання неправомірної вигоди, тобто **(а) прийняття (б) неправомірної вигоди (в) за вчинення чи невчинення (г) в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи (д) будь-якої дії (е) з використанням влади чи службового становища.**

Одержання неправомірної вигоди є **закінченим** злочином з моменту прийняття службовою особою хоча б частини неправомірної вигоди незалежно від того, були чи не були вчинені такою особою будь-які дії з використанням влади чи службового становища в інтересах того, хто надав неправомірну вигоду, або в інтересах третьої особи.

Суб'єктивна сторона прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди характеризується виключно **прямим умислом** та **спеціальним мотивом** — *користь*, а для злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК, — ще й **спеціальною метою** — *одержанням неправомірної вигоди.*

Суб'єктом цього злочину (виконавцем або співвиконавцем) є лише службова особа органів державної влади, місцевого самоврядування і юридичних осіб публічного права. Разом з тим, організатором, підбурювачем та пособником цього злочину може бути й будь-яка інша особа (як службова, так і приватна). Службова особа юридичної особи приватного права за аналогічні діяння підлягає відповідальності як за одержання неправомірної вигоди відповідно до ч. 3 ст. 368-3 КК.

Кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого **ч. 3 ст. 368 КК**, є прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди *у значно-му розмірі* (що **у сто і більше разів** перевищує НМДГ).

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 4 ст. 368 КК**, є прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди:

- 1) *у великому розмірі* (що **у двісті і більше разів** перевищує НМДГ);
- 2) *службовою особою, яка займає відповідальне становище*;
- 3) *за попередньою змовою групою осіб*;
- 4) *повторно* (особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений ст. 368 КК);
- 5) *поєднане з вимаганням неправомірної вигоди*.

Вимаганням неправомірної вигоди визнається **а)** вимагання службовою особою неправомірної вигоди з погрозою вчинення або невчинення з використанням влади чи службового становища дій, які можуть завдати шкоди правам чи законним інтересам того, хто примушується до надання неправомірної вигоди, або **б)** умисне створення службовою особою умов, за яких особа вимушена обіцяти або надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо її прав і законних інтересів, а також прав і законних інтересів її близьких осіб.

Особливо кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого **ч. 5 ст. 368 КК**, є прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди:

- 1) *в особливо великому розмірі* (що **у п'ятсот і більше разів** перевищує НМДГ);
- 2) *службовою особою, яка займає особливо відповідальне становище*.

143. Пропозиція або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України)

Безпосередній об'єкт та предмет цього злочину такі самі, як і для попереднього злочину, передбаченого ст. 368 КК, оскільки прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди нерозривно пов'язані з її пропозицією або наданням.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і характеризується активною поведінкою — дією у формі *пропозиції* (ч. 1 ст. 369 КК) або *надання* (ч. 2 ст. 369 КК) неправомірної вигоди.

Пропозиція неправомірної вигоди — це звернення до службової особи з таким повідомленням, яке з достатньою очевидністю свідчить про бажання та готовність винного надати їй або третій особі неправомірну вигоду. Тобто це схилення (підбурювання) службової особи до **(а)** одержання **(б)** будь-якого виду неправомірної вигоди **(в)** за вчинення чи невчинення **(г)** в інтересах того, хто пропонує або обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи **(д)** будь-якої дії **(е)** з використанням влади чи службового становища. Способи пропозиції або надання неправомірної вигоди можуть бути будь-якими (особисто або через посередників, усно або письмово, шляхом використання технічних засобів, з приховуванням під законну угоду чи договір тощо) і на кваліфікацію не впливають.

Пропозиція неправомірної вигоди є закінченим злочином, передбаченим ч. 1 ст. 369 КК, з часу звернення відповідного змісту до службової особи. Тому прийняття такої пропозиції службовою особою або її відмова прийняти неправомірну вигоду не виключає відповідальності того, хто її пропонує.

Надання неправомірної вигоди — це **(а)** давання (передача, вручення) службовій особі (або третім особам, але з відома та за згодою службової особи) **(б)** будь-якого виду неправомірної вигоди **(в)** за вчинення чи невчинення **(г)** в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, або в інтересах третьої особи **(д)** будь-якої дії **(е)** з використанням влади чи службового становища. Тому для кваліфікації надання неправомірної вигоди не має значення, кому належать грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що виступають предметом неправомірної вигоди; надається така вигода безпосередньо службовій особі або третім особам з відома та за згодою того, хто її одержує; надає особа неправомірну з власної ініціативи чи за дорученням третіх осіб; надається неправомірною вигодою за вчинення чи невчинення службовою особою будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища; чи надається неправомірною вигодою в інтересах того, хто її одержує, або в інтересах третіх осіб тощо.

Надання неправомірної вигоди є закінченим злочином з моменту одержання службовою особою хоча б частини предмета неправомірної вигоди.

Якщо предмет неправомірної вигоди був здобутий злочинним шляхом або його збут містить ознаки іншого складу злочину, дії того, хто надав неправомірну вигоду, утворюють сукупність злочинів, передбачених ст. 369 КК та відповідного іншого злочину. Сукупність злочинів має місце й у випадку, якщо пропозиція або надання неправомірної вигоди утворюють підбурювання службової особи до вчинення іншого злочину з використанням наданої їй влади чи службового становища.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується виключно **прямим умислом** за наявності усвідомлення винним, що він пропонує або надає грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи

саме як неправомірну вигоду. Мотиви та мета пропозиції або надання неправомірної вигоди можуть бути різними і на кваліфікацію злочину не впливають.

Суб'єктом даного злочину може бути фізична осудна особа, яка досягла 16-річного віку (як приватна, так і службова).

Кваліфікуючою ознакою пропозиції або надання неправомірної вигоди, передбаченою **ч. 3 ст. 369 КК**, є вчинення цього злочину *повторно* (особою, яка раніше вчинила злочин, передбачений ст. 369 КК).

Кваліфікуючими ознаками пропозиції або надання неправомірної вигоди, передбаченими **ч. 4 ст. 369 КК**, є вчинення цього злочину:

- 1) *щодо службової особи, яка займає відповідальне становище;*
- 2) *за попередньою змовою групою осіб.*

Особливо кваліфікуючими ознаками пропозиції або надання неправомірної вигоди, передбаченими **ч. 5 ст. 369 КК**, є вчинення цього злочину:

- 1) *щодо службової особи, яка займає особливо відповідальне становище;*
- 2) *організованою групою осіб чи її учасником.*

У разі пропозиції або надання неправомірної вигоди службовій особі, яка займає відповідальне чи особливо відповідальне становище, винна особа повинна усвідомлювати, що вчиняє злочин саме щодо такої особи.

Частина 6 ст. 369 КК передбачає *спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності* за пропозицію, обіцянку чи надання неправомірної вигоди за наявності двох альтернативних умов:

- а) стосовно особи, яка пропонувала, обіцяла чи надала неправомірну вигоду, мало місце вимагання такої вигоди;*
- б) після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди така особа до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося, органу, службова особа якого згідно із законом має право повідомляти про підозру.*

144. Завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою (ст. 371 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують конституційні гарантії законності при здійсненні правосуддя. **Додатковим безпосереднім об'єктом** є права та законні інтереси особи, відносно якої застосоване затримання, привід, арешт або тримання під вартою.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і характеризується вчиненням діяння, яке: **а)** виконується у відповідній кримінальній процесуальній формі — затримання, привід, арешт, тримання під вартою, та **б)** має незаконний характер. Законодавча конструкція злочину, передбаченого ст. 371 КК, має особливість, що полягає у побудові цієї норми: **ч. 1** цієї статті передбачає відповідальність за незаконне за-

тримання або незаконний привід; ч. 2 — за незаконні арешт або тримання під вартою; а ч. 3 ст. 371 КК — за спричинення такими діями тяжких наслідків або їх вчинення з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах.

Затримання як захід забезпечення кримінального провадження (п. 8 ч. 2 ст. 131 КПК) є тимчасовим запобіжним заходом (ч. 2 ст. 176 КПК), що застосовується уповноваженою службовою особою до особи, яка підозрюється чи обвинувачується у вчиненні злочину, та полягає у примусовому й короткочасному (на строк не більше 72 годин) позбавленні особи волі (ч. 1 ст. 211 КПК) і здійснюється на підставах, в порядку та на строки, встановлені статтями 208—213 КПК.

Привід як захід забезпечення кримінального провадження (п. 1 ч. 2 ст. 131 КПК) полягає у примусовому супроводженні підозрюваного, обвинуваченого чи свідка (ч. 2 ст. 139, ч. 3 ст. 140 КПК) особою, яка виконує ухвалу слідчого судді чи суду (ч. 2 ст. 140 КПК) про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час (ч. 1 ст. 140 КПК). Підстави та порядок здійснення приводу, встановлені статтями 139—143, 323, 327 КПК.

Серед видів запобіжних заходів, передбачених ст. 176 КПК, арешт не називається. У п. 4 ч. 1 цієї статті фігурує лише такий запобіжний захід, як домашній арешт (ст. 181 КПК). Але серед заходів, що забезпечують міжнародне співробітництво під час кримінального провадження (розділ IX КПК), вказується на такі їх види, як екстрадиційний та тимчасовий арешт. *Екстрадиційний арешт* — це застосування запобіжного заходу у вигляді тримання особи під вартою з метою забезпечення її видачі (п. 9 ч. 1 ст. 541 КПК), а *тимчасовий арешт* — це взяття під варту особи, розшукуваної за вчинення злочину за межами України, на строк до 40 діб (ч. 1 ст. 583 КПК) до отримання запиту про її видачу (п. 10 ч. 1 ст. 541 КПК). Зі змісту цих норм випливає, що такі види арешту є по суті різновидами такого запобіжного заходу, як тримання під вартою, оскільки при їх застосуванні особа спочатку береться під варту, а в подальшому тримається під нею протягом визначеного законом строку.

Тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується за ухвалою слідчого судді чи суду до тих підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні злочину осіб, вичерпний перелік яких наведений у ч. 2 ст. 183 КПК, і виключно у разі, якщо жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК. Підстави, порядок та строки застосування тримання під вартою регламентовані в статтях 183—206 КПК.

Передбачені вище діяння обов'язково повинні мати *незаконний характер*, що може виявлятися як у відсутності законних підстав для застосування зазначених заходів, так і у порушенні порядку їх застосування чи строків їх здійснення.

Злочин вважається *закінченим* з моменту прийняття процесуального рішення про затримання, привід, арешт або тримання під вартою, а також

неприйняття такого рішення про звільнення особи після закінчення встановлених у законі підстав або строків.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується лише **прямим умислом**, оскільки винний завідомо (достовірно) усвідомлює незаконність приводу, затримання, арешту чи тримання під вартою. У разі вчинення такого діяння з необережною формою вини (за наявності інших відповідних ознак), дії винного можуть бути кваліфіковані за ст. 367 КК. Мета та мотиви вчинення злочину можуть бути різними (за винятком корисливого мотиву чи мотиву інших особистих інтересів, наявність яких зумовлює кваліфікацію дій винного за ч. 3 ст. 371 КК).

Суб'єкт злочину спеціальний — уповноважена службова особа органів досудового розслідування, слідчий, прокурор, а у випадку незаконного тримання під вартою — і керівник установи, де утримується під вартою потерпілий. Дії судді, який постановляє завідомо неправосудну ухвалу про привід, затримання, арешт чи тримання під вартою, необхідно кваліфікувати за ст. 375 КК.

Кваліфікуючими ознаками цього злочину, передбаченими **ч. 3 ст. 371 КК**, є завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою:

- 1) *що спричинили тяжкі наслідки* (самогубство потерпілого, тяжке захворювання, втрата майна, загибель близьких тощо);
- 2) *були вчинені з корисливих мотивів* (прагнення одержати майнову вигоду чи позбутися матеріальних витрат тощо) *чи в інших особистих інтересах* (прагнення службового просування, отримати нагороду, чергове звання тощо).

У разі спричинення тяжких наслідків склад злочину визнається **закінченим** з моменту їх настання. Психічне ставлення винного до спричинення таких наслідків може характеризуватися як **умисною**, так і **необережною формами вини**, а у цілому злочин визнається **умисним**. За наявності кваліфікуючих ознак, передбачених ч. 3 ст. 371 КК, дії судді, який постановляє завідомо неправосудну ухвалу про привід, затримання, арешт чи тримання під вартою, утворює сукупність злочинів, передбачених ч. 2 ст. 375 та ч. 3 ст. 371 КК.

145. Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують конституційні гарантії законності при здійсненні правосуддя. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, до складу яких входять професійні судді, а у визначених законом випадках — народні засідателі та присяжні, які є незалежними та підпорядковуються лише закону. **Додатковим безпосереднім об'єктом** є права і законні інтереси особи, відносно якої винесена неправосудна ухвала.

Предметом цього злочину є *вирок, рішення, ухвала або постанова*, незалежно від того, яка судова інстанція ухвалила цей акт (суд першої, апеляційної чи касаційної інстанції), яку галузеву приналежність має розглянута судом справа (кримінальна, цивільна, адміністративна, господарча) та яким складом суду було постановлено судовий акт (колегіально або суддею одноосібно). Крім того, судовий акт має бути *неправосудним*, тобто таким, який не відповідає вимогам законності та обґрунтованості.

Об'єктивна сторона даного злочину сконструйована в законі як злочин із формальним складом і характеризується вчиненням активної протиправної поведінки у вигляді *постановлення* неправосудного судового акту, що припускає: **а)** його складання; **б)** підписання суддею (суддями); **в)** проголошення (доведення його змісту до відома учасників провадження). Ухвалення неправосудного рішення з питання, яке не вирішує справи по суті (наприклад, щодо відводу судді), складу даного злочину не утворює.

Постановлення судового акта завершується його *проголошенням*, і тому саме з цього моменту злочин, передбачений ч. 1 ст. 375 КК, визнається **закінченим** незалежно від часу набуття законної сили судовим актом, його виконання та наслідків, які він породжує.

Суб'єктивна сторона даного злочину характеризується виключно **прямим умислом**, оскільки винний діє *завідомо*, тобто усвідомлює, що постановляє неправосудний судовий акт і бажає його постановити. **Мотив і мета** злочину, передбаченого ч. 1 ст. 375 КК, можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають. Проте у разі наявності корисливого мотиву або інших особистих інтересів, вчинене слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 375 КК. Постановлення суддею (суддями) неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови внаслідок неналежного виконання суддею (суддями) своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них підлягає кваліфікації за ст. 367 КК.

Суб'єкт цього злочину *спеціальний* — професійний суддя, народний засідатель чи присяжний під час здійснення ними правосуддя.

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 375 КК, є постановлення суддею (суддями) *завідомо* неправосудного судового акту:

- 1) *що спричинило тяжкі наслідки* (засудження невинного, самогубство або тяжке захворювання заарештованого чи засудженого тощо). Стосовно таких наслідків можливі як **умисна**, так і **необережна форми вини**;
- 2) *вчинене з корисливих мотивів* (прагнення одержати майнову вигоду чи позбутися матеріальних витрат тощо) *чи в інших особистих інтересах* (прагнення підвищення у посаді, кар'єризм, заздирство, помста тощо). Постановлення *завідомо* неправосудного судового акту, пов'язане з одержанням неправомірної вигоди, повинне кваліфікуватися за сукупністю злочинів, передбачених статтями 375 та 368 КК.

146. Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язану із здійсненням правосуддя (ст. 379 КК України)

Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують конституційні гарантії дотримання законності у сфері здійснення правосуддя. *Додатковим безпосереднім об'єктом* є життя, здоров'я, особиста безпека суддів, народних засідателів, присяжних, їхніх близьких родичів.

Потерпілими від злочину можуть бути: **а)** професійний суддя; **б)** народний засідатель; **в)** присяжний; **г)** їхні близькі родичі. Посягання на життя Голови чи судді Конституційного Суду України або Верховного Суду України, або вищих спеціалізованих судів України злочину, передбаченого ст. 379 КК, не утворює та підлягає кваліфікації за ст. 112 КК України.

Об'єктивна сторона даного злочину полягає у вчиненні діяння, спрямованого на позбавлення життя судді, народного засідателя чи присяжного або їхніх близьких родичів, і виражене в посяганні на їхнє життя. Таке посягання полягає у *вбивстві* або *замаху на вбивство* зазначених осіб, що вчиняється у зв'язку зі здійсненням ними або їхніми близькими родичами правосуддя. Воно може бути вчинене як *під час* безпосереднього виконання ними діяльності щодо здійснення правосуддя, так і *до* чи *після* виконання такої діяльності. Тобто спосіб, місце, час, засоби та знаряддя вчинення злочину на кваліфікацію діяння не впливають.

Разом з тим, умисне вбивство судді, народного засідателя чи присяжного або їхніх близьких родичів у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК) або при перевищенні меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК), кваліфікується тільки за цими статтями, а не за ст. 379 КК.

Цей злочин вважається *закінченим* з моменту вчинення діяння, безпосередньо спрямованого на позбавлення життя потерпілого (з часу вчинення замаху на вбивство), — злочин з усіченим складом. Спричинення таким діянням смерті потерпілого також охоплюється складом злочину, передбаченого ст. 379 КК, і додаткової кваліфікації за ст. 377 КК не потребує.

Суб'єктивна сторона даного складу злочину у разі *замаху на вбивство* характеризується виключно *прямим умислом*, а у разі *вбивства* — як *прямим*, так і *непрямим умислом*. Разом з тим, умислом винного повинно охоплюватися усвідомлення, що він **а)** посягає на життя судді, народного засідателя, присяжного або їхніх близьких родичів та **б)** вчиняє таке посягання у зв'язку з діяльністю цих осіб щодо здійснення правосуддя.

Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 379 КК, може бути фізична осудна особа, яка досягла 14-річного віку. Вчинення цього злочину службовою особою при перевищенні влади або службових повноважень слід кваліфікувати за сукупністю злочинів — ч. 3 ст. 365 та ст. 379 КК.

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

3 курсу «Кримінальне право України»:

1. Конституція України: від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — ст. 141.
2. Кримінальний кодекс України: від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Офіційний вісник України. — 2001. — № 21. — ст. 920.
3. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т.; / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — 5-те вид., допов. — Х.: Право, 2013, Т. 1: Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.]. — 2013. — 376 с.
4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т.; / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. — 5-те вид., допов. — Х.: Право, 2013, Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін [та ін.]. — 2013. — 1040 с.
5. Кримінальне право України. Загальна частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко [та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — 4-те вид., перероб. і доп. — Х.: Право, 2010. — 456 с.
6. Кримінальне право України (Загальна частина): підручник / А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Гришук [та ін.]; за ред. О. М. Бандурки; МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ. — Х.: ХНУВС, 2011. — 378 с.
7. Кримінальне право України. Особлива частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Г. М. Анісімов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов [та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — 4-те вид., перероб. і допов. — Х.: Право, 2010. — 606 с.
8. Кримінальне право України (Особлива частина): підручник / А. В. Байлов, О. А. Васильєв, О. О. Житний [та ін.]; за ред. О. М. Бандурки. — Х.: ХНУВС, 2011. — 572 с.
9. Збірник Постанов Пленуму Верховного Суду України (1973—2011 роки) / упоряд.: Ю. М. Прошовий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. — Х.: «Право», 2011. — 456 с.
10. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України та постанов Верховного Суду України у справах кримінальної юрисдикції / упоряд. Н. О. Гуророва, О. О. Житний. — Х.: Одісей, 2012. — 432 с.

3 окремих тем курсу «Кримінальне право України»:

1. *Азаров Д. С.* Злочини у сфері комп'ютерної інформації: монографія / Д. С. Азаров. — К.: Атіка, 2007. — 304 с.
2. *Андрушко П. П.* Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика: монографія / П. П. Андрушко. — К.: КНТ, 2007. — 325 с.
3. *Андрушко П. П.* Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика: навч. посіб. / П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська. — К.: Юристконсульт, 2006. — 342 с.
4. *Андрушко П. П.* Кримінальна відповідальність за порушення порядку здійснення господарської діяльності / П. П. Андрушко. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 288 с.
5. *Андрушко П. П.* Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні / П. П. Андрушко. — К.: Форум, 2004. — 161 с.
6. *Бажанов М. И.* Множественность преступлений по уголовному праву Украины / М. И. Бажанов; Нац. юрид. акад. Украины им. Ярослава Мудрого; Харьковск. центр изучения организованной преступности. — Х.: Право, 2000. — 124 с.
7. *Бажанов М. И.* Уголовно-правовая охрана советского правосудия. учебное пособие / М. И. Бажанов. — Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1986. — 42 с.
8. *Байда А. А.* Уголовная ответственность за незаконную лечебную деятельность: монография / А. А. Байда. — Х.: Одиссей, 2009. — 319 с.
9. *Баулін Ю. В.* Обстоятельства, исключающие преступность деяния / Ю. В. Баулін. — Х.: Основа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1991. — 360 с.
10. *Баулін Ю. В.* Звільнення від кримінальної відповідальності: монографія / Ю. В. Баулін. — К.: Атіка, 2004. — 296 с.
11. *Берзін П. С.* Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення: монографія / П. С. Берзін; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К.: Дакор, 2009. — 736 с.
12. *Борисов В. І.* Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки / В. І. Борисов, О. О. Пашенко; Академія правових наук, Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х.: [б.в.], 2006. — 224 с.
13. *Борисов В. І.* Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм та стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху / В. І. Борисов, С. В. Гзімчук. — Х.: Консум, 2001. — 186 с.
14. *Борисов В. І.* Необережність та її види: текст лекції / В. І. Борисов. — Х.: Юрид. ін-т, 1991. — 21 с.
15. *Брайнин Я. М.* Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. — М.: Юрид. лит., 1967. — 240 с.

16. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні / В. М. Бурдін. — К.: Атіка, 2004. — 240 с.
17. Бурчак Ф. Г. Кваліфікація преступлений / Ф. Г. Бурчак. — 2-е изд., доп. — К.: Политиздат України, 1985. — 120 с.
18. Відповідальність за порушення законодавства про вибори / Інститут законодавства Верховної Ради України, Академія правових наук України. Київський регіональний центр; підгот. О. Л. Копиленко [та ін.]; ред. О. Л. Копиленко. — К.: Парламентське вид-во, 2006. — 72 с.
19. Володіна О. О. Кримінальна відповідальність за викрадення людини / О. О. Володіна. — Х.: СПД-ФО Чальцев О. В., 2005. — 221 с.
20. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні: проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С. Б. Гавриш; Верховна Рада України, Ін-т законодавства. — К.: АТ «Книга», 2002. — 634 с.
21. Голіна В. В. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з бандитизмом: соціально-правове і кримінологічне дослідження / В. В. Голіна. — Х.: Регіон-інформ, 2004. — 212 с.
22. Голіна В. В. Судимість / В. В. Голіна; Інститут вивчення проблем злочинності Академії правових наук України. — Х.: Харків юридичний, 2006. — 384 с.
23. Горностаї А. В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин / А. В. Горностаї. — Х.: Юрайт, 2013. — 219 с.
24. Готін О. М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина / О. М. Готін; Луганський держ. ун-т внутрішніх справ. — 2-е вид., стер. — Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. — 192 с.
25. Гуторова Н. А. Преступления в сфере хозяйственной деятельности: раздел VII Особенной части Уголовного кодекса Украины с науч.-практ. коммент. / Н. А. Гуторова. — Х.: Одиссей, 2003. — 256 с.
26. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика / О. О. Дудоров. — К.: Юрид. практика, 2003. — 923 с.
27. Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / О. О. Житний; МВС України, Національний ун-т внутрішніх справ. — Х.: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. — 151 с.
28. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняно-правовий аналіз): монографія / О. О. Житний; Харківський нац. ун-т внутр. справ. — Х.: 2013. — 376 с.
29. Зайцев О. В. Обмеження осудності у кримінальному праві України / О. В. Зайцев. — Х.: Майдан, 2007. — 240 с.
30. Зелінський А. Ф. Рецидив преступлений. Структура, связи, прогнозирование / А. Ф. Зелінський. — Х.: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1980. — 152 с.
31. Зінченко І. О. Види множинності злочинів: кримінально-правовий зміст і співвідношення / І. О. Зінченко. — Х.: Юрайт, 2012. — 64 с.

32. *Зінченко І. О.* Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина: Аналіз законодавства і судової практики: монографія / І. О. Зінченко; Акад. правових наук України; Ін-т пробл. вивч. злочинності. — Х.: СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. — 320 с.
33. *Зінченко І. О.* Множинність злочинів: поняття, види, призначення покарання: монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін; за заг. ред. В. І. Тютюгіна. — Х.: «Фінн», 2008. — 336 с.
34. *Зінченко І. О.* Одичні злочини: поняття, види, кваліфікація: монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. — Х.: «Фінн», 2010. — 256 с.
35. *Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб.* / Г. М. Анісімов [та ін.]; за заг. ред. акад. Нац. акад. прав. наук України, д-ра юрид. наук, проф. М. І. Панова; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». — Х.: Право, 2011. — 183 с.
36. *Злочини проти правосуддя: навч. посіб.* / В. І. Тютюгін [та ін.]; за заг. ред.: проф. В. І. Борисова, проф. В. І. Тютюгіна; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». — Х.: Право, 2011. — 155 с.
37. *Карчевський М. В.* Злочини у сфері використання комп'ютерної техніки: навч. посіб. / М. В. Карчевський; Луганський держ. ун-т внутр. справ. — Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. — 192 с.
38. *Карчевський М. В.* Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електроно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж / М. В. Карчевський; Луганська акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. — Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002. — 144 с.
39. *Касынюк В. И.* Вопросы квалификации транспортных преступлений. Учебное пособие / В. И. Касынюк, З. Г. Корчева. — К.: УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. — 72 с.
40. *Касынюк В. И.* Уголовная ответственность за повреждение путей сообщения и транспортных средств. Текст лекций / В. И. Касынюк. — Х.: Харьк. юрид. ин-т, 1979. — 58 с.
41. *Киричко В. М.* Кримінальна відповідальність за корупцію / В. М. Киричко. — Х.: Право, 2013. — 424 с.
42. *Коржанский Н. И.* Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н. И. Коржанский. — М.: Акад. МВД СССР, 1980. — 248 с.
43. *Коржанський М. Й.* Кваліфікація автотранспортних злочинів / М. Й. Коржанський, В. А. Мисливий. — К.: Юрінком, 1996. — 78 с.
44. *Коржанський М. Й.* Кваліфікація злочинів проти особи та власності / М. Й. Коржанський. — К.: Юрінком, 1996. — 144 с.
45. *Коржанський М. Й.* Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / М. Й. Коржанський. — 2-е вид. — К.: Атіка, 2002. — 640 с.
46. *Котовенко О. М.* Кримінальна відповідальність за пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів / О. М. Котовенко. — Х.: Консум, 2004. — 136 с.
47. *Кривоченко Л. М.* Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України: монографія / Л. М. Кривоченко; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — К.: Юрінком Інтер, 2010. — 119 с.

48. *Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних прав*: монографія / П. П. Андрушко [та ін.]; заг. ред. В. П. Тихий; Академія правових наук України, Інститут вивчення проблем злочинності. — Х.: Кроссрууд, 2008. — 342 с.
49. *Кудрявцев В. Н.* Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2004. — 304 с.
50. *Кудрявцев В. Н.* Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. — М.: Госюриздат, 1960. — 244 с.
51. *Куц В. М.* Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект): монографія / В. М. Куц, А. М. Ященко. — Х.: Юрайт, 2013. — 328 с.
52. *Лемешко О. М.* Кримінально-правова оцінка легалізації наркодоходів / О. М. Лемешко. — Х.: СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2004. — 121 с.
53. *Лемешко О. М.* Кримінально-правова оцінка потуранню вчинення злочину / О. М. Лемешко. — Х.:Фінн, 2003. — 160 с.
54. *Лихова С. Я.* Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина: (розділ V Особливої частини КК України) / С. Я. Лихова; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К., 2006. — 573 с.
55. *Максимович Р. Л.* Поняття службової особи у кримінальному праві України / Р. Л. Максимович. — Львів: ЛДУВС, 2008. — 304 с.
56. *Малинин В. Б.* Причинная связь в уголовном праве / В. Б. Малинин. — С.-Пб.: Юрид. центр Пресс, 2000. — 316 с.
57. *Марін О. К.* Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм / О. К. Марін. — К.: Атіка, 2003. — 224 с.
58. *Марітчак Т. М.* Помилки у кваліфікації злочинів / Т. М. Марітчак; наук. ред. В. О. Навроцький. — К.: Атіка, 2004. — 186 с.
59. *Маслак Н. В.* Кримінальна відповідальність за готування до злочину: монографія / Н. В. Маслак; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. — Х.: Право, 2010. — 232 с.
60. *Мельник М. І.* Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав / М. І. Мельник. — К.: Атіка, 2005. — 142 с.
61. *Мирошніченко Н. А.* Кримінально-правова боротьба з розповсюдженням наркоманії: навч. посібник / Н. А. Мирошніченко, О. В. Козаченко; Одеська національна юридична академія. — 2. вид., доп. — О.: Юридична література, 2005. — 158 с.
62. *Мисливий В. А.* Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту / В. А. Мисливий; МВС України, Юридична академія. — Д.: [б.в.], 2004. — 380 с.
63. *Музика А. А.* Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних речовин / А. А. Музика; МВС України, Нац. Акад. внутр. справ України. — К.: Логос, 1998. — 324 с.
64. *Музика А. А.* Законодавство України про кримінальну відповідальність за «комп'ютерні» злочини: науково-практичний коментар і шляхи вдосконалення / А. А. Музика, Д. С. Азаров. — К.: Паливода А. В. [вид.], 2005. — 119 с.

65. *Навроцький В. О.* Військові злочини. Особлива частина міжнародного кримінального права: лекції для студ. юрид. фак. / В. О. Навроцький; Львівський держ. ун-т ім. І.Франка. Юридичний факультет. — Львів: [б.в.], 1997. — 44 с.
66. *Навроцький В. О.* Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / В. О. Навроцький. — 2-ге вид. — К.: Юрінком Інтер, 2009. — 512 с.
67. *Наден В. О.* Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / В. О. Наден; Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. — Х.: Право, 2003. — 224 с.
68. *Нерсесян А. С.* Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності: монографія. — Хмельниц.: Хмельниц. ун-т управління та права, 2010. — 192 с.
69. *Новицький Г. В.* Поняття і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України: наук.-практ. посібник / Г. В. Новицький. — К.: Вища школа, 2001. — 94 с.
70. *Осадчий В. І.* Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності / В. І. Осадчий; Національна академія внутрішніх справ України. — К.: Атіка, 2004. — 335 с.
71. *Панов Н. И.* Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. И. Панов. — Х.: Вища шк., 1982. — 161 с.
72. *Пионтковский А. А.* Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Курс советского уголовного права: Общая часть / А. А. Пионтковский. — М.: Госюриздат, 1961. — 666 с.
73. *Пономаренко Ю. А.* Види наказаний по уголовному праву Украины: монография / Ю. А. Пономаренко. — Х.: ФИНН, 2009. — 341 с.
74. *Пономаренко Ю. А.* Чинність і дія кримінального закону в часі / Ю. А. Пономаренко. — К.: Атіка, 2005. — 288 с.
75. *Пономаренко Ю. А.* Штраф як вид покарання у кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.): наук. нарис / Ю. А. Пономаренко. — Х.: Право, 2012. — 80 с.
76. *Протидія відмиванню доходів, здобутих злочинним шляхом: нормативно-правові акти, міжнародні документи, коментарі / упоряд. О. О. Дудоров [та ін.].* — К.: Атіка, 2003. — 256 с.
77. *Протидія організованій злочинності у сфері торгівлі людьми / В. С. Батиргарєєва [та ін.]; заг. ред. В. І. Борисов; Ін-т вивчення проблем злочинності Академії правових наук України.* — Х.: Одісей, 2005. — 288 с.
78. *Радутний О. Е.* Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю: монографія / О. Е. Радутний. — Х.: Ксілон, 2008. — 202 с.
79. *Репешко П. І.* Найманство: монографія / П. І. Репешко. — Херсон: ОЛДІ-плюс, 2010. — 372 с.
80. *Савченко А. В.* Мотив і мотивація злочину / А. В. Савченко; наук. ред. М. Й. Коржанський. — К.: Атіка, 2002. — 143 с.
81. *Слуцька Т. І.* Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у сфері службової діяльності: навч. посіб. для студ. ВНЗ / Т. І. Слуцька. — К.: КНТ, 2007. — 164 с.

82. *Сташис В. В.* Особа — під охороною кримінального закону / В. В. Сташис, М. І. Бажанов. — Х.: Право, 1996. — 224 с.
83. *Тацій В. Я.* Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: навч. посіб. / В. Я. Тацій. — Х.: УкрЮА, 1994. — 76 с.
84. *Тихий В. П.* Злочини проти суспільної (загальної) безпеки: конспект лекцій / В. П. Тихий; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х.: [б.в.], 1996. — 68 с.
85. *Тихий В. П.* Стадії вчинення злочину / В. П. Тихий. — Х.: Юрид. ін.-т., 1996. — 167 с.
86. *Ус О. В.* Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину / О. В. Ус. — Х.: ФО-П Вапнярчук Н. М., 2007. — 264 с.
87. *Устименко В. В.* Специальный субъект преступления. Монография / В. В. Устименко. — Х.: Вища шк., 1989. — 104 с.
88. *Фесенко Є. В.* Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони / Є. В. Фесенко. — К.: Атіка, 2004. — 279 с.
89. *Хавронюк М. І.* Військові злочини. Коментар законодавства / М. І. Хавронюк [и др.]; відп. ред. М. Д. Дрига, В. І. Кравченко. — К.: А.С.К., 2003. — 270 с.
90. *Харченко В. Б.* Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні: монографія / В. Б. Харченко. — Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. — 480 с.
91. *Юридична відповідальність за порушення законодавства про вибори народних депутатів України* / ред. О. Л. Копиленко; Інститут законодавства Верховної Ради України, Академія правових наук України. Київський регіональний центр. — К.: Парламентське вид-во, 2007. — 96 с.

Науково-практичне видання

*ЗИНЧЕНКО Ірина Олександрівна
ХАРЧЕНКО Вадим Борисович*

**Кримінальне право України.
Загальна та Особлива частини у питаннях і відповідях**

Видано в авторській редакції

Відповідальний за випуск *Б. В. Шестак*
Коректор *Л. Є. Стешенко*
Комп'ютерна верстка і дизайн *Є. В. Масюк*

Підписано до друку 26.08.2013 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура «Minion»
Ум.-друк. арк. 13,95. Обл.-вид. арк. 14,7
Наклад 350 прим.

Оригінал-макет виготовлений ТОВ «Атіка»,
04060 м. Київ-60, вул. М. Берлінського, 9.
Свідоцтво про видавничу діяльність і розповсюдження видавничої продукції:
Серія ДК № 216 від 11.10.2000 р.,
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України.

Надруковано ФОП «Петрова І. В.»
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, б. 79-В, к. 137
тел.: (057) 362-01-52
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи —
Серія ВЩЦ № 948011 від 03.01.2003 р.